

AKSUM

THYATEIRA

A Festschrift

For

Archbishop Methodios
of Thyateira and Great Britain

General Editor

DR. GEORGE DION. DRAGAS

1985

THYATEIRA HOUSE

London W. 2

A Festschrift

In Honour of Archbishop METHODIOS of Thyateira and Great Britain, (1985).

Patrons:

Archbishop Robert Rancie of Canterbury
Cardinal Basil Hume Archbishop of Westminster
Metropolitan Meletios of France

Editorial Committee:

Metropolitan Chrysostomos of Myra, Istanbul.
Archbishop Basil of Brussels
Sir Steven Runciman, Dumfriesshire, Scotland., F.B.A.
Metropolitan Antony of Surozh.
Metropolitan John of Helsinki.
Prof. Gordon Rupp, Cambridge, F.B.A., D.D.
Prof. F. F. Bruce, Manchester, F.B.A., D.D.
Prof. T. F. Torrance, Edinburgh, F.B.A., D.D.

General Editor:

Protopresbyter Dr. George Dragas, Durham, England.

Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ ΣΥΝΟΔΟΣ (381) Η ΚΟΡΩΝΙΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΤΥΧΙΑ ΤΩΝ ΑΚΑΜΑΤΩΝ ΕΝΕΡΓΕΙΩΝ, ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΩΝ, ΑΓΩΝΩΝ ΤΟΥ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΕΡΓΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Υ π ό

Κωνσταντίνου Β. Καλλινίκου

Όμοτιμου Καθηγητου Ί. Θεολογικης Σχολης Χάλκης

Ἡ ἡμέρα τῆς εἰρηνεύσεως τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῆς ἐπιστροφῆς ἀπὸ τῆς ἐξορίας εἰς τὰς ἐπισκοπὰς τῶν τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων, τὴν ὁποίαν ἐναγωνίως ἀνέμενεν ὁ Μ. Βασίλειος καὶ τόσον διακαῶς ἐπεπόθει καὶ ἠλπίζεν ἀκραδάντως ὅτι θὰ ἀνατείλῃ, ἀνέτειλεν αἰθρίως¹. Μόνον ὁ Μ. Βασίλειος δὲν ἠδύοκῃσε νὰ ἴδῃ ταύτην διὰ τῶν σωματικῶν του ὀφθαλμῶν, ἀλλὰ μόνον διὰ τῶν ἐπουρανίων του ὀμμάτων. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 378 ἐξεδῆμησε πρὸς τὸν Κύριον. Ἦδη, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Οὐάλεντος ἐξ Ἀντιοχείας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 378, πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν Γότθων, οἵτινες ἔφθασαν καὶ μέχρι τῶν τειχῶν αὐτῆς ταύτης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπέστρεψεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐκ Ρώμης ὁ Ἀλεξανδρείας Πέτρος «μετὰ γραμμάτων Δαμάσου τοῦ Ρώμης ἐπισκόπου, βεβαιούντων τὴν τοῦ ὁμοουσίου πίστιν καὶ τὴν τοῦ Πέτρου κατάστασιν»².

Ὁ Οὐάλης, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐξ Ἀντιοχείας, φαίνεται, ὅτι κατὰ τὸ τέλος τοῦ 377 πιθανάτα ἢ ἀρχὰς τοῦ 378 διέταξε λόγῳ τοῦ κινδύνου τῶν Γότθων τὴν ἐπιστροφὴν ἐκ τῆς ἐξορίας τῶν διὰ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν τῶν ἐξορισθέντων ἐπισκόπων, ἱερέων καὶ μοναχῶν³. Μὲ τὸ

διατάγμα τοῦτο, φαίνεται, ὅτι δὲν ἐπέστρεψαν εἰσεῖτι εἰς τὰς ἐπισκοπὰς τῶν μεταξὺ ἄλλων καὶ οἱ Ἀντιοχείας Μελέτιος, Σαμοσάτων Εὐσέβιος καὶ Ἐδέσσης Βάρσης. Περὶ τοῦ Μελετίου ρητῶς ἀναφέρει ὁ ἱστορικός Σωκράτης, ὅτι ὁ Γρατιανὸς ἀνεκάλεσεν αὐτὸν «Μελίτιος δὲ μετὰ τὴν ὑπὸ Ἰουλιανῶ ἀνάκλησιν. πάλιν ὑπὸ Οὐάλεντος ἐξορισθεὶς, ὕστερον ἐπὶ Γρατιανῶ ἀνεκλήθη»⁴. Μετὰ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 216 ἐπιστολὴν, ἣτις ἐγράφη περὶ τὰ τέλη τοῦ 376, οὐδεμία ἐπιστολὴ παρεδόθη τοῦ Μ. Βασιλείου πρὸς αὐτὸν. Περὶ τοῦ Σαμοσάτων Εὐσέβιου ἔχομεν ὡσαύτως ρητὴν μαρτυρίαν: «καὶ τὸν ἐν ἁγίοις Σαμοσατέα Εὐσέβιον, Γρατιανὸς τῆς Θρακικῆς ἐξορίας ἀφέντος, πρὸς τὸ ἴδιον ποιμνιον ἐξαπέστειλε»⁵. Ἡ τελευταία πρὸς τὸν Σαμοσάτων Εὐσέβιον ἐπιστολὴ

1. Πρβλ. ἐπ. 264: «μέχρι τοῦ καιροῦ τῆς εἰρήνης, ἦν αὐτὸς οἶδεν ὁ δίκαιος Κριτὴς πότε ἀποδώσει. Ἀποδώσει γὰρ καὶ οὐκ ἐγκαταλείψει ἡμᾶς εἰς τὸ παντελές», ΒΕΠΕΣ 55, 331, 3 ἐξ. καὶ ἐπ. 267: «παράσχοι δὲ ἡμῖν καὶ ἰδεῖν τὴν εἰρήνην τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτοῦ καὶ ἀκούσαι περὶ τε τῶν λοιπῶν συλλειτουργῶν σου καὶ τῶν συναθλιτῶν ἃ εὐχόμεθα...», ΒΕΠΕΣ 55, 336, 19 ἐξ. Πρβλ. καὶ ἐπ. 140, 1, ΒΕΠΕΣ 55, 167, 28-34 καὶ 166, ΒΕΠΕΣ 55, 191, 13-16.

2. Σωκρ., Ἐ.Ί., 4, 37. Πρβλ. καὶ Σωζομ., Ἐ.Ί., 6, 39: «Οἱ δὲ κατὰ πόλιν τὸ δόγμα τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ζηλοῦντες, πάλιν ἀνεθάρρουν, καὶ μάλιστα οἱ κατὰ Αἴγυπτον Ἀλεξανδρείας. Ἐπανεληθόντι δὲ τότε Πέτρῳ ἀπὸ τῆς Ρώμης μετὰ γραμμάτων Δαμάσου, τὰ τε ἐν Νικαίᾳ δόξαντα, καὶ τὴν αὐτοῦ χειροτονίαν κυρούτων, παρέδωκαν τὰς ἐκκλησίας».

3. «*ut vero Valentis bella, quae ecclesiis inferebat, in hostem coepta converti, seraque paenitentia episcopos et presbyteros relaxari exiliis ac de metallis resolvi monachos iubet*», Rufin. h.e. XI 13· πρβλ. καὶ Hieron. Chron.: «*Valens de Antiochia exire compulsus sera paenitentia nostros de exiliis revocavit*», Euseb. Werke VII, 1, σελ. 249, 3 ἐξ., ἐκδ. Helm (Ἀκαδημ. Βερολ.), πρβλ. καὶ Orosius VII 33, 12, Σωκρ. 4, 35 καὶ 37,

Σωζομ. 5, 37, 17 καὶ 39, 1. Κατὰ τὸν Ἰερώνυμον «*Valens de Antiochia exire compulsus*», ἔνθ. ἀν., καὶ τὸν Ὀρόσιον «*egressus de Antiochia*», VII 33, 12 ὁ Οὐάλης ἐξέδωκε τὸν περὶ ἐπιστροφῆς νόμον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 378. Κατὰ τὸ Ἐδουάρδου Χρονικόν, ἐκδ. Assemani, Bibl. orientalis I 398 («*Anno Graecorum 689 (=378 μ.Χ.) Decembris die 27. reversos esse orthodoxos ad ecclesiam Edessenam*»), φαίνεται ὅτι ὁ νόμος ἐξεδόθη κατὰ τὸ 378. Κατὰ τοὺς *Rauschen*, *Jahrbücher der christlichen Kirche unter dem Kaiser Theodosius*, Freiburg i. Br. 1897, σελ. 28, ὕποσ. 6, καὶ *Seeck*, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, τόμ. 5ος, 111, 8, *Anhang 469*, ὁ νόμος ἐξεδόθη κατὰ τὸ 377. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς ὁμοῦ τοῦ ἡμετέρου Διδασκάλου *Hans Lietzmann*, *Zeitrechnung der römischen Kaiserzeit, des Mittelalters und der Neuzeit für die Jahre 1-2000 nach Christus*, Berlin 1934 Leipzig (Sammlung Göschen 1085), σελ. 21, τὸ ἔτος 689 ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἔτος 378. Ἐὰν πράγματι οἱ ὑπολογισμοὶ τοῦ Lietzmann εἶναι ὀρθοὶ καὶ τὸ ἔτος 689 ἀντιστοιχῇ πρὸς τὸ ἔτος 378, τότε ἐξηγεῖται, διατὶ οὐδεμίαν ἐπιστολὴν τοῦ Μ. Βασιλείου ἔχομεν περὶ τὰ τέλη τοῦ 378, δι' ἣς νὰ πανηγυρίσῃ τὸ χαρμόσυνον γεγονός τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων εἰς τὰς ἐπισκοπὰς τῶν, ἀπλούστατα, διότι οὗτος δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐν τῇ ζωῇ. Πρβλ. ἡμετέραν διατριβὴν. Συμβολαὶ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐρεῦνης τοῦ χρόνου συγγραφῆς τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μ. Βασιλείου, «*Εκκλ. Φάρος*», τόμ. ΞΑ (1979), Κεφ. Β', σσ. 39-48 καὶ 125-128, Ἀνατύπου σσ. 23-32 καὶ 109-112. Νέον στοιχεῖον ὑποστηρίζον τὴν ἐκτεθεῖσαν ἐν τῇ διατριβῇ μου ἀποψὶν μου περὶ τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Βασιλείου.

4. Σωκράτ. 5, 5.

5. *Mansi*, Conc. omn. amplissima coll. III 596.

του Μ. Βασιλείου ὑπ' ἀριθμ. 268, γραφείσα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περὶ τὰ μέσα τοῦ 378, εὕρισκε αὐτὸν ἐν Θράκιῃ, ἐν ἐξορίᾳ ὄντα: «ὅπου γε καὶ τὴν σὴν θεοσέβειαν πανταχόθεν ὑμῖν, ὡς ἀκούω, τοῦ πολέμου περιχυθέντος σφῶν διεφύλαξε. Καὶ φυλάξιέ γε πρὸς τὸ ἐξῆς ὁ δυνατός Θεὸς ἡμῖν, εἴαν ἔτι ζῶμεν, τὸ πολύευκτον θέαμα, ἢ τοῖς γούν ἄλλοις οἵ τὴν σὴν ἐπάνοδον οὕτως ἀναμένουσιν ὡς οἰκίαν ἑαυτῶν σωτηρίαν. Πέπεισμαι γάρ ὅτι τοῖς δάκρυσι τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τοῖς στεναγμοῖς οἷς ἐπὶ σοὶ πάντες στενάξουσι προσχῶν ὁ φιλάνθρωπος διαφυλάξει σε τῷ βίῳ, ἕως ἂν δῶ τὴν χάριν τοῖς νυκτός καὶ ἡμέρας δεομένοις αὐτοῦ»¹.

Ὡς πρὸς τὸν Ἐδέσσης Βάρσην ἀμφοτέραι αἱ πρὸς αὐτὸν ἀπευθυνόμεναι ἐπιστολαὶ ὑπ' ἀριθμ. 264 καὶ 267 ἐγράφησαν, ὅταν οὗτος εὕρισκετο ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Ἄρα οὗτοι ἐπέστρεψαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Βασιλείου. Ὡς πρὸς τὸν Σαμοσάτων Εὐσέβιον καὶ τὸν Ἐδέσσης Βάρσην, φαίνεται, ὅτι ἐπέστρεψαν κατὰ τὴν 27ην Δεκεμβρίου τοῦ 378, συμφώνως πρὸς τὸ Ἐδουσιῶν Χρονικόν, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει: «Anno Graecorum 689 (=378 μ.Χ.) Decembris die 27 reversos esse orthodoxos ad ecclesiam Edessenam»².

Ὁ Γρατιανὸς εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Οὐάλεντος ἐν Σιρμίῳ εὕρισκόμενος «ἅμα τῷ νέφῳ Οὐαλεντιανῷ τῆς βασιλείας ἐγκρατῆς γενόμενος, καταγνούς τε τοῦ θεοῦ Οὐάλεντος τῆς περὶ τοὺς Χριστιανοὺς ὠμότητος, τοὺς μὲν ὑπ' ἐκείνου ἐξορισθέντας ἀνεκάλει»³. Παρὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φιλοστοργίου: «ὁ δὲ Γρατιανὸς ἐκόψατο μὲν τὸν θεῖον, ἐθρήνησε δὲ τὴν Ρωμαίων συμφορὰν»⁴, φαίνεται, ὅτι δὲν ἐθρήνησε τὸσον τὸν θάνατον τοῦ θεοῦ του ὅσον πράγματι τὴν τῶν Ρωμαίων συμφορὰν, ὡς μαρτυροῦσιν ὁ Εὐνάπιος: «καὶ γὰρ ὑπῆν τι ζηλοτυπίας αὐτῷ πρὸς τοὺς συμβασιλεύοντας, οἱ παῖδες μὲν ἦσαν ἀδελφοῦ, –τὴν βασιλείαν δὲ διηρεῖσθαι κατὰ σφᾶς ἐδόκουν, τὴν διανομὴν οὐκ ἀνευνεγκόντες ἐπὶ τὸν θεῖον»⁵ καὶ ὁ Ζώσιμος: «ὁ δὲ οὐ σφόδρα μὲν λυπηρῶς τὴν τοῦ θεοῦ τελευτὴν ἠνεγκεν ἦν γὰρ τις ὑποψία πρὸς ἀλλήλους αὐτοῖς»⁶, παρὰ τὴν ἀντίθετον γνώμην τοῦ Rauschen⁷. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ὁ Γρατιανὸς ἐθέσπισε νόμον: «μετὰ ἀδείας ἐκάστην τῶν θρησκευτῶν ἀδιοριστῶς ἐν τοῖς εὐκτηρίοις συνάγεσθαι· μόνους δὲ τῶν ἐκκλησιῶν εἴρ-

γειν Εὐνομιανούς, Φωτεινιανούς καὶ Μανιχαίους»⁸.

Ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Σωζομενὸς ἀναφέρουν, ὅτι κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Μελετίου εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Συρίας «δεινὴ τις τῷ λαῷ φιλονεικία συνέβη», διότι δύο ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι, ὁ Μελέτιος καὶ ὁ Παυλῖνος, ὑπῆρχον διεκδικούντες τὸν θρόνον τῆς Ἀντιοχείας. Ὁ λαὸς ἐζήτηε σύνθρονον τοῦ Παυλίνου, ὅστις δὲν ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος καὶ παρέμενε ὡς ἐπίσκοπος, χειροτονηθεὶς ὑπὸ Λούκιφρο τοῦ Καλάρεως, μερίδος μικρᾶς τῶν Ὀρθόδοξων ἐν Ἀντιοχείᾳ, «γενέσθαι Μελέτιον ἡξίου». Ἀντιλεγόντων δὲ τῶν τὰ Παυλίνου φρονούντων, καὶ τὴν Μελετίου χειροτονίαν διαβαλλόντων, ὡς ὑπὸ Ἀρειανῶν ἐπισκόπων γεγεννημένην, βίᾳ τὸ σπουδαζόμενον εἰς ἔργον ἦγον οἱ Μελετίου ἐπαινεῖται. Πλήθος γάρ οὐ τὸ τυχόν ὄντες, ἐν μιᾷ τῶν πρὸ τῆς πόλεως ἐκκλησιῶν εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον ἀνεβίβασαν αὐτόν. Ἐκατέρωθεν δὲ τοῦ λαοῦ χαλεπαίνοντος, καὶ στάσεως προσδοκωμένης, θαυμαστὴ τις ἐκράτησε βουλὴ πρὸς ὁμόνοιαν αὐτοῦς ἄγουσα. Συνεδόκει γὰρ ὄρκους λαβεῖν παρὰ τῶν ἐπισκοπῶν τὸν ἐνθάδε θρόνον ἐπιτηδείων εἶναι νομιζομένων, ἢ προσδοκωμένων· ὧν ἦσαν ἕτεροι πέντε, καὶ Φλαβιανός, ὡς οὔτε σπουδάσουσι, οὔτε χειροτονίας ἐπ' αὐτοῖς γινομένης, ἀνέξονται ἐπισκοπεῖν, ἐς ὅσον Παυλῖνος ἢ Μελέτιος τῷ βίῳ περιῶσι· συγχωρεῖν δὲ θατέρου τελευτήσαντος, τὸν ἕτερον μόνον τὴν ἐπισκοπὴν ἔχειν. Κατὰ ταῦτα δὲ δοθέντων τῶν ὄρκων, σχεδὸν τὸ πᾶν ὁμονοεῖ πλῆθος· ὀλίγοι δὲ τῶν Λουκίφερος ἔτι διεφέροντο, ὡς ὑπὸ ἑτεροδόξων Μελετίου χειροτονηθέντος»⁹.

Ἐτέραν παραλλαγὴν, πλεον ἐκτενεστέραν, τῶν συμβεβηκότων τοῦταν ἀναφέρει ὁ Θεοδώρητος¹⁰. Ὁ Σαπῶρ, λέγει, ὁ στρατηγὸς τοῦ αὐτοκράτορος Γρατιανοῦ, ἔφθασεν εἰς Ἀντιόχειαν κομίζων καὶ τὸν νόμον τοῦ αὐτοκράτορος (Κῶδ. Θεοδ. XVI 1, 2· XVI 5, 6), καθ' ὃν ἐκέλευε «τοὺς ἐλληλαμένους ποιμένας ἐπανελθεῖν... καὶ τοῖς σφετέροις ἀποδοθῆναι ποιμνίους καὶ τοὺς θεοῦ οἴκους παραδοθῆναι τοῖς τὴν Δαμάσου κοινωνίαν προαιρουμένοις... καὶ ἐν ἐκάστῳ μὲν ἔθνει τοῦτο γε ἀδηρίτως ἐγένετο.

8. Σωκρ., 'Ε. 'Ι., 5, 2, 1. Κατὰ τὸν Βαλέζιον: Valesii annotationes εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ Σωκράτους ἐν Migne, P.G., 67, 567 C, ὑποσ. 16, ὁ νόμος οὗτος σήμερον δὲν ὑπάρχει. Γίνεται ὁμως περὶ αὐτοῦ μνηεῖα ἐν τῷ πέμπτῳ νόμῳ τοῦ Θεοδοσιανοῦ κώδικος περὶ τῆς ὀρθόδοξου πίστεως: «Hanc Gratiani legem memorat etiam Sozomenus in lib. VII, capite 1, et Theodoritus in libro V, capite 2, qui Saporem magistrum militum a Gratiano in Orientis partes missum esse dicit, ut eam legem executioni mandaret. Id autem contigit anno Christi 378. Ea lex Gratiani hodie non exstat. Ejus tamen videtur fieri mentio in lege quinta, Codice Theodosiano de fide catholica». Πρβλ. καὶ Σωζομ., 'Ε. 'Ι., 7, 1, 3: «καὶ νόμον ἔθετο μετὰ ἀδείας ἐκάστους θρησκευεῖν ὡς βούλονται, καὶ ἐκκλησιάζειν, πλὴν Μανιχαίων, καὶ τῶν τὰ Φωτεινοῦ καὶ Εὐνομίου φρονούντων». Ζωναρ. 13, 16, 8. Κῶδ. Θεοδ. XVI 1, 2, 5, 6. Ambr. ep. 10, 12, MPL 16, 944. Seeck, Gesch. Unt. Ant. Welt V 122, 7, 477.

9. Σωζομ., 'Ε. 'Ι., 7, 3, 4. Πρβλ. καὶ Σωκρ. 5, 5, 6.

10. Θεοδωρ., 'Ε. 'Ι., V, 2–16 278, 15–282, 8, ἐκδ. Parmentier. Τὰ χωρία: 5, 2, 2.3, 9–16, σσ. 278, 17–19, 279, 7–9, 280, 23–282, 8.

1. Μ. Βασ. ἐπ. 268, ΒΕΠΕΣ 55, 337, 7 ἔξ.

2. Assemani, Bibl. orient. I 398.

3. Σωκράτ. 5, 2, πρβλ. καὶ Σωζομ. 7, 1, 3: «Γρατιανὸς δὲ ἅμα τῷ ἀδελφῷ πᾶσαν τὴν Ρωμαίων ἀρχὴν διέπων, οὐκ ἐπαινεσας τὸν θεῖον τῆς γνώμης, ἦν περὶ τοὺς ἑτέρους αὐτῷ δοξάζοντας διετέλεσεν ἔχων, πᾶσι τοῖς ἐπ' ἐκείνου διὰ τὴν θρησκείαν φεύγειν καταδικασθεῖσι, τὴν κάθοδον ἀπέδωκε» καὶ Θεοδωρ., 'Ε. 'Ι., 5, 2: «νόμον γὰρ ἔγραψε καὶ τοὺς ἐλληλαμένους ποιμένας ἐπανελθεῖν κελεύων». Ζωναρ. 13, 16, 8. Κῶδ. Θεοδ., XVI 1, 2, XVI 5, 6.

4. Φιλοστ., 'Ε. 'Ι., 9, 17, σ. 124, 13 ἔξ., ἐκδ. Bidez.

5. Εὐναρ. ἀπ. 41 κατὰ Seeck, Gesch. Unterg. Ant. Welt V 474, σημ. 33.

6. Ζώσιμ. 4, 24, 4, ὡσαύτως κατὰ Seeck αὐτόθι.

7. Rauschen, Jahrbücher κλπ., σ. 19.

ἐν Ἀντιοχείᾳ δὲ τῆ τῆς Ἐφῶς ἡγουμένη ἕρις ἐγένετο περὶ τοῦδε τοιαύτου». Οἱ «τῶν ἀποστολικῶν ὑπεραγωνιζόμενοι δογματῶν» ἦσαν διηρημένοι εἰς τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Παυλίνου καὶ εἰς τοὺς τοῦ Μελετίου. Ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχον καὶ οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ἀπολλιναρίου, τοῦ ὁποίου ὁ Θεοδώρητος ἐν συντομίᾳ ἀναλύει τὴν διδασκαλίαν. Μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Σαπῶρ καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὑπόδειξιν τοῦ νόμου «ἰσχυρίζετο μὲν ὁ Παυλῖνος αὐτὸς εἶναι τῆς Δαμάσου μερίδος, ἰσχυρίζετο δὲ καὶ Ἄπολλινάριος κατακρύπτων τὴν νόσον· ὁ δὲ θεῖος Μελέτιος ἡσυχῇ καθῆστο, τῆς ἐκείνων ἀνεχόμενος ἕριδος. Φλαβιανὸς δὲ ὁ σοφώτατος, τῷ τῶν πρεσβυτέρων ἐγκατελιγεμένος ἔτι χωρῶ, πρῶτον μὲν πρὸς τὸν Παυλῖνον ἔφη τοῦ στρατηγοῦ ἐπαίοντος· «εἰ τὴν Δαμάσου, ὦ φιλότῃς, κοινωνίαν ἀσπάξῃ, ἐπίδειξον ἡμῖν σαφῶς τὴν τῶν δογμάτων συγγένειαν· ἐκείνων γὰρ μίαν τὴν τῆς τριάδος οὐσίαν ὁμολογῶν τὰς τρεῖς ὑποστάσεις διαρρηθῆν κηρύττει, σὺ δὲ ἄντικρυς τῶν ὑποστάσεων ἀναιρεῖς τὴν τριάδα. δεῖξον δὴ οὖν τῶν δογμάτων τὴν συμφωνίαν καὶ λάβε τὰς ἐκκλησίας κατὰ τὸν νόμον». οὕτως ἐκείνον τοῖς ἐλέγχοις ἐπιστομίσας, πρὸς τὸν Ἀπολλινάριον ἔφη· «θαυμάζω σε, ὦ φιλότῃς, οὕτως ἀναίδη τῇ ἀληθείᾳ μαχόμενον, καὶ ταῦτα σαφῶς ἐπιστάμενον ὡς ὁ θαυμασιὸς Δάμασος τελείαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ λόγου τὴν ἡμετέραν φύσιν ἀνειληφθαί φησιν, σὺ δὲ τοῦναντίον λέγων διατελεῖς· τὸν γὰρ νοῦν τὸν ἡμέτερον τῆς σωτηρίας ἀποστειρεῖς, εἰ δὲ ψευδῆ φαμεν ταῦτά σου κατηγοροῦντες, νῦν γοῦν τὴν ὑπὸ σοῦ τεχθεῖσαν ἀρνήθητι καινοτομίαν καὶ τὴν Δαμάσου στέρξον διδασκαλίαν καὶ τοὺς θεοὺς λάβε σηκοῦς». ὁ μὲν οὖν σοφώτατος Φλαβιανὸς τοῖς ἀληθεῖσι λόγοις τὴν ἐκείνων κατέπαυσε παρρησίαν. Μελέτιος δὲ, ὁ πάντων ἀνθρώπων πρῶτατος, φιλοφρόνως ἄμα καὶ ἡπίως ἔφη πρὸς τὸν Παυλῖνον· «ἐπειδὴ καὶ ἐμοὶ τῶνδε τῶν προβάτων τὴν ἐπιμέλειαν ὁ τῶν προβάτων ἐνεχείρισε κύριος καὶ σὺ τῶν ἄλλων ἀναδέδεξαι τὴν φροντίδα, κοινωνεῖ δὲ ἀλλήλοις τῆς εὐσεβείας τὰ θρέμματα, συνάψωμεν, ὦ φιλότῃς, τὰ ποιμνία καὶ τὴν περὶ τῆς ἡγεμονίας καταλύσωμεν διαμάχην· κοινῇ δὲ τὰ πρόβατα νέμοντες κοινῇ αὐτοῖς προσενέγκωμεν θεραπείαν. εἰ δὲ ὁ μέσος θῶκος τὴν ἔριν γεννᾷ, ἐγὼ καὶ ταύτην ἐξελάσαι πειράσομαι. ἐν γὰρ τούτῳ τὸ θεῖον προτεθηκὼς εὐαγγέλιον, ἐκατέρωθεν ἡμᾶς καθῆσθαι παρεγγῶ. καὶ εἰ μὲν πρῶτος ἐγὼ δεξαίμην τοῦ βίου τὸ πέρασ, μόνος σχήσεις, ὦ φιλότῃς, τὴν τῆς ποιμνῆς ἡγεμονίαν· εἰ δὲ σὺ πρότερος τοῦτο πάθεις, ἐγὼ πάλιν εἰς δύναμιν τῶν προβάτων ἐπιμελήσομαι». ταῦτα ἡπίως μὲν ἄμα καὶ φιλοφρόνως ὁ θεῖος εἶπε Μελέτιος, ὁ δὲ Παυλῖνος οὐκ ἔστερξεν. ὁ δὲ στρατηγὸς κριτῆς τῶν εἰρημένων γενόμενος τῷ μεγάλῳ Μελετίῳ τὰς ἐκκλησίας παρέδωκεν, ὁ δὲ Παυλῖνος διέμεινε τῶν ἐξ ἀρχῆς ἀποκριθέντων προβάτων ἡγούμενος».

Κατὰ τὸν Θεοδώρητον¹ ὁ Μελέτιος καὶ ὁ Σαμοσάτων Εὐσέβιος ἐπιστρέψαντες εἰς τὰς ἑδρας τῶν ἐπεδόθησαν καὶ εἰς χειροτονίας ἐπισκόπων. Καὶ ὁ

1. Θεοδωρ., Ἐ. Γ., 5, 4-7, σσ. 282, 15-283, 15. Πρβλ. καὶ ἡμετέραν ἐργασίαν: «Τὸ ἐν Ἀντιοχείᾳ σχίσμα καὶ ὁ Μ. Βασιλείος», ἐν «Κληρονομίᾳ», 13 (1981), Α', 110 ἐξ.

μὲν «θεῖος Μελέτιος» «κατέστησε ποιμένα Ταρσῶν» τὸν Διόδωρον, ὅστις ὁμοῦ μετὰ τοῦ Φλαβιανοῦ, ἐνθ' ἦσαν εἰσέτι λαϊκοί, ἠγήθησαν μετὰ τὴν ἐξορίαν τοῦ Ἀντιοχείας Εὐσταθίου τῆς μεγαλυτέρας μερίδος τῶν Ὀρθοδόξων ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐγένετο δὲ οἱ εἰσηγηταὶ τῆς ἀντιφωνικῆς μελωδίας, «καὶ τὸ Κιλικῶν αὐτῷ ἐνεχείρισεν ἔθνος». Ἐνεπιστεύθη «τὴν ἀρχιερατικὴν ἐπιμέλειαν» τῆς Ἀπαμείας εἰς τὸν Ἰωάννην, τὸν δὲ συνεργόν τοῦ Ἰωάννου «ἀξίει-παινον Στέφανον» εἰς Γερμανικίαν «ἀπέστειλεν λατρὸν ἀλεξίκακον». Ὁ δὲ «μέγας Εὐσέβιος» ὁ Σαμοσάτων ἐχειροτόνησε Βεροίας τὸν Ἀκάκιον. ἐν Ἱεραπόλει τὸν Θεόδοτον, Εὐσέβιον δὲ Χαλκίδος. Κύρου τὸν Ἰσιδώρον καὶ τὸν Εὐλόγιον ποιμένα τῆς Ἐδέσσης, διότι ὁ Βάρσης «ἤδη τοῦ βίου τέλος ἐδέδεκτο» καὶ τελευταίον ἐπίσκοπον «Μάριν τῆ Δολιχῆ κεχειροτόνηκε».

Μὲ τὴν ἐπιστροφήν τοῦ Μελετίου εἰς Ἀντιοχείαν καὶ τὴν ἀνάληψιν τῶν καθηκόντων καὶ τῆς ὄλης ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας δράσεως αὐτοῦ ἐπραγματοποιήθη ὁ διαπρύσιος πόθος τοῦ Μ. Βασιλείου, τὸν ὁποῖον διετύπωσε πρὸς τὸν Μ. Ἀθανάσιον «ὅτι καὶ πάσῃ τῇ Ἀνατολῇ δι' εὐχῆς καὶ ἡμῖν τοῖς παντοῖως αὐτῷ συνημμένοις ἐπιθυμητὸν αὐτὸν ἰδεῖν τὴν Ἐκκλησίαν διέποντα τοῦ Κυρίου, τῆ τε πίστει ἀνεπίληπτον ὄντα καὶ τῷ βίῳ οὐδεμίαν πρὸς τοὺς ἄλλους ἐπιδεχόμενον σύγκρισιν καὶ τῷ τῷ παντός, ὡς εἶπειν, σώματος τῆς Ἐκκλησίας αὐτὸν προστάνα, τὰ δὲ λοιπὰ οἶον μερῶν ἀποτμήματα εἶναι. Ὡστε πανταχόθεν ἀναγκαῖον τε ὁμοῦ καὶ συμφέρον τῷ ἀνδρὶ τούτῳ συναφθῆναι τοὺς ἄλλους, ὡσπερ τοῖς μεγάλοις τῶν ποταμῶν τοὺς ἐλάττους, περὶ δὲ τοὺς ἄλλους γενέσθαι τινὰ οἰκονομίαν τὴν κακείνων πρόπευσαν καὶ τὸν λαὸν εἰρηνεύουσαν»². Ὡσαύτως ἱκανοποιήθη καὶ ἡ ἐπιθυμία του, τὴν ὁποῖαν ἐξέφρασεν εἰς τὴν πρὸς τὸν Ἐπιφάνιον ἐπιστολήν του: «Τὴν δὲ κατὰ Ἀντιοχείαν Ἐκκλησίαν (λέγω δὴ τὴν τῷ αὐτῷ φρονήματι συμβαίνουσαν) δῶν ποτὲ ὁ Κύριος ἰδεῖν αὐτὴν ἠνωμένην. Κινδυνεύει γὰρ αὐτὴ μάλιστα δεδεχθῆναι τὰς ἐπιβουλὰς τοῦ ἐχθροῦ μνησικακούντος αὐτῇ διὰ τὸ πρῶτον τοῖς ἐκεῖ τῶν Χριστιανῶν προσηγορίαν ἐμπολιτεῦσθαι. Καὶ τέμνηται μὲν ἡ αἵρεσις πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν, τέμνηται δὲ καὶ αὐτὴ πρὸς ἑαυτὴν ἢ ὀρθότης. Ἡμεῖς δὲ, ἐπειδὴ καὶ ὁ πρῶτος παρρησιασάμενος ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ τὸν καλὸν ἐκείνον διαβλήσας ἀγῶνα ἐπὶ τῶν καιρῶν Κωνσταντίου ὁ αἰδεσιμώτατος Μελέτιός ἐστιν ὁ ἐπίσκοπος, καὶ ἔσχεν αὐτὸν ἡ ἐμὴ Ἐκκλησία κοινωνικὸν ὑπεραγαπήσασα αὐτὸν διὰ τὴν καρτερὰν ἐκείνην καὶ ἀνένδοτον ἔνστασιν, καὶ ἔχομεν αὐτὸν κοινωνικὸν μέχρι τοῦ νῦν τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι καὶ ἔξομέν γε, ἐὰν ὁ Θεὸς θέλῃ. Ἐπει καὶ ὁ μακαριώτατος Πάπας Ἀθανάσιος, ἐπιστὰς ἀπὸ Ἀλε-

2. Μ. Βασ. ἐπ. 67, ΒΕΠΕΣ 55, 100, 10 ἐξ. Ἐπιστολαὶ Μ. Βασιλείου πρὸς Μελέτιον Ἀντιοχείας: 57 89, 1, 2 120 121, 1-3 καὶ 216, ΒΕΠΕΣ 55, 91, 24-92, 7, 118, 29 ἕως 119, 22, 147, 29 - 148, 14, 156, 2-15, 254, 8-29. Μνεῖα τοῦ Μελετίου γίνε-ται ἐπίσης εἰς τὰς ἐπιστολάς 92, 1 ὡς συναποστολεὺς, 95 98 99, 2, 3 210, 5 214, 2 258, 3 266, 2, ΒΕΠΕΣ 55, 122, 1 127, 4 129, 31 131, 40 132, 15 247, 3 251, 30, 33 252, 7 317, 28-318, 12 335, 30-336, 4.

ξανδρείας. πάνυ ἐβούλετο αὐτῷ τὴν πρὸς αὐτὸν κοινω-
νίαν καταπραχθῆναι, ἀλλὰ κακία συμβούλων εἰς ἕτερον
καιρὸν ὑπερετέθη αὐτῶν ἢ συνάφεια· ὡς οὐκ ὄφειλε.
Τὸν δὲ τελευταῖον ἐπεισελθόντων οὐδενὸς οὐδέπω
τὴν κοινωνίαν προσηκάμεθα (=παρεδέχθημεν, ἀόρ. α'
τοῦ προσίτημι, προσηκάμην), οὐκ ἐκείνους κρίνοντες
ἀναξίους, ἀλλὰ μηδὲν ἔχοντες τούτου καταγινώσκειν.
Καίτοι πολλὰ μὲν ἠκούσαμεν περὶ τῶν ἀδελφῶν, ἀλλ'
οὐ προσηκάμεθα, διὰ τὸ μὴ ἀντικαταστήναι τοῖς κατη-
γόροις τοὺς ἐγκαλουμένους... Ὡστε οὕτω δυνάμεθα
αὐτοὺς ἐπιστέλλειν, τιμωτάτε ἀδελφέ, οὔτε ἀναγκά-
ζεσθαι εἰς τοῦτο ὀφείλομεν. Πρέπει δ' ἂν εἴη τῆ εἰρη-
νικῆ σου προθέσει μὴ τὸ μὲν συνάπτειν, τὸ δὲ διασπᾶν,
ἀλλὰ τῆ προὔπαρξοσῃ ἐνώσει τὰ κεχωρισμένα προσ-
άγειν... Ὡστε πρώτον μὲν εὐξαι, ἔπειτα καί, ὅση δύνα-
μις, παρακάλεσον ρίψαντας αὐτοὺς ἐκ τῶν ψυχῶν
τὸ φιλότιμον καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀποδοῦναι τὴν ἰσχὴν τῇ
Ἐκκλησίᾳ καὶ καθελὲν τὸ φράγμα τῶν ἐχθρῶν συμ-
βῆναι αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους»¹.

Ἦ ἐν Ἀντιοχείᾳ σύνοδος (379). Μετὰ τὴν ἐπι-
στροφὴν τοῦ Μελετίου εἰς Ἀντιόχειαν συνήλθεν
ἐν αὐτῇ κατὰ τὰς πληροφορίες τοῦ Νύσσης Γρη-
γορίου² τὸν Αὐγουστον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦ
379 ἢ ἐν Ἀντιοχείᾳ ὑπὸ τὸν Μελέτιον σύνοδος, ἐν
ἣ παρέστησαν περὶ τοὺς 153 ἐπίσκοποι, φίλοι οἱ
πλείστοι ἐξ αὐτῶν καὶ ὁμοιδεάται τοῦ Μ. Βασι-
λείου³. Ὁ Schaefer⁴ πολὺ ὀρθῶς γνωματεύει:

1. Μ. Βασ. ἐπ. 258, 3, ΒΕΠΕΣ 55, 317, 20-318, 7.

2. Γρηγ. Νύσσης, Εἰς τὸν βίον τῆς Ὀσίας Μακρινῆς
«Ἐνατος ἦν μετὰ τὸ πάθος τοῦτο (ἦτοι τὸν θάνατον τοῦ Μ.
Βασιλείου) μῆν, ἢ μικρὸν ὑπὲρ τοῦτο, καὶ σύνοδος ἐπισκόπων
κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν πόλιν ἠθροίζετο, ἧς καὶ ἡμεῖς μετέ-
σχομεν», ΜΕΠ 46, 974 D.

3. Πρβλ. τὰ ὀνόματα εἰς τὰς ὑπογραφὰς τῶν πρακτικῶν
τῆς συνόδου ταύτης παρὰ *Merenda*, Opusc. Damasi 205 κατὰ
Schäfer J., *Basilius des Grossen Beziehungen zum Abendlande*,
Münster i.W. 1909, σ. 201, ὑποσ. 1. Ὁ Μ. Βασιλείος εἰς τὸ πρω-
τόκολλον τῆς 92ας ἐπ. τοῦ πρὸς Ἰταλοὺς καὶ Γάλλους ἀναφέρει
32 ὀνόματα: Μελέτιος, Εὐσέβιος, Βασίλειος, Βάσσος, Γρηγό-
ριος, Πελάγιος, Παῦλος, Ἀνθίμος, Θεόδοτος, Βίτος, Ἀβραά-
μιος, Ἰοβίνος, Ζήνων, Θεοδώρητος, Μαρκιανός, Βάραχος,
Ἀβραάμιος, Λιβάνιος, Θαλάσιος, Ἰωσήφ, Βοηθός, Ἀτρείος,
Θεόδοτος, Εὐστάθιος, Βαρσοῦμας, Ἰωάννης, Χοσσορόης, Ἰω-
σάκης, Νάρσης, Μάρις, Γρηγόριος, Δαφνός. Μ. Βασ. ἐπ. 92, 1,
ΒΕΠΕΣ 55, 121, 35-122, 6. Πρβλ. καὶ ἡμετ. διατρ. «Συμβολαὶ
εἰς τὸ πρόβλημα κλπ.», σσ. 48-57 καὶ 115/16 ἀνατύπου καὶ «Ὁ
Μ. Βασιλείος ὡς ἐκκλησιαστικὸς πολιτικὸς» ἐν «Ἐκκλησίᾳ
καὶ Θεολογίᾳ», Ε' (1984), σσ. 239-240, ὑποσ. 16. Εἰς τὸ πρω-
τόκολλον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ρώμης Λιβερίου πρὸς τοὺς Μα-
κεδονιανούς, ὡς καλεῖ ὁ Σωκράτης (Ε' Ἰ. 4, 12, ΜΕΠ 67, 489
BC) τοὺς Ὁμοιοουσιστάς, κάλλιον πρὸς τοὺς Ἀνατολικούς,
διότι μετὰ τῶν ὑπάρχοντων καὶ πολλοὶ Ὀρθόδοξοι, τοῦ 366,
μνημονεύονται 64 ἐπίσκοποι. Εἶναι δύσκολον νὰ καθορίσωμεν
τὰς ἐπισκοπὰς τῶν περισσοτέρων ἐξ αὐτῶν.

4. *Schäfer J.*, *Basilius des Grossen Beziehungen zum
Abendlande*, Münster i.W. 1909, 200: «Als schönsten Erfolg
seiner Lebensarbeit betrachte ich die Synode von Antiochien
in Syrien, die nach dem Berichte Gregors von Nyssa (Gregor.
Nyss., *Vita Macrinae* II 187 D) etwa neun Monate nach dem
Tode des Basilius stattfand (Oktober 379)... Die Gedanken
des Basilius waren nicht mit ihm ins Grab, sondern lebten in
seinen Freunden und Anhängern fort». Πρβλ. καὶ *Κονιδάρι,*
Γ., Ὁ Μέγας Βασίλειος πρότυπον Οἰκουμενικοῦ Ἐκκλησια-
στικοῦ Ἠγέτου, Ἀθῆναι 1970, σ. 73 ἔξ, ἔνθα τὸ ἐξ ἀβλεψίας
τυπογραφικῆς 279 νὰ γίνῃ 379, καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Β' Οἰκουμενι-

κῆ Σύνοδος (381). Μεταθανάτιος θρίαμβος τῆς Οἰκουμενικῆς
«Ὡς τὴν ὠραιότατην ἐπιτυχίαν τοῦ βιοτικῆς τοῦ
ἔργου (ἦτοι τοῦ Μ. Βασιλείου) θεωρῶ τὴν ἐν Ἀντιο-
χείᾳ σύνοδον τῆς Συρίας, ἧτις, κατὰ τὴν πληροφο-
ρίαν Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, περίπου 9 μῆνας μετὰ
τὸν θάνατον τοῦ Βασιλείου ἔλαβε χώραν (Ὀκτώ-
βριον τοῦ 379)... Αἱ ἰδέαι τοῦ Βασιλείου δὲν κα-
τήλθον μετ' αὐτοῦ εἰς τὸν τάφον, ἀλλ' ἐξηκολούθη-
σαν ζῶσαι εἰς τοὺς φίλους καὶ ὀπαδοὺς του». Πρά-
γματι ἡ σύνοδος αὕτη ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ καρδιά καὶ ἡ
ψυχὴ ὄλων ἐφλέγετο ἀπὸ τὴν φλόγα, τὴν ὁποίαν
ἤναψεν ὁ Μ. Βασίλειος, τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Ἐκ-
κλησίας, τῆς ὁμοφροσύνης τῶν Ὀρθοδόξων καὶ
τῆς δημιουργίας ἐνιαίου ἐν Ἀνατολῇ μετώπου. Ἠ-
γέτης τῶρα κατέστη ὁ τόσον ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου
ἀγαπηθεὶς καὶ ὑποστηρικθεὶς Μελέτιος, συνεργοί
του δὲ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, Ἀμφιλόχιος ὁ Ἰκονίου,
Διόδωρος ὁ Ταρσῶν, ὁ Θεολόγος Γρηγόριος, ὡς
καὶ οἱ λοιποὶ φίλοι καὶ ὁμοιδεάται τοῦ ἀκαμάτου
ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τῆς πίστεως τῆς Νικαίας
ἀγωνιστοῦ, τοῦ οἰκουμενιστοῦ καὶ νοσταλγοῦ τῆς
εἰρήνης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Μ. Βασιλείου. Καὶ συνε-
χίζει ὁ Σαῖφερ: «Αὕτη εἶναι ἡ μεγάλη ἀξία τῆς συνε-
λεύσεως ταύτης τῶν Νεονικαίων τῆς Ἀνατολῆς,
τῆς ὁποίας ἡ ἐπίτευξις δὲν πρέπει νὰ καταγραφῇ
μόνον εἰς τὰς εὐνοϊκὰς χρονικὰς συνθήκας, ἀλλὰ
κυρίως εἰς τὰς ἐπὶ ὀλόκληρα ἔτη ἐπιδιώξεις τοῦ
Βασιλείου διὰ τὴν ἰδέαν τῆς Νικαίας»⁵. Δυνάμεθα
δὲ νὰ προσθέσωμεν εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὴν πίστιν
τοῦ Μ. Βασιλείου εἰς τὸ «κῆρυγμα» καὶ «τὴν πίστιν
τῆς Νικαίας».

Παραλείπω τὴν θέσιν τῆς συνόδου ταύτης ἐναντι
τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τονίζω μόνον,
ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν θὰ ἦτο εὐνοϊκῆ, ἐὰν
λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι πρόεδρος αὐτῆς ἦτο ὁ Με-
λέτιος, ὁ μὴ ὑπὸ τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας
ἀναγνωριζόμενος ὡς ὁ κανονικὸς ἐπίσκοπος Ἀντιο-
χείας. Ἡ αὕτη δὲ πολιτικὴ ἠκολούθηθη καὶ μετὰ
ταῦτα, κατὰ τὴν προεδρίαν τοῦ Μελετίου εἰς τὴν
δευτέραν Οἰκουμενικὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ
381 συνόδον, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν προσεκλήθησαν.
ἐκτός τοῦ Ἀχολίου ἢ Ἀσχολίου Θεσσαλονίκης,
οὔτε οἱ Δυτικοὶ οὔτε καὶ οἱ Ἀλεξανδρεῖς ἐπίσκοποι.
Καὶ ἐνταῦθα ὀφείλομεν νὰ φέρωμεν εἰς μνήμην ὅσα
ὁ Μ. Βασίλειος γράφει πρὸς Εὐσέβιον τὸν Σαμο-
σάτων: «Ἐμοὶ μὲν γὰρ τὸ τοῦ Διομήδους ἐπέρχεται
λέγειν: "Μὴ ὀφείλες λίσσεσθαι, διότι, φησὶν, ἀγῆνωρ
(=ἰσχυρογνώμων, ὑπερπικρὸς) ἐστὶν ὁ ἀνήρ". Τῷ
ὄντι γὰρ θεραπευόμενα τὰ ὑπερήφανα ἦθη ἐαυτῶν ὑπερ-
οπτικώτερα γίνεσθαι πέφυκε. Καὶ γὰρ ἐὰν μὲν ἰ-
λασθῇ ὁ Κύριος ἡμῖν, ποίας ἐτέρας
προσθηκῆς δεόμεθα: Ἐὰν δὲ ἐπι-

Ἐκκλησιαστικῆς Πολιτικῆς τοῦ Μ. Βασιλείου († 378) ἐν
«Θεολογία» 55, 1984, τεύχος 1, σ. 55-81. Πρβλ. καὶ *Ritter*
A.M., *Das Konzil κλπ.*, σ. 31/32 καὶ 60/61 ἔξ.

5. *Schäfer*, αὐτόθι: «Das ist der grosse Wert dieser
Versammlung der Jungnicenser des Orients, deren Zustande-
kommen nicht nur den günstigen Zeitumständen zuzuschreiben
ist, sondern vor allem dem jahrelangen Werben des Basilius
für den nicaenischen Gedanken», σ. 201.

μείνη ἡ ὄργη τοῦ Θεοῦ, ποία βοήθεια ἡμῖν τῆς δυτικῆς ὀφρῦος: Οἱ τὸ ἀληθές οὔτε ἴσασιν οὔτε μαθεῖν ἀνέχονται, ψευδέσι δὲ ὑπονοήσαντες προελημμένοι ἐκεῖνα ποιοῦσι νῦν ἂ πρότερον ἐπὶ Μαρκελλῶ: πρὸς μὲν τοὺς τὴν ἀλήθειαν αὐτοῖς ἀπαγγέλλοντας φιλονεικίσαντες, τὴν δὲ ἀίρεσιν δι' ἑαυτῶν βεβαιώσαντες. Ἐγὼ μὲν γὰρ αὐτός, ἀνευ τοῦ κοινοῦ σχήματος ἐβουλόμην αὐτῶν ἐπιστεῖλαι τῷ κορυφαίῳ περὶ μὲν τῶν ἐκκλησιαστικῶν οὐδέν. εἰ μὴ ὅσον παραινέσασθαι ὅτι οὔτε ἴσασιν τῶν παρ' ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν οὔτε τὴν ὁδὸν δι' ἧς ἂν μαθάνοιεν καταδέχονται, καθόλου δὲ περὶ τοῦ μὴ δεῖν τοῖς ὑπὸ τῶν πειρασμῶν ταπεινωθεῖσιν ἐπιτίθεσθαι μὴδὲ ἀξίωμα κρίνειν ὑπερηφανίαν, ἀμάρτημα καὶ μόνον ἀρκοῦν ἔχθραν ποιῆσαι εἰς Θεόν»¹. Ὡσαύτως χαρακτηριστικά εἶναι καὶ ὅσα ἔγραφε πρὸς τὸν Ἀλεξανδρείας Πέτρον τὸν Β' (373–380): «δηγήσατο (τ.ἔ. ὁ πρεσβύτερος Δωρόθεος) ἡμῖν τὰς ἐπὶ τοῦ σεμνοτάτου ἐπισκόπου Δαμάσου πρὸς τὴν σὴν τιμότητα γενομένης αὐτῷ διαλέξεις καὶ ἐλύπει ἡμᾶς λέγων τοῖς Ἀρειομανίταις συγκαταριθμεῖσθαι τοὺς θεοφιλεστάτους ἀδελφοὺς ἡμῶν τοὺς συλλειτουργοὺς Μελέτιον καὶ Εὐσέβιον. Ὡν εἰ καὶ μηδὲν ἄλλο συνίστη τὴν ὀρθοδοξίαν, ὁ γοῦν παρὰ τῶν Ἀρειανῶν πόλεμος ἀπόδειξιν ἔχει ὀρθότητος οὐκ ὀλίγην τοῖς εὐγνωμόνως λογιζομένοις. Τὴν δὲ σὴν εὐλάβειαν συνάπτειν αὐτοῖς εἰς ἀγάπην ὀφείλει καὶ ἡ κοινονία τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ παθμάτων. Ἐκεῖνο δὲ πέπειστο, ὡς ἀληθῶς τιμώτατε, ὅτι οὐκ ἔστι τι ρῆμα ὀρθοδοξίας ὃ μὴ μετὰ πάσης παρρησίας παρὰ τῶν ἀνδρῶν τούτων ἐκφύχθη ὑπὸ Θεῶ μάρτυρι καὶ ἀκροαταῖς ἡμῖν»².

Ὁ Μελέτιος λοιπόν, ὡς πολὺ ὀρθῶς ἐτόνισεν ὁ Μ. Βασιλεὺς εἰς τὴν πρὸς τὸν Μ. Ἀθανάσιον ἐπιστολὴν του: «οἱ πᾶν τὸ κατὰ τὴν πίστιν ἐρωμένον τοῦ κατὰ τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας λαοῦ εἰς μίαν συμφωνίαν ἤρη καὶ ἔνωσιν ἐναχθῆναι, πρὸς τὸ δηλώσαι ὅτι τῷ θεοφιλεστάτῳ ἐπισκόπῳ Μελετίῳ δέοι τὰ εἰς μέρη πλείονα νῦν διηρημένα συνάψαι... ὅτι καὶ πάσῃ τῇ Ἀνατολῇ δι' εὐχῆς καὶ ἡμῖν τοῖς παντοῖως αὐτῷ συνημμένοις ἐπιθυμητὸν αὐτὸν ἰδεῖν τὴν Ἐκκλησίαν διέποντα τοῦ Κυρίου»³, εἶναι ὁ ἄνθρωπος τῆς στιγμῆς, ἡ κινητήριος δύναμις τῆς μεγίστης μερίδος τῶν Ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ἐπηρέαζων τὴν ἐν Ἀνατολῇ θρησκευτικὴν πολιτικὴν τοῦ

αὐτοκράτορος Θεοδοσίου καὶ ἐπιβάλλον δι' αὐτοῦ τὰς ἀπόψεις του. Καὶ ἐὰν ἐκλάβωμεν ἔστω καὶ ὡς ὀρυλούμενα ὅσα ὁ Θεοδώρητος ἀναφέρει περὶ τοῦ ἐνυπνίου τοῦ Θεοδοσίου, στρατηγοῦ ἐπι δντος: «Ὁ δὲ ἄριστος στρατηγὸς αὐτῶν μείνας ὄψιν εἶδε θεασίαν τινὰ καὶ παρ' αὐτοῦ σαφῶς αὐτῷ δειχθεῖσαν τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ. ἐδόκει γὰρ ὄραν τὸν Θεῖον Μελέτιον, τῆς Ἀντιοχείων ἐκκλησίας τὸν πρόεδρον, χλιανίδα τεαυτῇ περιτιθέντα βασιλικὴν καὶ παραπλησίῳ στεφάνῳ κοσμοῦντα τὴν κεφαλὴν. ταῦτα νύκτωρ ἰδὼν ἐμήνυσεν ἔωθεν τῶν συνήθων τινί. ὁ δὲ σαφῆς εἶναι τὸ ἐνυπνιον ἔφη καὶ μηδὲν αἰνιγματώδες μηδὲ ἀμφίβολον ἔχειν. ὀλιγον δὲ ἄγαν διελοουσῶν ἡμερῶν... ὁ βασιλεὺς... βασιλέα χειροτόνηκε καὶ τῆς Βάλεντος μοίρας τὰ σκήπτρα παρέδωκε»⁴, ὡς καὶ ὅσα συνέβησαν μετὰ ταῦτα κατὰ τὴν ἐναρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' Οἰκουμένης Συνόδου, δεικνύουν τρανότατα τὴν ἐπιρροήν, τὴν ὅποιαν ἠδύνατο νὰ ἔχη ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου ὁ Μελέτιος: «Ἐπειδὴ δὲ ἀφίκοντο (πεντήκοντα δὲ ἦσαν καὶ ἑκατόν), παρηγγύησε μηδένα οἱ μνησοῦ ὅστις ὁ μέγας εἶη Μελέτιος: ἐβούλετο γὰρ ἐκ τῆς τοῦ ἐνυπνίου μνήμης μνησθῆναι τὸν ἄνδρα, καὶ ἐπειδὴ εἰς τὸν βασιλεῖον εἰσελήλυθεν οἶκον ἅπας ἐκείνους τῶν ἐπισκόπων ὁ ὄμιλος, τοὺς ἄλλους καταλιπὼν ἅπαντας τῷ μεγάλῳ Μελετίῳ προσέδραμε, καὶ οἷόν τις παῖς φιλοπάτωρ διὰ χρόνου μακροῦ θέας πατρικῆς ἀπολαύσας, περιεπτύσσετό τε καὶ κατεφίλει καὶ ὀφθαλμῶς καὶ χεῖρ καὶ στέρνα καὶ τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν στεφάνωσσαν δεξιάν· ἐδήλωσε δὲ καὶ τὴν ὄψιν ἣν εἶδε. φιλοφρονησάμενος δὲ καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας, βουλευσάσθαι περὶ τῶν προκειμένων ὡς πατέρας ἤξισσε»⁵.

4. Θεοδώρ., Ἐ. Γ', 5, 6, 1–3, σ. 285, 9–15. 17–19. Πρβλ. καὶ 1, 7, 13, σ. 32, 22, ἐκδ. Parmentier.

5. Θεοδώρ., Ἐ. Γ', 5, 7, 2–3, σ. 286, 18–287, 2 καὶ 1, 7, 13: «οἱ δὲ παῖς φιλοπάτωρ τοῖς ἱερεῶσιν ὡς πατράσι προσέφερε», σ. 32, 22. Περὶ Μελετίου πρβλ. ὅσα γράφει Γρηγόριος ὁ Θεολόγος εἰς Ἐπιτομὴν ἱστορικῶν. Περὶ ἑαυτοῦ ΙΑ'. Περὶ τοῦ ἑαυτοῦ βίου, στίχ. 1514–1524: «Ὡν ἦν ἀνὴρ πρόεδρος εὐσεβεστάτος. 1515 Ἄπλοος, ἀτεχνος τὸν τρόπον, Θεοῦ γέμων. Βλέπων γαλήνην, θάρσος αἰδοῖ σὺγκρατον Βάλλων ὄρῳσι, Πνεύματος γεωργιον. Τίς ἠγόρησε τούτον, ὃν δηλοῖ λόγος, Τῆς Ἀντιοχείων προστάτην Ἐκκλησίας, 1520 Τὸν δὐθ' ὅπερ κέκλητο, καὶ καλούμενον Ὁ ἦν: Μέλιτος γὰρ καὶ τρόπος καὶ τούνομα. Ὅς πολλὰ ἀνέτη Πνεύματος Θεοῦ χάριν (Εἰ καὶ ξενίη ἡ μικρὸν ἐκλάπη χερὶ), Ἀγῶσι λαμπροῖς τὴν χάριν ἀπαξέων. ΜΕΠ 37, 1134 Α–1135 Α καὶ στ. 1573–1700, ἐνθα ἡ διένεξις Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἐν τῇ συνόδῳ ὑποστηρίζοντος ὡς διάδοχον τοῦ Μελετίου εἰς τὸν θρόνον Ἀντιοχείας τὸν Παυλίον. Πρβλ. ἐπίσης καὶ τὴν περὶ Μελετίου γνώμην τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ἐν Ἐπιτομῇ εἰς Μελέτιον, ἐνθα καλεῖ τούτον «ὁ νέος ἀπόστολος, ὁ συγκαταψηρισθεὶς μετὰ τῶν ἀποστόλων. Εἴλκυσαν γὰρ οἱ ἅγιοι πρὸς ἑαυτοὺς τὸν ὀμότροπον, τὸν ἀθλητὴν τὸν στεφανίτην οἱ στεφανίται, τὸν ἀγνὸν οἱ ἀθληταί, τὴν ψυχὴν οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, τὸν κήρυκα τοῦ λόγου οἱ ὑπηρεταί τοῦ λόγου... τὸ λαμπρὸν ἰστίον ἐκεῖνο, τὸ πᾶσι ἁγίοις Πνεύματι διὰ παντός ἰθύνόμενον... τὸ ἀσφαλές τῶν ψυχῶν ἡμῶν πηδάλιον, δι' οὗ τὰς τρικυμίας τῶς αἰρετικῶς ἀπαθῶς παραπλοῦμεν... ἡ ἀμεταθέτος τῆς γνώμης ἄγκυρα, ἡ μετὰ πάσης ἀσφαλείας πεπονηκότες ἀνεπαυόμεθα... ὁ καλὸς κυβερνήτης, ὁ πρὸς τὸν ἄνω σκοπὸν διευθύνων τὸ σκαφος... Εὐγενῆς τῶν ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν, ἀμειπτος, δίκαιος, ἀληθινός, θεοσεβής, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντός πονηροῦ πράγματος... διὰ πάντων τιμῶν τὴν ἁγίαν Τριάδα, καὶ ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν ἀγῶνων τὴν τιμὴν διεσάσατο, τρισὶ πειρασμῶν προσβολαῖς ἐναθλήσας... Ὅτε τὸ πρῶτον εἶδεν ἡ σῶφρων Ἐκκλησία ἐκεῖνη

1. Μ. Βασ. ἐπ. 239, 2, ΒΕΠΕΣ 55, 293, 38–294, 10.

2. Μ. Βασ. ἐπ. 266, 2, ΒΕΠΕΣ 55, 335, 28–40. Περὶ Πέτρου Ἀλεξανδρείας πρβλ. καὶ ὅσα Γρηγόριος ὁ Θεολόγος λέγει: «Πῶς Πέτρος αὐτός, ὁ βραβεὺς τῶν ποιμένων, Πρῶτον μὲν ἡμᾶς ἐγκαθίστα γράμμασιν 860 Ὁὐτω προδήλως διπλοῦς ἔλευθεροῖς, Ὡς αὐτὰ πείσει τὰ πρὸς ἡμᾶς γράμματα. Καὶ συμβόλοις ἐτίμα τῆς ἰδρύσεως: Νῦν δ' ἤκεν ἡμῖν νεβρός ἀντιπαρθένου Ταῦτ' οὐ πρόδηλα, ταῦτα δεῖθ' ἐρμηνεύως», Ἐπιτομὴν ἱστορικῶν. Περὶ ἑαυτοῦ ΙΑ'. Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον, στ. 858–864. ΜΕΠ 37, 1088/89, καὶ στ. 890: «Ἐξ ὧν Ἀλεξάνδρεια ρῆσ' ἀνάπτειται», καὶ στ. 896: «Ὁὐτως Ἀλεξάνδρεια τιμῆ τούσ πόνους», 897: «Οὐτῶ δικάσαι τις ὑμῖν ἄλλος ἐμνηγῆς». Πρβλ. καὶ στ. 1013–1029. ΜΕΠ 37, 1099 Α. Περὶ τῶν Ἀλεξανδρέων καὶ Μακεδόνων ἐπισκόπων στ. 1798–1855.

3. Μ. Βασ. ἐπ. 67, ΒΕΠΕΣ 55, 100, 2–8. 10–12.

Ὡς λόγον τῆς μὴ κλήσεως τῶν Δυτικῶν εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον τοῦ 381, ὡς δευτέραν Οἰκουμενικὴν γενομένην δεκτὴν, ὁ Θεοδώρητος ἀναφέρει, χωρὶς νὰ λαμβάνη ὑπ' ὄψιν καὶ θέσιν καὶ ἐπὶ τοῦ γεγονότος τῆς μὴ κλήσεως ἐν ἀρχῇ ἐν αὐτῇ καὶ τῶν Ἀλεξανδρέων: «*Εὐθύς δὴ οὖν τὴν βασιλείαν παραλαβὼν τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν πρὸ τῶν ἄλλων συμφωνίας ἐπεμελήθη, καὶ τοὺς τῆς οἰκείας ἡγεμονίας ἐπισκόπους εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν δρᾶμιν παρηγγύησεν. αὕτη γὰρ μόνη τῆς Ἀρειανικῆς ἐνεπέληστο λώβης· ἡ γὰρ Ἑσπέρα τῆς νόσου ταύτης ἐλευθέρη διέμεινε*»¹. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀναφέρει: «*Ὅσον γὰρ ἦν Ἐφῶν, Αἰγύπτου δίχα, 1510 Λαῶν πρόεδρον, ἄχρι Ρώμης δευτέρας, Γῆς καὶ θαλάττης ἐκ μυχῶν ἐσωτάτων, Κινηθέν, οὐκ οἶδ' οἷς τισι Θεοῦ λόγοις, Συνέρχθη*, ὡς πῆξοντες εὐσεβῆ λόγον»². Ὁ Σωκράτης οὐχὶ ὀρθῶς ἀναφέρει, ὅτι ἐκλήθη ἀρχικῶς καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Τιμόθεος: «*Μηδὲν δὲ ὁ βασιλεὺς ὑπερθέμενος, σύνοδον ἐπισκόπων τῆς αὐτοῦ πίστεως συγκαλεῖ, ἐπὶ τὸ κρατῦναι τὴν ἐν Νικαίᾳ πίστιν χειροτονήσαι τῇ Κωνσταντίνου πόλει ἐπίσκοπον. Ἐλπίσας δὲ δύνασθαι καὶ τοὺς ἀπὸ Μακεδονίου ἐνώσας τοῖς ἑαυτοῦ, καὶ τοὺς ἐκείνης τῆς αἰρέσεως προεστῶτας ἐκάλεσε. Συνήλθον οὖν τῆς μὲν ὁμοουσίου πίστεως, ἐκ μὲν Ἀλεξανδρείας Τιμόθεος· ἐκ δὲ Ἱεροσολύμων Κύριλλος, τότε ἐκ μεταμελείας τῷ ὁμοουσίῳ προσκείμενος. Μελίτιος δὲ ἐξ Ἀντιοχείας πάλαι παρῆν, ὅτε διὰ τὴν Γρηγορίου κατάστασιν μετεστάλη καὶ ἐκ Θεσσαλονίκης Ἀσχολίος καὶ ἄλλοι πολλοί· πάντες δὲ ἦσαν*

τὸν ἄνδρα, εἶδεν πρόσωπον ἀληθῶς ἐν εἰκόني Θεοῦ μεμορφωμένον· εἶδεν ἀγάπην πηγάζουσαν· εἶδεν χάριν περικεχυμένην τοῖς χεῖλεσιν· ταπεινοφροσύνην τὸν ἄκρατον δρον· μεθ' ὃν οὐκ ἔστιν ἐπινοήσαι τὸ πλεόν... Οἶχεται τὸ κάλλος ἐκεῖνο, σιγῆ ἢ φωνή· μέμυκε τὰ χεῖλη, ἀπέπτῃ ἢ χάρις», ΜΕΠ 46, 852 Α 853 Β 856 Α 857 Β 860 Β. Περὶ Μελετίου πρβλ. καὶ Ritter, Das Konzil 32 33 «dass Theodosius gelernt hatte mit den Augen des "meletianischen" Ostens zu sehen», σ. 33 καὶ ὑπ. 1 μέρος τοῦ Rescriptum, ἐνθα κατὰ τὸν Ritter διαφαίνεται «ἡ καππαδοκική θεολογία», πρβλ. σ. 305, ὑπ. 2. Πρβλ. καὶ Ἐπιφάν. Πανάρ. 73, 28, 1-35, 4 III, 302, 18-310, 11 ἐκδ. Holl, κυρίως τὰς κρίσεις τοῦ Ἐπιφάνιου, 73, 34, 1-35, 4, σ. 309, 1-310, 11. 1. Θεοδώρ., Ἐ. 1, 5, 6, 3, 4, σ. 285, 22-26. 5, 7, 2, σ. 286, 15 ἐξ. Παραδόξως οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τῆς μὴ προσκλήσεως τῶν Ἀλεξανδρέων, ἐνῶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ρητῶς ἀναφέρει: «*Ὅσον γὰρ ἦν Ἐφῶν, Αἰγύπτου δίχα*», στ. 1509, ΜΕΠ 37, 1134 Α.

2. Γρηγ. Θεολ. Ἐπιθ. Ἱστορ. ΙΑ' στχ. 1509-1513, ΜΕΠ 37, 1134 Α «εὐσεβῆ λόγον» ἢ «εὐσεβῆ θρόνον», προτιμητέα ἢ γραφῆ «εὐσεβῆ λόγον», συμφώνως πρὸς τὴν ὀρολογίαν τῆς ἐποχῆς «λόγος» = «πίστις», ἦτοι πρὸς παγίωσιν τῆς ἀληθοῦς πίστεως. Ἡ Σύνοδος δὲν συνήλθεν οὔτε πρὸς παγίωσιν τοῦ αυτοκρατορικοῦ θρόνου οὔτε καὶ πρὸς στήριξιν τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου τοῦ Γρηγορίου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλ' ὅπως διὰ τῆς καταδικῆς τῶν αἰρετικῶν στηρίξῃ τὴν πίστιν τῆς Νικαίας, τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν καὶ τὸ δόγμα. Πρβλ. καὶ τὴν ὑπόσ. «Λόγον» ἐν ΜΕΠ 37, 1134 καὶ Ritter, Das Konzil 99/100, ὑπόσ. 3, σ. 209 ἐξ. καὶ Das II. Ökumenische Konzil und seine Rezeption: Stand der Forschung ἐν Le II Concile Œcuménique, Etudes Théologiques 2 du Centre Orthodoxe, Chambesy 1982, σ. 56, ὑπ. 3. Πρβλ. καὶ Γρηγ. Θεολ. λόγ. 43, 2, «περὶ τὸν ἀληθῆ λόγον ἡσυχολήμεθα κινδυνεύοντα», ΜΕΠ 36, 496 D, παράλληλον πρὸς τὸν ἡμέτερον στίχον, διότι πρόκειται περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ πίστεως κινδυνευούσης ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ «ὅτι μὴ λόγον εὐσεβῆ καὶ κόσμου παντός σωτήριον» (497 Α).

ἐκατὸν πενήκοντα» (5, 8). Καὶ ὁ Σωζομένος περίπου τὰ αὐτὰ λέγει καὶ ὅτι ὁ Μελέτιος εὐρίσκειτο ἤδη πρὸ τῶν ἄλλων ἐν Κωνσταντινουπόλει «*διὰ τὴν Γρηγορίου κατάστασιν ἀφικόμενος*» (7, 7)³.

Πρόεδρος τῆς Συνόδου, ὡς εἶναι ἐπόμενον, ἀφοῦ τὰ περισσότερα μέλη τῆς ἦσαν φίλοι, ὁμοιδαταὶ καὶ ὁμόφρονες τοῦ τε Μ. Βασιλείου καὶ τοῦ Μελετίου, ἐξελέγη ὁ Ἀντιοχείας Μελέτιος.

Ἡ ἔρευνα ἐδημιούργησε περὶ τὴν Σύνοδον ταύτην πλείστα ὅσα προβλήματα, ὡς τὸ τῆς συγκλήσεως αὐτῆς, τῆς Οἰκουμενικότητος καὶ τῶν Κανόνων καὶ τοῦ Συμβόλου τῆς, τῆς ἐπιδράσεως τοῦ αυτοκράτορος ἐπὶ τῶν ἀποφάσεών της, τῆς συμμετοχῆς τῶν Ὀμοιοουσιαστῶν ἢ Μακεδονιανῶν καὶ μάλιστα ὀριζομένης μερίδος των, τῆς μὴ προσκλήσεως τῶν Δυτικῶν ἐν αὐτῇ, ἐκτός τοῦ Θεσσαλονίκης Ἀσχολίου κλπ.⁴ Ἐφ' ὧν τῶν προβλημάτων τούτων

3. Πρβλ. ὁμως ὅσα ἀναφέρει ὁ Ritter, Das Konzil, σ. 35/36, ὑπ. 4, ἐνθα παραδέχεται, ὅτι πρὸ τοῦ Μελετίου ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς τοῦ αυτοκράτορος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος: «*Ἔστις τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ νέου κυριάρχου ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔχαιρεν ἐξόχως ἀγαθὴν σχέσιν πρὸς τὴν αὐλήν (carm. hist. XI, ἰδιὰς 1305-1395) καὶ μετὰ τὴν τοῦ Μελετίου, ἂν καὶ δὲν δύναται νὰ συναγωνισθῇ κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικο-πολιτικὴν ἰδιοφυίαν, ἀσφαλῶς ὁμως ἐξ ἄμφοτέρων εἶναι ὁ μεγαλύτερος θεολόγος*, adem Einfluss des Nazianzeners... der sich wenigstens in den ersten Monaten nach der Ankuft des neuen Herrschers in Konstantinopel eines überaus guten Verhältnisses zum Hof erfreute (s. sein grosses autobiographisches Gedicht carm. hist. XI, bes. 1305-1395) und es mit Meletios zwar nicht an kirchenpolitischer Begabung aufnehmen konnte, wohl aber von beiden der grössere Theologe war».

4. Περὶ τῶν προβλημάτων τούτων πρβλ. Χρισστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Τὸ Σύμβολον τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ μελέτη, ἐν «ΕΕΘΣΑΠ» (= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀθηνῆσι Πανεπιστημίου), τόμ. Α', τευχὸς 1, Ἀθῆναι 1924, σσ. 1-73 καὶ τὰ ἐν σ. 1, ὑπ. 1, ἀναφερόμενα ἔργα. Ἰ. Καρμίρη, Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθ. Καθ. Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1952, I, 78 ἐξ. 82. 83. 84. 88 ἐξ. 131 ἐξ. Χρισστόμου Κωνσταντινίδου, Μητροπολίτου Μύρων. Αἱ ἱστορικο-δογματικαὶ προϋποθέσεις τῆς Οἰκουμεικότητος τῆς ἁγίας Β' Οἰκουμεικῆς Συνόδου, ἐν «Θεολογία», 1981, τόμ. 52, τευχ. 4, σσ. 682-724. Τὸ αὐτὸ καὶ γαλλιστὶ Les présupposés historico-dogmatiques de l'Œcuménicité du II Concile Œcuménique εἰς τὸν κατὰ πάντα ἀξίεπαινον τόμον τῶν ἐκδόσεων τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος τῶν Οἰκουμεικῶν Πατριαρχείων ἐν Chambesy Le II Concile Œcuménique, 1982, σσ. 63-91. Π. Χρήστου, ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ, σσ. 111-122: Heresies condemned by the Second Ecumenical Council, τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Μέγας Βασιλεὺς, Ἀνάλεκτα Βλατάδων 27, Θεσ/κη 1978, σσ. 103-124, τοῦ αὐτοῦ, Αἱ προσπάθειαι τοῦ Μ. Βασιλείου περὶ τῆς κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐν «Κληρονομία», 13, 1981, Α', σσ. 183-194. Κ. Μπὸνη, Basilius von Caesarea und die Organisation der christlichen Kirche im Vierten Jahrhundert, Basilio der Kirchenmann, «Θεολογία» 52, 1981, 4, σσ. 625-630, τὸ αὐτὸ ἐν Basil of Caesarea Christian, Humanist, Ascetic, A Sixteen Hundredth Anniversary Symposium, Toronto 1981, I, 281-335. Πρβλ. καὶ τὰς λοιπὰς ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ, ὡς καὶ ἐν τῷ II, ἔργασιας. Μ. Φαράντος, Δογματικαὶ τινες παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ Συμβόλου Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως, «Θεολογία» 52, 1981, 4, σσ. 725-753. Ἐφ' ὧν τῶν προβλημάτων τούτων τῆς Β' Οἰκουμεικῆς Συνόδου ὑπάρχουν αἱ θαυμάσιαι ἔργασια τοῦ νῦν Καθηγητοῦ εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χαϊδελεβέργης Α. Μ. Ritter, κυρίως ἡ ἐξονυχιστικὴ ἐπὶ διδακτορικῇ διατριβῇ Das Konzil von Konstantinopel und sein Symbol, Studien zur Geschichte und Theo-

ὑπάρχουν αἱ βασικαί, ἐμπεδωμένα καὶ ἄριστα τεκμηριωμένα ἐργασίαι τοῦ Καθηγητοῦ ἐν Heidelberg A.M. Ritter, εἰς τὰς ὁποίας καὶ παραπέμπω. Ὡς πρὸς τὸ Σύμβολον τῆς Συνόδου ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς ὑπάρχει ἡ θαυμασία ἐργασία τοῦ ἀειμνήστου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Τὸ Σύμβολον τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἐπίσης ὑπάρχουν καὶ πλεῖστα ἄλλαι ἀξιωματικὲς ἐργασίαι, τὰς ὁποίας παραθέτω εἰς τὴν μελέτην μου ταύτην. Αἱ ἐργασίαι αὗται εἶναι βασικώταται, διαλευκαίνουσι δὲ πολυπλεύρως πλεῖστα ὅσα τῶν προβλημάτων τῆς Συνόδου ταύτης.

Ὡς πρὸς τὴν Οἰκουμενικότητα τονίζω μόνον, ὅτι ἡ Οἰκουμεικότης μιᾶς Συνόδου δὲν ἔγκειται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος σύγκλησιν αὐτῆς, οὔτε ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν μελῶν τῆς, οὔτε ἐκ τῶν θεμάτων μὲ τὰ ὅποια ἠσκολήθη καὶ τὰς ἀποφάσεις τὰς ὁποίας ἔλαβεν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀναγνώρισιν αὐτῆς ὡς Οἰκουμεικῆς ὑφ' ὄλης τῆς Ἐκκλησίας εἴτε κατὰ τὴν περίοδον τῆς συγκλήσεώς της εἴτε καὶ μετὰ ταῦτα καὶ κυρίως, ὅταν αἱ ἀποφάσεις της λαμβάνουν οἰκουμεικὸν κύρος.

Εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν μου συμπληρώνω μόνον μερικὰς τῶν ἀπόψεων τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν βάσει τῶν μελετῶν μου ἐπὶ τοῦ Μ. Βασιλείου, διότι κατ' ἐμέ, ἂν καὶ ὁ Μ. Βασίλειος σωματικῶς δὲν ἦτο παρὼν εἰς τὴν Σύνοδον ταύτην, τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ὁμως, αἱ ἰδέαι του καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ του πολιτικὴ πρὸς εἰρήνευσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ αἱ ἀπόψεις του δεσπάζουν τῆς Συνόδου ταύτης, διαλάμπει δὲ ἡ ἐπίδρασίς του ἐπὶ τῶν μελῶν αὐτῆς, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶναι συγγενεῖς, φίλοι καὶ πνευματικὰ τέκνα.

Ὁ Ritter ἔχει ἀπόλυτον δίκαιον ἀντικρούων τὰς ἀπόψεις τοῦ W. Ensslin¹ καὶ τῶν λοιπῶν κρι-

logie des II. Ökumenischen Konzils. Göttingen 1965, ὡς καὶ αἱ ἐργασίαι του Die Einberufung des Konzils in seinem geschichtlich-lehrmässigen Zusammenhang καὶ Das II. ökumenische Konzil und seine Rezeption: Stand der Forschung ἐν Le IIe Concile. oecuménique Les Editions du Centre orthodoxe du Patriarcat oecuménique, Chambesy 1982, σσ. 31-62 καὶ Statt einer Zusammenfassung, Die Theologie des Basileios im Kontext der Reichskirche am Beispiel seines Charismaverständnisses, ἐν Basil of Caesarea Christian, Humanist, Ascetic, Edited by Paul J. Fedwig, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto 1981, I, 411-436. Πρβλ. ἐπίσης H. Dörries, De Spiritu Sancto, Der Beitrag des Basilius zum Abschluss des trinitarischen Dogmas, Göttingen 1956, 163-176, R. Staats, Die Basilianische Verherrlichung des Heiligen Geistes auf dem Konzil zu Konstantinopel 381, ἐν Kerygma und Dogma, Göttingen, 25. Jahrg. 1979, 232-253, W. Schneemelcher, Die Entstehung des Glaubensbekenntnisses von Konstantinopel (381), Les Editions du Centre orthodoxe κλπ., σσ. 175-191. Πρβλ. καὶ τὰς ἐργασίας ἐν «Τόμος Ἐόρτιος Μ. Βασιλείου (379-1979)» Θεολ. Σχολῆς Ἀριστ. Παν/μίου Θεσ/κης, Θεσ/κη 1981 τῶν Χ. Κρικιῶνη, Ἡ ἐνότις τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον, σσ. 301-327, P. Meinhold, Die geschichtliche Rolle Basilius des Grossen, σσ. 329-355 καὶ Ἱ. Καλογηρόν, Ἡ θέσις τοῦ Μ. Βασιλείου ἐπὶ τῶν Χριστολογικῶν ζητημάτων κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἀπολιναρισμοῦ, σσ. 357-424. Πρβλ. καὶ L. Vischer, Basilius der Grosse, Basel 1953, Die Einigung der Kirche, 85-105. Kirche und Staat, 116-140.

1. W. Ensslin, Die Religionspolitik des Kaisers Theodosius d. Gr. SBAW, PH. 1953, 27 ἔξ., 49.

τικῶν: «Μὲ ἄλλας λέξεις εἶμαι καὶ μένω τῆς γνώμης ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὅτι ὁ Θεοδόσιος κατὰ τὴν σύγκλησιν καὶ διεξαγωγὴν τῆς Συνόδου τοῦ 381 ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου θεμελιωθεῖσης καθοδηγητικῆς ἀρχῆς τῆς τηρήσεως τῆς "αὐτοκρατορικῆς συνοδικῆς ἐξουσίας" καὶ ἔκαμε χρῆσιν τοῦ "κυριαρχικοῦ εἰς ζητήματα πίστεως δικαίωματος" αὐτοῦ -ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἰδιοποιήθη τοιοῦτον δικαίωμα- γενικῶς οὐδεμίαν χρῆσιν ἔκαμεν εἰς κίνδυνον θέτουσαν σοβαρῶς τὴν ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων ἐλευθερίαν τῆς Συνόδου». «M.a.W.bin und bleibe ich, einstweilen der Auffassung, dass sich Theodosius bei der Berufung und Durchführung des Konzils von 381 an das von Konstantin begründete Führungsprinzip in der Wahrnehmung der "kaiserlichen Synodalgewalt" gehalten und von seinem "Herrscherrecht in Glaubensfragen" -vorausgesetzt, er hat ein solches Recht in Anspruch genommen- i.a. keinen die Entscheidungsfreiheit des Konzils ernsthaft gefährdenden Gebrauch gemacht hat»². Πράγματι οἱ παραδεχόμενοι τὸν παράγοντα τοῦ Καισαροπαπισμοῦ παραγνωρίζουν τὰ πράγματα καὶ δὲν βλέπουν ὅτι οἱ περὶ τὸν αὐτοκράτορα ἐπίσκοποι ἐπβάλλουν διὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὰς ἀπόψεις των καὶ οὕτως ἐπιδρῶν ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς του. Ἡ Ἐκκλησία ὁμως οὐδέποτε παρέδεχθη τὰς αἰρετικὰς καὶ μὴ ὀρθοδόξους διδασκαλίας τῶν περὶ τὸν αὐτοκράτορα αἰρετικῶν ἐπισκόπων. ὅσον καὶ ἐὰν πρὸς στιγμὴν ἐφάνησαν ὑποστηριζόμεναι ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, παράδειγμα αἱ κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα συνελθούσαι κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος διάφοροι σύνοδοι, καὶ ἐπικρατούσαι, ἀλλὰ μόνον τὰς ὑπ' αὐτῆς ὑποστηριζόμενας ὀρθοδόξους τοιαύτας. Ἦνα μόνον δύο παραδείγματα ἀναφέρω, ἐφ' ὅσον ὁ Μ. Κωνσταντίνος εὕρισκετο ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Κορδοῦς Ὁσίου συνεκάλεσε τὴν Α' Οἰκουμεικὴν Σύνοδον, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐπεβλήθη τὸ «ὁμοούσιος». Μετὰ ταῦτα εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν, τὴν Κωνσταντινούπολιν, περιστοιχοῦμενος ὑπὸ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Εὐσεβίου, τοῦ πρῶην Νικομηδείας, ἐξορίζει τὸν Μ. Ἀθανάσιον. Γνωσταί εἶναι αἱ ἐπιδράσεις τοῦ Εὐδοξίου Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τε τοῦ Κωνσταντίου καὶ τοῦ Οὐάλετος. Καὶ αὐτὸς ὁ Μ. Θεοδόσιος εὕρισκόμενος ἀκόμη εἰς Θεσσαλονίκην ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Θεσσαλονίκης Ἀσכולίου καὶ θέτει ὡς κανόνα εἰς τὸ διάταγμα αὐτοῦ ἀπὸ 20ῆς Φεβρουαρίου 380 «Cunctos populos»³ τὴν συμφωνίαν τῆς πίστεως πρὸς τὸν Ρώμης Δάμασον καὶ τὸν Ἀλεξανδρείας Πέτρον. Ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ κυρίως τοῦ Ἀντιοχείας Μελετίου συγκαλεῖ τὴν Β' Οἰκουμεικὴν Σύνοδον, χωρὶς ἀρχικῶς καὶ κληθῶσιν εἰς αὐτὴν

2. A. M. Ritter, Die Einberufung κλπ. 2 ἐν IIe Concile oecum., σ. 34 ἔξ. καὶ ὄτ. 4, πρβλ. καὶ σ. 46 καὶ τὸ Exkurs I: Theodosius und das Konstantinopel Konzil von 381 εἰς τὸ ἔργον του Das Konzil von Konstantinopel κλπ., σσ. 221-239.

3. Cod. Theod. XVI, 1,2 = Cod. Justin. I, 5, 2, πρβλ. καὶ Ritter, Das Konzil, σ. 28 29, ὄτ. 11.

οί Ἀλεξανδρεῖς καὶ οἱ Δυτικοί. Μετὰ ταῦτα εἰς τὸ διάταγμα αὐτοῦ ἀπὸ 30ῆς Ἰουλίου τοῦ 381 πρὸς τὸν Ἀνθύπατον Ἀσίας (proconsul Asiae) Αὐξόνιον¹, περὶ τῆς παραδόσεως τῶν Ἐκκλησιῶν εἰς τοὺς Ὁρθοδόξους, ὡς κανόνα θέτει τὴν συμφωνίαν πρὸς τὴν ἐν Νικαίᾳ πίστιν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινοβάν «τοῖς ἐν ὑποστάσει τριῶν προσώπων ἰσοτιμίῳν καὶ ἰσοδυναμίῳν, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὁμολογοῦσι θεότητα Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος. Τούτους δὲ εἶναι τοὺς κοινονοῦντας Νεκταρίῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν Αἰγύπτῳ δὲ Τιμοθέῳ τῷ ἐπισκόπῳ Ἀλεξανδρείας· ἐν δὲ ταῖς ἀνά τὴν Ἐκκλησίαις, Διοδώρῳ τῷ Ταρσοῦ, καὶ Πελαγίῳ τῷ ἐπισκόπῳ Λαοδικείας τῆς Σύρων· παρὰ δὲ Ἀσιανοῖς Ἀμφιλοχίῳ τῷ προΐσταμένῳ τῆς ἐν Ἰκονίῳ ἐκκλησίας· ἐν δὲ ταῖς περὶ τὸν Πόντον, ἀπὸ Βιθυνῶν μέχρις Ἀρμενίων, Ἑλλαδίῳ τῷ Καισαρείας τῆς Καππαδοκῶν ἐκκλησίας ἐπισκόπῳ καὶ Γρηγορίῳ τῷ Νύσσης καὶ (Ὁτρηίνῳ²) Ὁτρηίῳ τῷ Μελιτίνης· ἐν δὲ ταῖς περὶ Θράκην καὶ Σκυθίαν πόλεσιν Τερεντίῳ τῷ Τομέων, καὶ Μαρτυρίῳ τῷ Μαρκιανουπόλεως. Τούτους γὰρ καὶ βασιλεὺς αὐτὸς ἐπήνεσεν ἰδὼν καὶ συγγενόμενος· καὶ δόξα ἀγαθὴ περὶ αὐτῶν ἐκράτει, ὡς τὰς ἐκκλησίας εὐσεβῶς ἀγόντων»³. Περὶ τοῦ Δαμάσου οὐδεὶς λόγος πλέον γίνεται. Προηγουμένως, τὴν 10ην Ἰανουαρίου τοῦ 381, ἐξεδόθη τὸ Rescriptum⁴, τὸ ὁποῖον ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς Φωτεινιανοὺς, Ἀρειανοὺς καὶ Εὐνομιανοὺς τὴν κατοχὴν ἐκκλησιῶν, ὡς καὶ τὰς ἐν ταῖς πόλεσι συνάξεις τῶν. Ἡ στροφή δὲ τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἐπισκόπους διαφαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἅπασαι αἱ καθολικαὶ ἐκκλησίαι ἐφ' ὅλης τῆς Οἰκουμένης πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ὅλους τοὺς ὀρθοδόξους ἐπισκόπους, τοὺς ὁπαδοὺς τῆς Νικαίας, οὐδεὶς δὲ λόγος γίνεται πλέον περὶ Δαμάσου: «Is autem Nicaenae adsertor fidei, catholicae religionis verus cultor accipiendus est... apud quem intemeratae fidei sensu viget incorruptae trinitatis indivisa substantia, quae Graeci adsertorine verbi οὐσία recte credentibus dicitur⁵... jubemus, ut cunctis orthodoxis episcopis, qui Nicaenam fidem tenent, catholicae ecclesiae toto orbe reddantur»⁶.

1. Πρβλ. *Rauschen*, Jahrbücher, 92 ἔξ. Cod. Theod. XVI, 1,3, *Ritter*, Das Konzil 32, *Lietzmann*, Geschichte der Alten Kirche 4, 26.

2. «Scribendum est Ὁτρηίῳ, ut scribitur in lege tertia Codice Theodosiano De fide catholica, quam legem hic designat Sozomenus». Valesii Annot. ΜΕΠ 67, 1440 C. Πρβλ. καὶ Μ. Βασ. ἐπ. 181, ΒΕΠΕΣ 55, 199, 27 ἔξ. «Ὁτρηίῳ ἐπισκόπῳ Μελιτίνης».

3. Σωζ., Ἐ. ἰ, 7, 9.

4. Cod. Theod. XVI, 5, 6.

5. Ἐνταῦθα διαφαίνεται ἡ ἐπίδρασις τῶν Καππαδοκῶν, ὡς παρατηρεῖ ὁ *Ritter*, Das Konzil, σ. 33, ὑπ. 1 καὶ 305, ὑπ. 2, ἢ κάλλιον, κατὰ τὴν γνώμην μου, τοῦ Μ. Βασιλείου, διότι ἡ βᾶσις τῆς καππαδοκικῆς θεολογίας εἶναι ὁ Μ. Βασίλειος. Αὐτὸς εἶναι ὁ πυρὴν τῆς θεολογίας, τὴν ὁποῖαν ἀνέπτυξαν οἱ Γρηγόριοι καὶ ὁ Ἰκονίου Ἀμφιλόχιος, ἐνεστερνίσθη δὲ καὶ ὁ Μελέτιος.

6. Cod. Theod. XVI, 5, 6, 2,3, σ. 856 ἔξ., ἔκδ. Mommsen.

Δυστυχῶς μέχρι σήμερον δὲν ἠρευνηθῆ καὶ ἐμελετήθη δεόντως ὁ παράγων οὗτος τῆς ἐπιδράσεως τῶν περὶ τὸν αὐτοκράτορα ἐπισκόπων ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τῶν καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει: -Μ. Κωνσταντίνος: Ὁσιος Κορδοῦνης, Εὐσέβιος Καισαρείας Παλαιστίνης, Εὐσέβιος Νικομηδείας, ἐξορία Ἀρείου, Εὐσεβίου Νικομηδείας κλπ. Μ. Ἀθανασίου, Εὐσταθίου Ἀντιοχείας κλπ. Κωνσταντίνος: ἐπηρεάζοντες: ὁ ἀπὸ Νικομηδείας Εὐσέβιος, Εὐδόξιος, ἐξορίζονται: ὁ Ρώμης Λιβέριφερ, ὁ Βερκελλῶν Εὐσέβιος, ὁ Καλλάρεως Λούκιφερ κλπ. Οὐάλης: ἐπηρεάζοντες: Εὐδόξιος, ἐξορίζονται: ὁ Σαμοσάτων Εὐσέβιος, Ἀντιοχείας Μελέτιος, Νύσσης Γρηγόριος κ.ἔ.-. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπικυροῖ καὶ διὰ διαταγμάτων ἐφαρμόζει τὰς λαμβανόμενας εἰς διαφορὰς συνόδους ἀποφάσεις εἴτε τῶν περὶ αὐτὸν ἐπισκόπων εἴτε τῆς Ἐκκλησίας. Ὡς πρὸς τὴν καταναγκαστικὴν ἐξουσίαν τοῦ Κράτους πρὸς ἐπιβολὴν τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων κατὰ τὴν καταπολέμησιν τῆς «πεπλανημένης διδασκαλίας» δὲν πρέπει νὰ λησμονῶνται καὶ ὅσα ἐπραξαν καὶ οἱ αἰρετικοί, ὅταν ἐπέδρων ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐπέβαλλον ἐναντίον τῶν Ὁρθοδόξων τὰς διώξεις καὶ τοὺς λοιποὺς βανδαλισμούς⁷. Αὐτὸ ἀπαιτεῖ ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια. Ὅπως ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν καὶ νὰ λαμβάνῃ ταύτην ὑπ' ὄψιν, οὕτω καὶ ὁ πολιτικὸς ἱστορικὸς καθῆκον ἔχει νὰ γνωρίζῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν διὰ νὰ εἶναι ἀκριβοδίκατος εἰς τὰς ἀπόψεις καὶ κρίσεις του. Δὲν πρέπει δὲ νὰ κρίνωμεν τὰ πράγματα βάσει τῶν συγχρόνων μας ἀντιλήψεων καὶ πολιτικῶν καὶ ὁμολογιακῶν μας τοποθετήσεων καὶ φιλοσοφικῶν μας θεωριῶν. Ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ δυστυχῶς πολλοὶ τῶν Χριστιανῶν δὲν ἤλλαξαν μὲ τὴν πίστιν καὶ τὰ φρονήματά των, παρέμειναν οἷοι ἦσαν καὶ ὀλίγοι ἐγίναν πραγματικοὶ Χριστιανοί, πολὺ ὀλίγοι δὲ ἄγιοι. Δὲν πταίει εἰς τοῦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τῶν αὐτοκρατόρων οὔτε καὶ ἡ ἐκκοσμίκευσις τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν «Κωνσταντινέιον ἐποχὴν», ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνῃ φύσις. Δὲν ἀποβάλλεται τόσον εὐκόλως ὁ «παλαιὸς ἀνθρώπος». Πάντως ὁ *Ritter*⁸ ἀπαντῶν εἰς τοὺς ἐπικριτὰς του ἔχει ἀπόλυτον δίκαιον καὶ κρίνει ὀρθότατα τὰ πράγματα.

Ἐλθωμεν τώρα εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Μ. Βασιλείου, βάσει κυρίως τῶν ἐπιστολῶν του, ἐπὶ τῆς ὅλης διαδικασίας, τακτικῆς καὶ τῆς ἀποφάσεως τῆς Β' Οἰκουμενικῆς τοῦ 381 Συνόδου. Ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ ἐπεκράτησαν πλήρως αἱ ἀπόψεις καὶ ἡ τακτικὴ τοῦ Μ. Βασιλείου α) ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς προσκλήσεως ἐν αὐτῇ τῶν Ὀμοιοουσιαστῶν ἢ Μακεδονιανῶν⁹, β) ὡς πρὸς τὴν

7. Πρβλ. Μ. Βασ. ἐπ. 70 90, 2 91 92, 2 3 237, 2 242, 2 243, 2 κλπ.

8. *Ritter*, Die Einberufung...: IIe Concile κλπ., σ. 33-36.

9. Περὶ Ὀμοιοουσιαστῶν ἢ Ὀμοιοουσίων, Ὀμοιοουσιαστῶν καὶ Ὀμοουσίων οὐχὶ δὲ Ὀμοιοουσινῶν ἢ Ὀμοουσινῶν, καθὼς ἀφορᾷ τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος καὶ οὐχὶ τὸ ὄνομα

διαδοχὴν εἰς τὸν Θρόνον τῆς Ἀντιοχείας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μελετίου. γ) ὡς πρὸς τὰς καταδικασθείσας αἵρέσεις καὶ δ) ὡς πρὸς τὴν λιτότητα τοῦ τρίτου ἄρθρου περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ Συμβόλου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Παρεμπιπτόντως ἐγένετο λόγος περὶ τῶν ὄσων θίγονται ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἐν Ἰστ. Ἐπιθ. ΙΑ' στίχ. 1282 ἐξ. 1513, ἐνταῦθα κυρίως θὰ διερευνησωμεν ποίαν ἐρμηνείαν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς στίχ. 1703-1724. Τῶν Ὁμοουσιαστῶν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο ομάδας ἢ μερίδας ἢ κόμματα. Τοὺς συντηρητικούς, τοὺς προσκλίνοντας πρὸς τοὺς Ὁμοουσιαστὰς, διὰ τῆς παραδοχῆς τοῦ Συμβόλου καὶ τῆς πίστεως τῆς Νικαίας καὶ τοὺς τῶν ἄκρων Ἀντικαιεῖς περὶ τὸν Εὐνόμιον, τὸν Κυζικίον Ἐλεύσιον, Νικομηδείας Μαραθίων καὶ Σεβαστείας Εὐστάθιον, οἵτινες ἐπεξέτειναν τὴν ἀντίθεσιν τῶν πρὸς τὸ Ὁμοούσιον τῆς Νικαίας καὶ ἐπὶ τῆς θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διατεινόμενοι ὅτι «τὴν μὲν πίστιν τὴν ἐκτεθεῖσαν κατὰ Νικαίαν καὶ αὐτοὶ ὁμολογοῦμεν» δεῖξον δέ μοι ἀπ' αὐτῆς ὅτι τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐν τῇ θεότητι συναριθμεῖται¹. Οἱ τελευταῖοι φέρουν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ὄνομα τῶν Πνευματομάχων². Δυστυχῶς ἀπὸ τοῦ 383 καὶ ἐξῆς γενικῶς

ἐπεκράτησεν ὅπως οὗτοι ὀνομάζονται Μακεδονιανοὶ ἀπὸ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Μακεδονίου. ἐνῷ εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ Μακεδόνιος ἀπέθανε κατὰ τὸ 360³. ἦτο μὲν ἐν τῇ ἐν Ἀγκύρᾳ συνόδῳ μία τῶν ἡγετικῶν προσωπικότητῶν τῶν Ὁμοουσιαστῶν, μὲ τὰς πνευματομαχικὰς ὁμῶς ἀπόνειους οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει, ὥστε νὰ χαρακτηρισθῆ ὁ ἡγέτης τῶν ἢ αἰρεσιάρχης, ὡς χαρακτηρίζει αὐτὸν ὁ Θεοδώρητος «Μακεδόνιος αἰρεσιάρχης πνευματομάχος»⁴.

Εἰς τὴν Β' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, φαίνεται, ὅτι ἐκλήθησαν ἀμόφτεροι αἱ μερίδες, διότι πρωταρχικὸς σκοπὸς τῆς Συνόδου ταυτῆς ἦτο ἡ εἰρηνευσίς τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν τόσον διακαῶς ἐπεθύμει καὶ ἐνοστάλγει ὁ Μ. Βασίλειος. Πῶς ὁμως ἦτο δυνατόν νὰ εἰρηνευσῆ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς, ἐὰν δὲν συνήρχοντο ἐπὶ τὸ αὐτὸ οἱ Ὁρθόδοξοι καὶ οἱ ἀντιπροσυνόντες; Ὁ Μ. Βασίλειος εἰς πλειστάς τῶν ἐπιστολῶν του, ὡς θὰ ἴδωμεν εὐθὺς ἄμεσως, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνόδου τοῦ 362 δίδει τὰς κατευθυντήριους γραμμὰς καὶ τονίζει διαρκῶς ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποξενώσωμεν τελείως τοὺς μὴ δεχομένους τὴν πίστιν: «Ἐγὼ γὰρ δεξάμενος γράμματα τοῦ μακαριωτάτου Πατρὸς Ἀθανασίου τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπισκόπου, ἃ καὶ ἔχω ἐν ταῖς χερσὶ καὶ προβάλλομαι τοῖς ἐπιζητοῦσιν, ἐν οἷς φανερῶς διηγοῦρεται, εἰ τις ἐκ τῆς τῶν Ἀρειανῶν αἵρέσεως βούλοιο μετατίθεσθαι ὁμολογῶν τὴν ἐν Νικαίᾳ πίστιν, τοῦτον προσέειπαι μὴδὲν διακρινομένους ἐπ' αὐτῷ, καὶ τούτου τοῦ δόγματος κοινανούς μοι παρεχομένους τοὺς τε τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἀχαιῶν ἐπισκόπους ἅπαντας, νομίζων ἀναγκαῖον εἶναι ἀκολουθεῖν ἀνδρὶ τοσοῦτ' ἀπὸ τοῦ ἀξιοπίστου τῶν νομοθετησάντων, ὁμοῦ δὲ καὶ ἐπιθυμῶν τὸν τῆς εἰρηνοποιίας μισθὸν ὑποδέξασθαι, τοὺς ταύτην ὁμολογοῦντας τὴν πίστιν ἐγκατέτασσαν τῇ μερίδι τῶν κοινανικῶν»⁵. «Ὁὐ μὴν οὐδὲ παντελοῦς μοι δοκεῖ τῶν μὴ δεχομένων τὴν πίστιν ἄλλοτριον εἶναι, ἀλλὰ ποιήσασθαι τινα τῶν ἀνδρῶν ἐπιμέλειαν κατὰ τοὺς παλαιούς θεσμούς τῆς ἀγάπης, καὶ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς ἀπὸ μιᾶς γνώμης πᾶσαν παράκλησιν, μετ' εὐσπλαγχνίας προσάγοντας, καὶ τὴν τῶν Πατέρων πίστιν προτεινομένους προκαλεῖσθαι αὐτοὺς εἰς συνάφειαν, κἂν μὲν πείσωμεν, κοινῶς αὐτοῖς ἐνοθήνηαι, ἐὰν δὲ ἀποτύχωμεν, ἄρκεισθαι ἡμᾶς ἀλλήλοις, τὸν δὲ ἐπαμφοτερισμὸν τοῦτον ἐξορίσαι τοῦ ἥθους ἀναλαβόντας τὴν εὐαγγελικὴν καὶ ἄδολον πολιτείαν ἢ συνεχῶν οἱ ἐξ ἀρχῆς προσελθόντες τῷ λόγῳ. "Ἦν γάρ, φησί, τῶν πιστευσάντων καρδία καὶ ψυχὴ μία" (Πρξ. 4, 32). Ἐὰν μὲν οὖν πεισθῶσί σοι, ταῦτα ἄριστα. Εἰ δὲ μή.

τῶν αἰρεσιάρχων, Ἀρειανοὶ ἀπὸ τοῦ Ἀρείου, Μακεδονιανοὶ ἀπὸ τοῦ Μακεδονίου, Εὐνομιανοὶ ἀπὸ τοῦ Εὐνομίου κλπ., ἐνθ' Ὁμοιοί, Ἀνόμοιοι, Ὁμοουσιασταί, πρβλ. Μ. Βασ. ἐπ. 226, 3: «τὴν ἐν Νικαίᾳ διαβάλλουσι πίστιν καὶ ὁμοουσιαστὰς ἡμᾶς ἀποκαλοῦσι», ΒΕΠΕΣ 55, 274, 35, ἐπ. 244, 7: «Παρ' ὧν ἡμεῖς μὲν ὡς ὁμοουσιασταὶ διωκόμεθα», σ. 305, 10. Πρβλ. καὶ «τῶν Ἀνομοίων ἐπιφυνέντων», «Περὶ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων», «ὁποῖα ἢ νῦν παραβλαστήσασα τῶν Ἀνομοίων αἵρεσις», Μ. Βασ. Περὶ κρίματος Θεοῦ Ι, Μ. Βασ. Ὁμ. ΚΔ', Ἐρμ. εἰς Ἡσαΐαν, κεφ. Ι', 232, ΒΕΠΕΣ 53, 13, 20 54, 217, Ι 56, 230, 29. Πρβλ. ἐπίσης ἡμ. μελ. Τὸ ἐν Ἀντιοχείᾳ σχίσμα κλπ. ἐν «Κληρονομία» 13, 1981, τεύχ. Α' καὶ Ἀνάτυπον, σσ. 124-129, καὶ Ὁ Μ. Βασ. ὡς ἐκκλησιαστικὸς πολιτικὸς ἐν «Ἐκκλησια καὶ Θεολογία», Δ', 1983, 20-24. Π. Χρήστου, Ὁ Μ. Βασ., σσ. 106-108, Ritter, Das Konzil, σσ. 68-85 καὶ τὰς σημαντικὰς καὶ πολυτίμους ὑποσημειώσεις.

1. Ἐπιφ. Πανάρ. 74, 14, 4, τόμ. ΙΙΙ, 332, 14 ἐξ.

2. Ὁ ὄρος «Πνευματομάχου» τὸ πρῶτον ἀπαντᾷ εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔτος 373 γραφεῖσαν 140, 2 ἐπιστολῆν τοῦ Μ. Βασιλείου: «Ἐπειδὴ δὲ ἀδιόριστος ἐστὶν ὁ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγος, οὕτω τότε τῶν Πνευματομάχων ἀναφανέντων» καὶ εἰς τὸ Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος (375) ΚΑ' 52: «τοῦτο τῶν Πνευματομάχων ἕκαστος ὄπλον ποιησάμενος», ὡς καὶ εἰς τὴν 263, 3 ἐπιστολῆν: «Εὐστάθιος ὁ ἐκ τῆς Σεβαστείας τῆς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀρμενίαν, ὃς πάλα μαθητευθεὶς τῷ Ἀρείῳ... Ὀδοῦς νῦν πορθεῖ τὴν πίστιν ἐκείνην ἐφ' ἣ ἐδέχθη καὶ τοῖς ἀναθεματίζουσι τὸ ὁμοούσιον σίνεσι καὶ πρωτοστάτης ἐστὶ τῆς τῶν Πνευματομάχων αἵρέσεως», ΒΕΠΕΣ 55, 168, 20 ἐξ. 52, 275, 20 55, 329, 2. 24 ἐξ. Πρβλ. καὶ Κατὰ Σαβελλιανῶν κλπ. 6: «κατὰ τὴν Πνευματομάχων ἐν ὑπόληψιν» 54, 223, 25. Εἰς τὸν Μ. Ἀθανάσιον ἀπαντᾷ ὁ ὄρος «πνευματομαχοῦντες»: «καὶ παρὰ πάντων» δὲ καταγνωσθησάντων, ὡς τῷ ὄντι πνευματομαχοῦντες», Πρὸς Σεραπ. Θμοῦεωσ Ι, 32, ΜΕΠ 26, 605 Β καὶ 4, 1: «ὅτι λογομαχεῖν μελετήσαντες, καὶ λοιπὸν πνευματομαχοῦντες, ἐσονται μετ' ὀλίγον νεκροὶ τῇ ἀλόγῳ» 637 Β = ΒΕΠΕΣ 33, 120, 15 καὶ 133, 30. Πρβλ. καὶ Ἐπιφ. Πανάρ. 74, Ι 14, 6 «Κατὰ Πνευματομάχων», «οἱ Πνευματομάχοι καὶ ἀλλότριαι τῆς αὐτοῦ δωρεᾶς καὶ ἀγιασθείας» ΙΙΙ, 313, 10 ἐξ. 332, 23 καὶ Ἄμφιλ. Τόμος Ἰκον. ΜΕΠ 39, 93 Β-97 C καὶ Παλλάδ. Κανονικὸν «Πάντας τοὺς μὴ ὁμολογούντας τὴν ὁμοούσιον Τριάδα κατὰ τὸν ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκτελένητα τόμον Πνευματομάχους χρεῖναι καλεῖν», Turner, Canons 167.

3. Σωζομ., Ἐ. ἴ. 4, 26, 1. Πρβλ. καὶ Liebenam W., Fasti Consulares Imperii Romani, Kleine Texte von Hans Lietzmann 41/43, 37: Die Consuln - oi Ὑπατοι 360 Imp. Constantius X Flavius Claudius Iulianus Caesar III καὶ σ. 121.

4. Θεόδωρ., Ἐ. ἴ. 5, 40, 8, σ. 349, 9. Πρβλ. καὶ Ritter. Das Konzil, σ. 73 καὶ ὕποσ. 2.3, σ. 74 καὶ ὕποσ. 3.4. Περὶ Μακεδονίου πρβλ. Στο:τόγλου Γ., Μακεδόνιος, ἐν ΘΗΕ 8, 503-505, Grummel V., Makedonios, LThK 6 (1961) 1314/15. Chadwick H., RGG 4 (1960), 563.

5. Μ. Βασ. ἐπ. 204, 6, ΒΕΠΕΣ 55, 237, 33-34.

γνωρίσατε τοὺς πολεμοποιοὺς καὶ παύσασθαι ἡμῖν τοῦ λοιποῦ περὶ διαλλαγῶν ἐπιστέλλοντες»¹.

Εἰς τὰς ἐπιστολάς ὑπ' ἀριθμ. 113 πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους ἐν Ταρσῷ καὶ 114 τοῖς ἐν Ταρσῷ περὶ Κυριακῶν ὑποδεικνύει τὴν τακτικὴν, τὴν ὅποιαν ὀφείλουσαν νὰ ἀκολουθήσουν πρὸς τοὺς ἀντιφρονούντας ὄλοι οἱ Ὀρθόδοξοι: «Ὁ καιρὸς πολλὴν ἔχει ροπὴν πρὸς καταστροφὴν τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ τοῦτο πολὺν ἔχομεν ἤδη χρόνον ἐξ οὗ καταμανθάνομεν. Οἰκοδομὴ δὲ Ἐκκλησίας καὶ σφαλμάτων διόρθωσις καὶ συμπάθεια μὲν πρὸς τοὺς ἀσθενοῦντας, ὑπερασπισμὸς δὲ πρὸς τοὺς ὑγιαίνοντας τῶν ἀδελφῶν οὐδὲ εἰς... Ὡς οὖν ἐν καιρῷ τοιοῦτω, μεγάλης χρεῖα τῆς σπουδῆς καὶ πολλῆς τῆς ἐπιμελείας εὐεργετηθῆναι τι τὰς Ἐκκλησίας. Εὐεργεσία δὲ ἐστὶν ἐνωθῆναι τὰ τέως διεσπασμένα. Ἐνωσις δ' ἂν γένοιτο, εἰ βουληθεῖμεν ἐν οἷς μὴδὲν βλάπτομεν τὰς ψυχὰς συμπερινεχθῆναι τοῖς ἀσθενεστέροις. Ἐπεὶ οὖν πολλὰ στόματα ἠνοικταὶ κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου καὶ πολλαὶ γλώσσαι ἠκόνηται εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ βλασφημίαν, ἀζιῶμεν ὑμᾶς, ὅσον ἐστὶν ἐφ' ὑμῖν, εἰς ὀλίγον ἀριθμὸν περιστήσαι τοὺς βλασφημοῦντας καὶ τοὺς μὴ λέγοντας κτίσμα τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον δέχεσθαι εἰς κοινωνίαν, ἵνα μόνοι καταλειφθῶσιν οἱ βλάσφημοι καὶ ἡ καταισχυνθέντες ἐπανέλθωσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἢ ἐπιμένοντες τῇ ἁμαρτίᾳ ἀναξίοις ὡς διὰ τὴν ὀλιγότητα. Μὴδὲν τοῖνον πλέον ἐπιζητῶμεν, ἀλλὰ προτεινόμεθα τοῖς βουλομένοις ἡμῖν συνάπτεσθαι ἀδελφοῖς τὴν ἐν Νικαίᾳ πίστιν, κἂν ἐκείνη συνθῶνται ἐπερωτῶμεν καὶ τὸ μὴ δεῖν λέγεσθαι κτίσμα τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον μὴδὲ κοινωνικοὺς αὐτῶν εἶναι τοὺς λέγοντας. Πέρα δὲ τούτων ἀζιῶ μὴδὲν ἐπιζητεῖσθαι παρ' ἡμῶν. Πέπεισμαι γὰρ ὅτι τῇ χρονιωτέρᾳ συνδιαγωγῇ καὶ τῇ ἀφιλονεῖκῳ συγγυμνασίᾳ, καὶ εἴ τι δέοι πλέον προστεθῆναι εἰς τράνωσιν, δώσει ὁ Κύριος ὁ πάντα συνεργῶν εἰς ἀγαθὸν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν»². «Ὅσον ἐστὶ τὸ τῆς εἰρήνης ἀγαθὸν τί χρῆ λέγειν πρὸς ἄνδρας υἱοὺς τῆς εἰρήνης; Ἐπεὶ οὖν τὸ μέγα τοῦτο καὶ θαυμαστὸν καὶ πᾶσι περισπούδαστον τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Κύριον κινδυνεύει λοιπὸν εἰς ὄνομα ψιλὸν περιστῆναι, διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν ψυγείσης λοιπὸν τοῖς πολλοῖς τῆς ἀγάπης, οἶμαι προσήκειν μίαν ταύτην εἶναι σπουδὴν τοῖς γνησίως καὶ ἀληθινῶς δουλεύουσι τῷ Κυρίῳ τὸ ἐπαναγαγεῖν πρὸς ἔνωσιν τὰς Ἐκκλησίας τὰς πολυμερῶς καὶ πολυτρόσας ἀπ' ἀλλήλων διατμηθείσας. Ὁ δὴ καὶ αὐτὸς ἐπιχειρῶν ποιεῖν, οὐκ ἂν δικαίως πολυπράγμονος αἰτίαν λάβοιμι. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἰδιὸν ἐστὶ χριστιανοῦ ὡς τὸ εἰρηνοποιεῖν διὸ καὶ τὸν ἐπ' αὐτῷ μισθὸν μέγιστον ἡμῖν ὁ Κύριος ἐπηγγέλατο... Ἔστι δέ, ὡς ἐμαυτὸν πείθω, τὰ οὕτε ὑμῖν ὑπεραντία καὶ τοῖς προειρημένοις τῶν ἀδελφῶν αὐτάρκη πρὸς πληροφῶριαν ταῦτα, ὁμολογεῖν ὑμᾶς τὴν ἐκ τῶν Πατέρων ἡμῶν ἐκτεθεῖσαν πίστιν τῶν ἐν Νικαίᾳ ποτὲ συνελθόντων καὶ μηδεμίαν τῶν ἐκεῖ λέξεων ἀθετεῖν, ἀλλ' εἰδέναι ὅτι τριακόσιοι δέκα καὶ ὀκτὼ, ἀφιλονεῖκως συνιόντες, οὐκ ἄνευ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐνεργείας ἐφθέγγαντο, προσθεῖναι δὲ τῇ πίστει ἐκείνη καὶ τὸ μὴ χρῆναι λέγειν κτίσμα τὸ Πνεῦμα

τὸ Ἅγιον, μὴ μέντοι μὴδὲ τοῖς λέγουσι κοινωνεῖν, ἵνα καθαρὰ ἢ τοῦ Θεοῦ ἢ Ἐκκλησία μὴδὲν ζιζάνιον ἐαυτῇ παραμειγμένον ἔχουσα»³. Ὅσα ὁ Μ. Βασίλειος ἀναφέρει εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμ. 128, 3 πρὸς Εὐστάθιον τὸν Σαμοσάτων ἐπιστολὴν καὶ ἐξετέθησαν ἑνωτέρω, ἐτέθησαν ὡς βάσις τῆς τακτικῆς, τὴν ὅποιαν ἠκολούθησαν ὡς πρὸς τοὺς Ὀμοιοουσιαστὰς ὄλων τῶν χρωμάτων καὶ ἀποχρώσεων, ὑπεδείχθησαν δὲ ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς Συνόδου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἢ ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν φίλων καὶ ὁπαδῶν τοῦ Μ. Βασιλείου ἐπισκόπων ὡς ἡ μόνη ὀρθὴ τακτικὴ τῆς πρὸς εἰρήνευσιν τῆς Ἐκκλησίας ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος οὐδὲν ἕτερον πράττει τῆς ἐφαρμογῆς τῆς τακτικῆς ταύτης τοῦ Μ. Βασιλείου, τὴν ὅποιαν καὶ αὐτὸς θέτει ὡς βάσιν τῆς ἰδικῆς του ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς.

Δυστυχῶς, ἔλλειπει πρακτικῶν τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 381 ἐν Κωνσταντινουπόλει, μόνον ὑποθέσεις δυνάμεθα νὰ κάμωμεν. Μετὰ βεβαιότητος ὅμως δυνάμεθα νὰ δισχυρισθῶμεν, ὅτι τὴν πολιτικὴν φρόνησιν τὴν ὅποιαν ἐφήρμοσεν ὁ Μ. Βασίλειος εἰς τὰς πρὸς τὸν Εὐστάθιον Σεβαστείας σχέσεις του καὶ κυρίως εἰς τὴν μεγίστην ὑπόθεσιν τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Ἐκκλησίας, ἔθεσαν ὡς βάσιν καὶ οἱ Πατέρες τῆς Συνόδου εἰς τὰς μετὰ τῶν Ὀμοιοουσιαστῶν σχέσεις καὶ διαπραγματεύσεις τῶν. Ὁ Μ. Βασίλειος ἠκολούθησε πάντοτε τὸν σωστὸν δρόμον καὶ τὴν σοφὴν καὶ ὀρθὴν μέθοδον τῆς μὴ ἐξωθήσεως τῶν ἀνθρώπων διὰ περαιτέρω ἀπαιτήσεων εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν ἀντιπάλων τῆς ἐκκαθαρίσεως τῶν ἐκκρεμοτήτων διὰ τῆς διαλύσεως τῶν ὑπονοιῶν καὶ ὑπονοιῶν διαλευκασέως τῶν διαφορῶν διὰ τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθείας καὶ ἀποκαταστάσεως καὶ ἐμπεδώσεως τῆς εἰρήνης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ διασώσεως καὶ διαφυλάξεως ἀνοθεύτου, ἀπαρασαλεύτου καὶ ἀπαραχαράκτου τῆς ὀρθοδόξου τῶν Πατέρων πίστεως διὰ τῆς ἀληθοῦς γνώσεως τῶν πραγμάτων: «τὴν δὲ τοῦ ὁμοουσιῶν φωνήν, κακῶς παρά τινων ἐκκληθεῖσαν, εἰσὶ τινες οἱ μήπω παραδεξάμενοι· οὗς καὶ μέμψαιτο ἂν τις δικαίως καὶ πάλιν μέντοι συγγνώμης αὐτοὺς ἀξιώσειεν»⁴. Τοῖς κατὰ Νεοκαισάρειαν λογιωτάτοις γράφει: «Ἐὰν μὲν οὖν ἀρνῶνται μὴ λέγειν ταῦτα μὴδὲ διδάσκειν οὕτω, κατάρθωται ἡμῖν τὰ σπουδαζόμενα. Καίτοι χαλεπὴν αὐτοῖς οὖσαν ὀρῶ τὴν ἄρνησιν. διὰ τὸ πολλοὺς ἔχειν τῶν λόγων τούτων τοὺς μάρτυρας. Πλὴν ἀλλ' οὐ σκοποῦμεν τὰ παρελθόντα, τὰ παρόντα μόνον ὑγιαίνέτωσαν. Ἐὰν δὲ τοῖς αὐτοῖς ἐπιμένωσιν, ἀνάγκη καὶ πρὸς ἄλλας Ἐκκλησίας ἐκβοῆσαι ἡμᾶς τὴν καθ' ὑμᾶς συμφορὰν καὶ ποιῆσαι παρὰ πλειόνων ἐπισκόπων γράμματα ὑμῖν ἀφικέσθαι, τὸ μέγεθος τοῦτο τῆς ὑποκατασκευαζομένης ἀσεβείας καταρρηγνύοντα»⁵. Περὶ τὸ 361 γράφει πρὸς τὸν φιλόσοφον Μάξιμον: «Ἄ δὲ ἐπιζητεῖς τῶν Διο-

3. Μ. Βασ. ἐπ. 114 55, 143, 16–26. 37–144, 7.

4. Μ. Βασ. ἐπ. 52, 1 55, 86, 8 ἐξ.

5. Μ. Βασ. ἐπ. 210, 4 55, 246, 31–39. Πρβλ. καὶ ἐπ. 69, 2: «ὥστε τοῦ λοιποῦ γνωρίζειν ἡμᾶς τοὺς ὁμόφρονας καὶ μὴ ὡς ἐν νυκτομαχίᾳ μηδεμίαν φίλων καὶ πολεμίων ἔχειν διάκρισιν» 55, 102, 29 ἐξ.

1. Μ. Βασ. ἐπ. 128, 3 55, 29 ἐξ.

2. Μ. Βασ. ἐπ. 113 55, 142, 32–143, 13.

νωσίον ἤλλοε μὲν εἰς ἡμᾶς καὶ πάνυ πολλά... Ἐχομεν δὲ γνώμης οὕτως. Οὐ πάντα θαυμάζομεν τοῦ ἀνδρός· ἔστι δὲ ἅ καὶ παντελῶς διαγράφομεν. Σχεδὸν γὰρ ταυ- τισὶ τῆς νῦν περιθρυλούμενης ἀσεβείας, τῆς κατὰ τὸ Ἄνόμοιον λέγω. οὕτως ἐστίν, ὅσα γε ἡμεῖς ἴσμεν. ὁ πρῶτος ἀνθρώποις τὰ σπέρματα παρασχών. Αἴτιον δέ, οἶμαι, οὐ πονηρία γνώμης, ἀλλὰ τὸ σφόδρα βούλε- σθαι ἀντιτείνειν τῷ Σαβελλίῳ... Ἀντιβαίνων γὰρ σφο- δρῶς τῇ ἀσεβείᾳ τοῦ Αἰβυος, ἔλαθεν ἑαυτὸν εἰς τὸ ἐναντίον κακὸν ὑπὸ τῆς ἁγαν φιλοτιμίας ὑπενεχθεῖς. Ὡς γε τοσοῦτον ἐξαρκοῦν δεῖξαι ὅτι οὐ ταῦτον τῷ ὑπο- κειμένῳ Πατῆρ καὶ Υἱός, καὶ ταῦτα ἔχειν κατὰ τοῦ βλασφημοῦντος τὰ νικητήρια, ὁ δέ, ἵνα πάνυ ἐναργῶς καὶ ἐκ τοῦ περιόντος κατακρατῆ, οὐχ ἑτερότητα μόνον τῶν ὑποστάσεων τίθεται, ἀλλὰ καὶ οὐσίας διαφορὰν καὶ δυνάμεις ὕφειν καὶ δόξης παραλλαγῆν. Ὡστε ἐκ τού- του συνέβη κακοῦ μὲν αὐτὸν κακὸν διαμείψαι, τῆς δὲ ὀρθότητος τοῦ λόγου διαμαρτεῖν. Ταῦτη τοι καὶ παν- τοδαπὸς ἐστίν ἐν τοῖς συγγράμμασιν, νῦν μὲν ἀναιρῶν τὸ ὁμοούσιον, διὰ τὸν ἐπ' ἄθετησει τῶν ὑποστάσεων κακῶς αὐτῷ κεκρημένον, νῦν δὲ προστιέμενος ἐν οἷς ἀπολογεῖται πρὸς τὸν ὁμῶνυον. Πρὸς δὲ τούτους καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος ἀφήκε φωνὰς ἡκίστα πρεπούσας πνευματικῶ (τῷ Πνεύματι ὁ Migne), τῆς προσκυνου- μένης αὐτῷ θεότητος ἐξορίζων καὶ κάτω που τῇ κτιστῇ καὶ λειτουργῶ φύσει συναριθμῶν. Ὁ μὲν οὖν ἀνὴρ τοιοῦτος. 3. Ἐγὼ δέ, εἰ χρῆ τοῦμὸν ἴδιον εἰπεῖν, τὸ ὅμοιον κατ' οὐσίαν, εἰ μὲν προσκειμένον ἔχει τὸ ἀπαρ- λάκτως, δέχομαι τὴν φωνὴν ὡς εἰς ταῦτον τῷ ὁμοουσίῳ φέρουσιν, κατὰ τὴν ὑγιᾶ δηλονότι τοῦ ὁμοουσίου διὰ- νοίαν. Ὅπερ καὶ τοὺς ἐν Νικαίᾳ νοήσαντας, Φῶς ἐκ Φωτὸς καὶ Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα τὸν Μονογενῆ προσειπόντας, ἐπαγαγεῖν ἀκο- λούθως τὸ ὁμοούσιον. Οὕτε οὖν φωτὸς πρὸς φῶς, οὕτε ἀληθείας πρὸς ἀληθειάν ποτε, οὕτε τῆς τοῦ Μονογε- νοῦς οὐσίας πρὸς τὴν τοῦ Πατρός, ἐπινοῆσαι τινα παρα- λαγῆν δυνατόν. Εἴ τις οὖν οὕτως ὡς εἶπον ἐκδέχοιτο, προσίεμαι τὴν φωνὴν. Εἴ δέ τις τοῦ ὁμοίου τὸ ἀπαρά- λακτον ἀποτέμνῃ, ὅπερ οἱ κατὰ τὴν Κωνσταντινουπόλιν πεποιήκασιν, ὑποπτέων τὸ ρῆμα ὡς τοῦ Μονογενοῦς τὴν δόξαν κατασικρύνον. Καὶ γὰρ καὶ ἀμυδραῖς ἐμφε- ρείαις καὶ πλεῖστον τῶν ἀρχετύπων ἀποδεούσας τὸ ὅμοιον πολλάκις ἐπιλέγειν εἰώθαμεν. Ἐπεὶ οὖν ἤττον οἴομαι κακουργεῖσθαι τὸ ὁμοούσιον, οὕτω καὶ αὐτὸς τίθεμαι»¹.

Διὰ τοῦτο, ὡς γράφει περὶ αὐτοῦ ὁ Μ. Ἀθανάσιος πρὸς τὸν Παλλάδιον, «Αὐτὸς μὲν γάρ, ὡς τεθάρρηκα, τοῖς ἀσθενοῦσιν ἀσθενῆς γίνεται, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσῃ (Α' Κορινθ. 9, 22)»².

Τὴν ἀπόδειξιν τῆς πολιτικῆς ταύτης τοῦ Μ. Βασιλείου παρέχουν μεταξὺ ἄλλων αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ 95, 98, 128 πρὸς Εὐσέβιον τὸν Σαμοσάτων, αἱ πρὸς τὸν Κόμητα Τερέντιον ὑπ' ἀρ. 99 καὶ 214 καὶ κυρίως ὡς ἐπ. ὑπ. ἀρ. 125 τὸ Ἀντίγραφον πίστεως

ὑπαγορευθείσης παρὰ τοῦ ἡγιωτάτου Βασιλείου. ἢ ὑπέγραψεν Εὐστάθιος ὁ Σεβαστείας ἐπίσκοπος· «1. Τοὺς ἢ προληφθέντας ἑτέρα πίστεως ὁμολογία καὶ μετατίθεσθαι πρὸς τὴν τῶν ὀρθῶν συνάφειαν βου- λομένους ἢ καὶ νῦν πρῶτον ἐν τῇ κατηχῆσει τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας ἐπιθυμοῦντας γενέσθαι διδάσκεισθαι χρῆ τὴν ὑπὸ τῶν μακαρίων Πατέρων ἐν τῇ κατὰ Νικαίαν ποτε συγκροτηθείσῃ συνόδῳ γραφείσαν πίστιν. Τὸ δὲ αὐτὸ τοῦτο χρήσιμον ἂν εἴη καὶ πρὸς τοὺς ὑπονοουμένους ἐναντίως ἔχειν τῇ ὑγιαίνουσῃ διδασκαλίᾳ καὶ συσκιά- ζοντας ἑαυτῶν ἀποφυγαῖς εὐπροσώποις τὸ τῆς κακο- δοξίας φρόνημα. Καὶ γὰρ καὶ τούτοις αὐτάρκης ἢ ἐγκρι- μένη πίστις. Ἡ γὰρ διορθώσαιντο ἑαυτῶν τὴν ἐν τῷ κρυπτῷ νόσον ἢ συγκαλύπτοντες αὐτὴν ἐν τῷ βάθει αὐτοὶ μὲν τὸ κρίμα τῆς ἀπάτης βαστάσουσιν, ἡμῖν δὲ τὴν ἀπολογίαν κοῦφην ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως παρασκευ- ἄσουσιν, ὅτε ἀποκαλύψει ὁ Κύριος τὰ κρυπτά τοῦ σκό- τους καὶ φανερώσει τὰς βουλάς τῶν καρδιῶν (Πρβλ. Α' Κορινθ. 4, 5). Λαμβάνειν τοῖνυν αὐτοὺς ὁμολογοῦν- τας προσήκει ὅτι πιστευοῦσι κατὰ τὰ ρήματα τὰ ὑπὸ τῶν Πατέρων ἡμῶν ἐκτεθέντα ἐν τῇ Νικαίᾳ καὶ κατὰ τὴν ὑγιᾶς ὑπὸ τῶν ρημάτων τούτων ἐμψυχομένη διάνοιαν. Εἰσὶ γάρ τινες οἱ καὶ ἐν ταύτῃ τῇ πίστει δολοῦντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας καὶ πρὸς τὸ ἑαυτῶν βούλημα τὸν νοῦν τῶν ἐν αὐτῇ ρημάτων ἔλκοντες. Ὅπου γε καὶ Μάρ- κελλος ἐτόλμησεν ἀσεβῶν εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ Κυ- ρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ψιλὸν αὐτὸν ἐξηγούμενος λόγον ἐκείθεν προφασίσασθαι τὰς ἀρχὰς εἰληφέναι τοῦ ὁμοουσίου τὴν διάνοιαν κακῶς ἐξηγούμενος. Καὶ τινες τῶν ἀπὸ τῆς δυσσεβείας τοῦ Αἰβυος Σαβελλίῳ ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν ταῦτον εἶναι ὑπολαμβάνοντες ἐκείθεν ἔλκον- σι τὰς ἀφορμὰς πρὸς τὴν κατασκευὴν τῆς ἑαυτῶν βλα- σφημίας, ἐκ τοῦ ἐγγεγράφου τῆς πίστεως ὅτι: "Ἐὰν δέ τις λέγῃ ἐξ ἑτέρας οὐσίας ἢ ὑποστάσεως τὸν Υἱόν, ἀναθε- ματίζει ἢ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία". Οὐ γὰρ ταῦτον εἶπον ἐκεῖ οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν. Εἰ γὰρ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐδήλουν ἔνοιαν αἱ φωναί, τίς χρεια ἦν ἑκατέρων; Ἀλλὰ ἔδηλον ὅτι ὡς τῶν μὲν ἀρνούμενων τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρός, τῶν δὲ λεγόντων οὕτε ἐκ τῆς οὐσίας, ἀλλ' ἐξ ἄλλης τινὸς ὑποστάσεως, οὕτως ἀμφοτέρα ὡς ἀλλότρια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φρο- νήματος ἀπηγόρευσαν. Ἐπεὶ ὅπου γε τὸ ἑαυτῶν ἐδήλουν φρόνημα, εἶπον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός τὸν Υἱὸν οὐκέτι προσθέντες καὶ τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως. Ὡστε ἐκεῖνο μὲν ἀπ' ἄθετησει κείται τοῦ πονηροῦ φρονήματος, τοῦτο δὲ φανέρωσιν ἔχει τοῦ σωτηρίου δόγματος. Δεῖ τοῖνυν ὁμολογεῖν ὁμοούσιον τὸν Υἱὸν τῷ Πατρί, καθὼς γέγραπται. Ὅμολογεῖν δὲ ἐν ἰδίᾳ μὲν ὑποστάσει τὸν Πατέρα, ἐν ἰδίᾳ δὲ τὸν Υἱὸν καὶ ἐν ἰδίᾳ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, καθὰ καὶ αὐτοὶ σαφῶς ἐκεδέωκασιν. Αὐτάρκης γὰρ καὶ σαφῶς ἐνεδείξαντο εἰπόντες "Φῶς ἐκ Φωτὸς" ὅτι ἕτερον μὲν τὸ γεννήσαν φῶς, ἕτερον δὲ τὸ γεννηθέν. Φῶς μέντοι καὶ Φῶς, ὥστε ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι τὸν τῆς οὐσίας λόγον»³.

1. Μ. Βασ. ἐπ. 9, 2, 3 55, 32, 10-33, 8.

2. Μ. Ἀθαν. ἐπ. Πρὸς Παλλάδιον. ΜΕΠ 26, 1168 Α ἐξ. = ΒΕΠΕΣ 33, 89, 23 ἐξ. Πρβλ. καὶ ἡμετ. ἐργ. Σχέσεις Μ. Ἀθανασ. καὶ Μ. Βασ., σ. 664 ἐξ. ἐν «Ἐκκλησίᾳ καὶ Θεο- λογίᾳ», II, 1981.

3. Μ. Βασ. ἐπ. 125, 1 55, 150, 27-151, 30. Παρατίθεται ἐν παραγρ. 2 τὸ τῆς Νικαίας Σύμβολον μὲ τὴν παραλειψίν τοῦ «καὶ» πρὸ τοῦ «ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς» καὶ τὴν προσθήκην «ἀποστολικήν». Ἡ ἢ τοῦ «ἀναθεματίζει ἢ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία». Ἡ

Πληροφορίας περί του αποτελέσματος των μετά των Όμοιομισιαστών διαπραγματεύσεων παρέχουσιν οί Σωκράτης, Σωζομενός και Γρηγόριος ὁ Θεολόγος. Φαίνεται, ὅτι οἱ προσκλίνοντες πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους Όμοιομισιασταὶ συνηνώθησαν μετ' αὐτῶν «Μισοβίταις κ' Ἀμμονίταις, οἷς Ὁὸ πάλαι, Νῦν εἰσητητὸν ἐστὶν εἰς Ἐκκλησίαν»¹, ἐνῶ οἱ τῶν ἄκρων Όμοιομισιασταί, οἵτινες καὶ προηγουμένως κατὰ τὴν ἐν Τυάνοις σύνοδον (367) ἦσαν οἱ ὡς ἀντιφρονούντες ἀποχωρήσαντες, τριάκοντα ἐξ τὸν ἀριθμὸν καὶ ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Ἐλεύσιον, ἀπεχώρησαν καὶ πάλιν τῆς Συνόδου καὶ τὴν φορὰν ταύτην καὶ ὡς Πνευματομάχοι ἀνακηρυχθέντες ἀπεσχίσθησαν τελείως τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Σωζομενός ἀναφέρει: «Ἐν τάχει τε καὶ σύνοδον ἐπισκόπων ὁμοδόξαν αὐτῷ συνεκάλεσε, βεβαιότητός τε ἔνεκα τῶν ἐν Νικαίᾳ δοξάντων, καὶ χειροτονίας τοῦ μέλλοντος ἐπισκοπεῖν τὸν Κωνσταντινουπόλεως θρόνον. Ὑπολαβὼν δὲ δύνασθαι συνάψαι τῇ καθόλου Ἐκκλησίᾳ τοὺς καλουμένους Μακεδονιανούς, ὡς μὴ περὶ μέγα τι διαφορομένους ἐν τῇ κατὰ τὸ δόγμα ζητήσῃ, συνεκάλεσε καὶ τούτους. Συνῆλθον οὖν, ἐκ μὲν τῶν ὁμοούσιον τὴν Τριάδα δοξαζόντων, ἀμφὶ ἑκατὸν καὶ πενήκοντα τῶν δὲ ἀπὸ τῆς Μακεδονίου αἰρέσεως, ἐξ καὶ τριάκοντα, ὧν οἱ πλείους ἐτύγχανον ἐκ τῶν περὶ τὸν Ἑλλησποντον πόλεων. Ἦγούντο δὲ τούτων Ἐλεύσιος ὁ Κυζίκου, καὶ Μαρκιανὸς ὁ Λαμψάκου τῶν δὲ ἄλλων... καὶ Μελέτιος ὁ Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος, ἤδη πρῶην εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ τὴν Γρηγορίου κατάστασιν ἀφικόμενος..., καὶ Διόδωρος ὁ Ταρσοῦ, καὶ Ἀκάκιος ὁ Βεροίας. Οἱ δὴ πάντες ἐπαινέται τυγχάνοντες τῆς ἐν Νικαίᾳ βεβαιωθείσης γραφῆς, ἐδέοντο σφίσιν ὁμογνώμονας γενέσθαι τοὺς ἀμφὶ Ἐλεύσιον, ἀναμνητήσκοντες ὧν τε πρὸς Λιβέρτιον ἐπρεσβεύσαντο καὶ ὠμολόγησαν διὰ Εὐσταθίου, καὶ Σιλβανοῦ, καὶ Θεοφίλου, ὡς εἰρηται. Ἀλλὰ οἱ μὲν μήποτε ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν ἀναφανδὸν εἰπόντες, εἰ καὶ ἐναντία ταῖς πρὸς Λιβέρτιον ὁμολογίας ἐροῦσιν, ἀπεδήμυσαν. Καὶ τοῖς κατὰ πόλιν ὁμοφρονούσιν ἔγραψαν, μὴ συνθέσθαι τοῖς ἐν Νικαίᾳ δεδογμένοις»². Ὁ Σωκράτης ἀναφέρει: «Ὁ οὖν βασιλεὺς καὶ οἱ τῆς αὐτοῦ πίστεως ἐπίσκοποι, παντοῖοι ἐγένοντο ὁμονοῆσαι αὐτοῖς τοὺς περὶ Ἐλεύσιον ὑπομνησκοντες τῆς πρεσβείας, ἧς αὐτοὶ πρὸς Λιβέρτιον πρότερον τὸν Ρώμης ἐπίσκοπον διὰ τῶν περὶ Εὐστάθιον ἐποιή-

σαντο καὶ ὅτι οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου τὴν κοινωνίαν ἐκουσίως ἀδιάκριτον ἐποιήσαντο (πρβλ. καὶ 5. 4. ἐνθα τὸ «ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας» πρέπει νὰ διορθωθῇ εἰς «ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Καρίας») μὴ ποιεῖν τε ὅσα τοὺς ἐπιγνόντας τὴν ὁμογνώμονα πίστιν, αὐθις ἐπιχειρεῖν ἀνατρέπειν τὰ καλῶς αὐτοῖς ἐγνωσμένα. Οἱ δὲ μικρὰ καὶ τῶν παραινέσεων καὶ τῶν ἐλέγχων φροντίσαντες, μᾶλλον ἐφθασαν τὴν Ἀρειανὴν αἰρεῖσθαι ὁμολογεῖν δόξαν, ἢ τῷ ὁμοουσίῳ συντίθεσθαι. Ταῦτα ἀποκρινάμενοι, ἀπηλλάγησαν τῆς Κωνσταντινίου πόλεως. Ἐγραφον δὲ τοῖς κατὰ πόλεις παρεγγυῶντες μηδαμῶς ὁμονοῆσαι εἰς τὴν πίστιν τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου»³.

Πότε ἔλαβον χώραν αἱ ἐν τῇ Συνόδῳ διαπραγματεύσεις αὗται: Κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην δι' αὐτῶν ἤρχισεν ἡ Σύνοδος, διεκόπησαν λόγῳ τοῦ θανάτου τοῦ προέδρου τῆς Μελετίου Ἀντιοχείας καὶ συνεχίσθησαν μέχρι τῆς ἀποχωρήσεως τῶν περὶ τὸν Ἐλεύσιον καὶ Μαρκιανὸν 36 ἐπισκόπων, προεδρεύοντος Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Ὁ Ritter⁴ παραδέχεται ὅτι αὗται ἔλαβον χώραν μετὰ τὰς περὶ τὴν διαδοχὴν ἐν τῇ Μελετίῳ ἐν τῇ Συνόδῳ ἐρίδας, βασιζόμενος κυρίως ἐπὶ τῆς αὐτοβιογραφίας Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Βεβαίως ἡ ποιητικὴ αὐτοβιογραφία Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου εἶναι ὡς πρὸς τὰ συμβάντα ἐν τῇ Συνόδῳ γεγονότα, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ, τὰ ὅποια ἐκθέτει ἀρίστη ἱστορικὴ πηγή, ὡς πρῶτος παρεδέχθησαν ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ Α. Ρ. Lebedev⁵ καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος⁶. Γεννᾶται ὅμως τὸ ἐρώτημα, ἐκθέτει ἄραγε ὁ Θεολόγος Γρηγόριος συμφῶνως καὶ πρὸς τὴν χρονικὴν αὐτῶν ἀκολουθίαν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἢ παρασύρεται ἀπὸ τὸν ψυχικὸν του τραῦμα καὶ ἐκθέτει ταῦτα οὐκ χρονολογικῶς, ἀλλὰ συμφῶνως πρὸς τὸ μέγεθος καὶ τὸ βάθος τοῦ ψυχικοῦ πόνου, τὸν ὅποιον προῦξεν ἔπειτα εἰς αὐτὸν τὰ δραματισθέντα γεγονότα ὡς πρὸς τὸν διάδοχον τῇ Μελετίῳ εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἀντιοχείας καὶ τὴν θεολογίαν τοῦ τρίτου περὶ Ἁγίου Πνεύματος ἄρθρου καὶ τὰς λοιπὰς ἀποτυχίας καὶ ἀπογοητεύσεις, ἐναλλάσσει δὲ οὕτω τὴν σειρὰν τῶν καὶ παραθέτει ταῦτα συμφῶνως πρὸς τὰ «Εἰς ἑαυτὸν» καὶ τὴν προσωπικὴν του ἱστορίαν καὶ ἐκκλησιαστικοπολιτικὴν ἀποτυχίαν;

3. Σωκρ., Ἐ. Ἰ., 5, 4 8, 4. 6, 8. Πρβλ. καὶ Μ. Βασ. ἐπ. 226, 3 244, 7 263, 3, ΒΕΠΕΣ 55, 274, 41 ἐξ. 305, 11 ἐξ. 329, 1 ἐξ. ΜΕΠ 32, 848 Β. 921 ΑΒ 977 Β ἐξ. καὶ ἡμέτ. ἐργ., Τὸ ἐν Ἀντιοχ. σχίσμα ἐν «Κληρονομίᾳ», 13 Α, σ. 129 καὶ ὑποσ. 76, καὶ σ. 140.

4. «Zu diesem Zeitpunkt werden wir nämlich den Unionversuch des Konstantinopler Konzils mit einer Abordnung der sogenannten "Makedonianer" anzusetzen haben», Ritter, Das Konzil, σ. 68 καὶ ὑποσ. 5. Πρβλ. καὶ Hauschild W. D., Die Trinitätslehre des Konzils von Konstantinopel und die Situation der Kirche im 4. Jahrhundert ἐν Le Ile Concile, σ. 216.

5. Ἱστορία τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος (ρωσιστί), Σέργιεφ Ποσαδ 1898, σ. 285 ἐξ. κατὰ Χρυσ. Παπαδόπουλον.

6. Τὸ Σύμβολον τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου: Ἐπ. Ἐπ. Θεολ. Σχολ. Ἀθῆν. Πανεπ., τόμος Α', τεῦχος Ιον, Ἀθῆναι 1924, σ. 34.

προσθήκη αὐτῆ, ἡ ὅποια ἀπαντᾷ μετὰ ταῦτα καὶ εἰς τὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Σύμβολον, εὐρίσκεται ἐπίσης καὶ εἰς τὴν πρὸς τὴν Ἀντιοχείαν Ἐκκλησίαν ἐπιστ. 142, 2, ἐνθα παρατίθεται ᾧ τῆς Νικαίας Σύμβολον μετὰ τὰς ἐξῆς παραλλαγάς: *ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων ποιητὴν*, τὸ Ν (= Σύμβ. Νικαίας) ἔχει *πάντων ὁρατῶν τε καί...* Μετὰ τὸ *Ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς*, τὸ Ν ἔχει *Θεὸν ἐκ Θεοῦ*, ἦτοι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς Θεὸν ἐκ Θεοῦ Φῶς ἐκ Φωτός. Παραλείπεται τὸ πρὸ τὸν σαρκωθέντα καὶ ἐρχόμενον τὸ καὶ τοῦ Ν., ὡς καὶ τὸ πρὸ τοῦ ἢ τρεπτόν τοῦ ἢ κ τ ι σ τ ὀ ν. Πρβλ. ΒΕΠΕΣ 55, 168, 7-20.

1. Γρηγ. Θεολ., Εἰς Ἐαυτὸν Ἰστ. ἐπη ΙΑ', 1737 ἐξ. ΜΕΠ 37, 1151 Α. Πρβλ. καὶ Λόγ. 42, 18 ΜΕΠ 36, 480 Α καὶ Ritter, Das Konzil, σ. 261 ἐξ. καὶ Das II. Ökum. Konz.: Le Ile Conc. Oec., Chambesy 1982, σ. 51/52.

2. Σωζομ., Ἐ. Ἰ., 6, 12 7, 2.7.20.

Διένεξις τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου μετὰ τῶν μελῶν τῆς Συνόδου ὡς πρὸς τὴν διαδοχὴν εἰς τὸν θρόνον Ἀντιοχείας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μελετίου.

Ἀπορεῖ τις καὶ ἐξίσταται μὲ τὴν ἐκκλησιαστικοπολιτικὴν ἀμβλυωπίαν τοῦ ἀρίστου Θεολόγου Γρηγορίου. Οὐδὲν ἐδιδάχθη ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀπὸ τὸν Μ. Βασίλειον. Ποσάκις δὲν παρεξήγησεν αὐτὸν καὶ δὲν ἐμνησικάκησεν ἀκόμη καὶ εἰς τὸν ἐπιμνημόσυνον πρὸς τὸν φίλον του λόγον. Πῶς ἦτο δυνατόν ἡ Σύνοδος νὰ ἐκλέξῃ ὡς διάδοχον τοῦ Μελετίου τὸν Παυλῖνον, τὸν ἀντικανονικῶς χειροτονηθέντα ὑπὸ Λούκιφρον τοῦ Καλλάρου, Μαρκελλιανίζοντα¹ καὶ Σαβελλιανίζοντα²; Ὁ Μ. Βασίλειος διεξήγε σκληρὸν ἀγῶνα πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ Μελετίου ἐν Ἀνατολῇ καὶ Δύσει. Πῶς ἦτο δυνατόν οἱ ὀπαδοὶ καὶ φίλοι του, μέλη τῆς Συνόδου, νὰ προτιμήσουν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μελετίου τὸν Παυλῖνον καὶ νὰ δικαιώσουν οὕτω τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τοὺς Δυτικούς, οἵτινες παρὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Μ. Βασιλείου ἀνεγνώρισαν τὸν Παυλῖνον ὡς τὸν μόνον κανονικὸν ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας³; Βεβαίως θὰ ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῆς Συνόδου

ὁ Φλαβιανός, ὁ ἄνθρωπος τοῦ Μελετίου καὶ τοῦ Μ. Βασιλείου. ὅστις μετὰ τοῦ Ταρσοῦ Διοδώρου – ἀμφότεροι φίλοι τοῦ Μ. Βασιλείου – ἐπωμίσθη τὸ βάρος τῆς εὐθύνης τῆς μεγαλυτέρας μερίδος τῶν Ὀρθοδόξων ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐνῶ μετὰ τοῦ φίλου του Διοδώρου ἦτο ἀκόμη λαϊκός⁴. Δὲν ἔχει λοιπὸν δίκαιον καταφερόμενος ἐναντίον τῶν μελῶν τῆς Συνόδου⁵. Ἐγνώριζε κάλλιστα τὴν περὶ τοῦ Παυλίνου γνῶμην τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ μάλιστα ὅσα ἀναφέρονται ἐν τῇ πρὸς τοὺς Δυτικούς 263, 5 ἐπιστολῇ: «Ὁ μόντοι Παυλῖνος εἰ μὲν τι καὶ περὶ τὴν χειροτονίαν ἐπιλήψιμον ἔχει αὐτοὶ ἂν εἶποιτε. Ἡμᾶς δὲ λυπεῖ τοῖς Μαρκέλλου προσπεπονηθὸς δόγμασι καὶ τοὺς ἀκολουθοῦντας αὐτῷ ἀδιακρίτως εἰς τὴν κοινωνίαν αὐτοῦ προσιέμενος»⁶, καὶ τῶν ἀνθρώπων τοῦ Μελετίου.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς καταδίκης τῶν διαφόρων αἵρέσεων διὰ τοῦ πρώτου κανόνος τῆς Συνόδου: «Μὴ ἀθετεῖσθαι τὴν πίστιν τῶν πατέρων τῶν τριακοσίων δεκαοκτώ, τῶν ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας συνελθόντων, ἀλλὰ μένειν ἐκείνην κυρίαν, καὶ ἀναθεματισθῆναι πᾶσαν αἵρεσιν· καὶ εἰδικῶς τὴν τῶν Εὐνομιανῶν, εἴτουν ἀνομοίων· καὶ τὴν τῶν Ἀρειανῶν, εἴτουν Εὐδοξιανῶν· καὶ τὴν τῶν Ἡμιρειανῶν, ἦγουν Πνευματομάχων· καὶ τὴν τῶν Σαβελλιανῶν, Μαρκελλιανῶν, καὶ τὴν τῶν Φωτεινανῶν, καὶ τὴν τῶν Ἀπολλιναριστῶν»⁷, καταδικάζονται ὅλαι ἐκείναι αἱ αἵρέσεις ἐναντίον τῶν ὁποίων ἠγωνίσθη ὁ Μ. Βασίλειος καὶ οὕτως ἐδικαιώθησαν οἱ ἀγῶνες του καὶ αἱ προσδοκίαι του. Ὑπὸ Ἀρειανούς ὁ κανὼν ἀναφέρει τοὺς Εὐδοξιανούς καὶ ὑπὸ Ἡμιρειανούς τοὺς Πνευματομάχους, ἄρα διεξήχθησαν μετ' αὐτῶν διαπραγματεύσεις ἐν τῇ Συνόδῳ καὶ ἀπεκρυστάλλωθη τὸ τρίτον ἄρθρον τοῦ Συμβόλου καὶ τὸ Σύμβολον ἔλαβεν ἐν αὐτῇ τὴν τελικὴν του μορφήν μὲ τὰς

1. «Ὁ μόντοι Παυλῖνος εἰ μὲν τι καὶ περὶ τὴν χειροτονίαν ἐπιλήψιμον ἔχει αὐτοὶ ἂν εἶποιτε. Ἡμᾶς δὲ λυπεῖ τοῖς Μαρκέλλου προσπεπονηθὸς δόγμασι καὶ τοὺς ἀκολουθοῦντας αὐτῷ ἀδιακρίτως εἰς τὴν κοινωνίαν ἑαυτοῦ προσιέμενος», Μ. Βασ. ἐπ. 263, 5 55, 330, 11–14.

2. «Ἰκανῶς δὲ μου κάκεινον τὴν ψυχὴν παρεκάλεσε, τὸ προστεθὲν παρὰ τῆς ἀκριβείας τοῖς λοιποῖς καλῶς καὶ ἀκριβῶς θεολογηθεῖσι τὸ τρεῖς ἀναγκαῖον εἶναι τὰς ὑποστάσεις ὁμολογεῖν. Ὡστε τοῦτο καὶ οἱ κατ' Ἀντιόχειαν ἀδελφοὶ διδασκείσθωσαν παρὰ σοῦ, πάντως δὲ που καὶ ἐδιδάχθησαν. Οὐ γὰρ ἂν εἶλον δηλονότι τὴν πρὸς αὐτοὺς κοινωνίαν μὴ τοῦτο αὐτῶν μάλιστα τὸ μέρος ἀσφαλίσασμένους», Μ. Βασ. ἐπ. 258, 3 55, 318, 7–12.

3. «Πρὸς δὲ τῇ φήμῃ κατέλαβεν ἡμᾶς ἀκοῆ ὅτι καὶ οἱ τῆς κατὰ Παυλῖνον συντάξεως ἀδελφοὶ διαλέγονται τῇ ὀρθότητι σου περὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς ἐνώσεως, ἡμᾶς δὲ λέγου τὸς τῆς μερίδος τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ, Μελετίου τοῦ ἐπισκόπου. Οὐς καὶ γράμματα ἀκούω νῦν τῶν Δυτικῶν περιφέρειν αὐτοῖς τὴν ἐπισκοπὴν τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν Ἐκκλησίας ἐπιτρέποντα, παραλογίζομεθα δὲ τὸν θαυμασιώτατον ἐπίσκοπον τῆς ἀληθινῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας Μελετίου. Καὶ οὐ θαυμάζω τοῦτο. Οἱ μὲν ἀγνοοῦσι παντελῶς τὰ ἐνταῦθα, οἱ δὲ καὶ δοκοῦντες εἰδέναι φιλονεικότερον μᾶλλον ἢ ἀληθέστερον αὐτοῖς ἐξηγοῦνται. Πλὴν ἀλλ' ἐκείνους μὲν οὐδὲν ἀπεικός ἀγνοεῖν τὴν ἀληθειαν ἢ καὶ ἀποκρῦπτεσθαι τὴν αἰτίαν δι' ἣν εἰς τὸ γράφειν Παυλῖνον ἦλθεν ὁ μακαριώτατος ἐπίσκοπος Ἀθανάσιος. Τὴν δὲ σὴν τελειότητα αὐτοῦ ἔχουσιν τοὺς δυναμένους τὰ μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων γενόμενα ἐπὶ τῆς Ἰοβιανοῦ βασιλείας ἀκριβῶς διηγῆσασθαι παρακαλοῦμεν ὑπ' αὐτῶν διδασκῆναι. Κάν τινα σεμνὴν καὶ μεγάλην ἔχη αὐτοῖς μαρτυρίαν, εὐχόμεθα ἀληθεύειν αὐτὴν δι' αὐτῶν τῶν ἔργων βεβαιουμένην. Οὐ μόντοι τοῦτου γε ἕνεκεν δυνάμεθα ἑαυτοὺς πείσαι ποτε ἡ Μελέτιον ἀγνοῆσαι ἢ τῆς ὑπ' αὐτὸν Ἐκκλησίας ἐπιλαθέσθαι ἢ τὰ ζητήματα ὑπὲρ ὧν ἐξ ἀρχῆς ἢ διάστασις γέγονε, μικρὰ ἠγγίσασθαι καὶ ὀλίγην ἔχειν νομίσι διαφορὰν πρὸς τὸν τῆς εὐσεβείας σκοπόν. Ἐγὼ γάρ, οὐχ ὅπως εἰ ἐπιστολὴν τις ἀνθρώπων δεξάμενος ἐπ' αὐτῇ μέγα φρονεῖ, τοῦτου ἕνεκεν ὑποσταλήναι ποτε καταδέξομαι, ἀλλ' οὐδ' ἂν ἐξ αὐτῶν ἦκη τῶν οὐρανῶν, μὴ στοιχῇ δὲ τῷ ὑγιαίνοντι λόγῳ τῆς πίστεως, δύναμαι αὐτὸν κοινωνῶν ἠγγίσασθαι τῶν ἁγίων». Μ. Βασ. ἐπ. 214, 2 55, 251, 27–252, 14 καὶ ἐπ. 239, 2: «Ἐὰν δὲ ἐπιμείνῃ ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, ποία βοήθεια ἡμῖν τῆς δυτικῆς ὁφρῦος; Οἱ τὸ ἀληθὲς οὔτε ἴσασιν οὔτε μαθεῖν ἀνέχονται, ψευδέσι δὲ ὑπονοίαις προσιλημμένοι ἐκείνα ποιῶσι νῦν ἢ πρότερον ἐπὶ Μαρκέλλῳ· πρὸς μὲν τοὺς τὴν ἀλήθειαν αὐτοῖς

ἀπαγγέλλοντας φιλονεικήσαντες, τὴν δὲ αἵρεσιν δι' ἑαυτῶν βεβαιώσαντες. Ἐγὼ μὲν γὰρ αὐτός, ἀνευ τοῦ κοινου σχήματος ἐβουλόμην αὐτῶν ἐπιστεῖλαι τῷ κορυφαίῳ περὶ μὲν τῶν ἐκκλησιαστικῶν οὐδὲν, εἰ μὴ ὅσον παρανιζασθαι ὅτι οὔτε ἴσασιν τῶν παρ' ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν οὔτε τὴν ὁδὸν δι' ἣς ἂν μαρθάνοιεν καταδέχονται, καθόλου δὲ περὶ τοῦ μὴ δεῖν τοῖς ὑπὸ τῶν πειρασμῶν ταπεινωθεῖσιν ἐπιτίθεσθαι μηδὲ ἀξίωμα κρίνειν ὑπερηφανίαν, ἀμάρτημα καὶ μόνον ἀρκοῦν ἔχθραν ποιῆσαι εἰς Θεόν», 55, 293, 42–294, 10.

4. Θεοδωρ., Ἐ. ἴ., 2, 24, 7–11, 27, 8 4, 25, 1–5, 27, 1 5, 23, 1, σσ. 154, 2–155, 2 160, 8 263, 8–264, 14 267, 6 ἔξ. 321, 18 ἔξ. Περὶ Φλαβιανῶ: Θεοδ., Ἐ. ἴ., 5, 3, 10 ἔξ. 23, 1, 3–11 27, 2 4, 11, 5 σσ. 281, 3 ἔξ. 321, 17 ἔξ. 322, 20 ἔξ. 323, 1 ἔξ. 328, 19 230, 10 ἔξ. Σωκρ., Ἐ. ἴ., 5, 9 11.15. ΜΕΠ 67, 581 CD καὶ ὑποσ. m 593 A 601 C. Σωζομ., 7, 11 8, 3, ΜΕΠ 67, 1441 B ἔξ. 1520 C. Περὶ Διοδώρου: Μ. Βασ. ἐπ. 99, 3 135: Διοδώρῳ πρεσβυτέρῳ Ἀντιοχείας 244, 3: «Διόδωρον δὲ ὡς θρέμμα τοῦ μακαρίου Σιλουανοῦ τὸ ἐξ ἀρχῆς ὑπεδέξαμεθα, νῦν δὲ καὶ ἀγαπῶμεν καὶ περιέπομεν διὰ τὴν προσοῦσαν αὐτῷ τοῦ λόγου χάριν δι' ἣς πολλοὶ τῶν ἐντυγχάνοντων βελτίους γίνονται», 55, 303, 4 ἔξ. καὶ σ. 132, 15 161, 6–162, 2, 14 302, 31. Θεοδ., Ἐ. ἴ., 5, 4, 2: χειροτονία εἰς ἐπίσκοπον Ταρσῶν ὑπὸ Μελετίου 8, 4, 40, σσ. 282, 15 ἔξ. 287, 28 347, 21. Σωκρ., 5, 8. Σωζομ., 7, 8, 9. Πρβλ. καὶ ἡμ. ἐργ. Τὸ ἐν Ἀντιοχείᾳ σχίσμα κλπ.: «Κληρονομία» 13 (1981), Α', 110/11, κυρίως σ. 115 ἔξ.

5. Γρηγ. Θεολ., Ἰστ. ἐπὶ ΙΑ', 1570–1689, κυρίως 1680–89, ΜΕΠ 37, 1138–1147.

6. ΒΕΠΕΣ 55, 330, 11–14.

7. Mansi III, 557 E/560 A.

προσθαιρέσεις. Ἄξιον ιδιαίτερας ἐπίσης προσοχῆς τυγχάνει τὸ γεγονός, ὅτι ὡς πρώτη αἵρεσις καταδικάζεται ἐν τῷ κανόνι ἢ τῶν Εὐνομιανῶν, ἐναντίον τοῦ ἡγέτου τῆς ὁποίας ὁ Μ. Βασίλειος διεξήγη καὶ τὸν διὰ συγγράμματος ἀγῶνα, καὶ οὐχὶ ἢ τῶν Ἀρειανῶν. Καὶ ἐνταῦθα ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη τοῦ Μ. Βασιλείου: «Τὸ μὲν οὖν ἰταμὸν καὶ ἀναίσχυντον τῆς αἰρέσεως τῶν Ἀρειανῶν φανερώς ἀπορραγὲν τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας μένει ἐπὶ τῆς ἰδίας πλάνης καὶ ὀλίγα ἡμᾶς λυμάνεται διὰ τὸ πᾶσι πρόδηλον αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν εἶναι»¹. Ἡ Σύνοδος καταδικάζει ἀκριβῶς ἐκείνας τὰς αἰρέσεις, τῶν ὁποίων τὴν καταδικην διαρκῶς ζητεῖ καὶ ἐπιδιώκει ὁ Μ. Βασίλειος, διότι οἱ αἰρετικοὶ αὐτοὶ εἶναι: «Οἱ... τὴν δορὰν τοῦ προβάτου περιβεβλημένοι καὶ τὴν ἐπιφάνειαν ἡμερον προβαλλόμενοι καὶ πρᾶξιαν, ἔνδοθεν δὲ σπαράσσοντες ἀφειδῶς τὰ Χριστοῦ ποῖμνια καὶ διὰ τὸ ἐξ ἡμῶν ὠρμησθαι εὐκόλως ἐμβάλλοντες βλάβην τοῖς ἀπλουστέροις, οὗτοί εἰσιν οἱ χαλεποὶ καὶ δυσφύλακτοι. Οὗς ἀξιοῦμεν παρὰ τῆς ὑμετέρας ἀκριβείας πρὸς πάσας τὰς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν Ἐκκλησίας δημοσιεῦσθαι, ἵνα ἢ ὀρθοδοξήσαντες γνησίως ὡς σὺν ἡμῖν, ἢ μένοντες ἐπὶ τῆς διαστροφῆς ἐν ἑαυτοῖς μόνοις τὴν βλάβην ἔχωσι μὴ δυνάμενοι ἐκ τῆς ἀφυλάκτου κοινωνίας τῆς ἰδίας νόσου μεταδιδόναι τοῖς πλησιάζουσιν. Ἀνάγκη δὲ τούτων ὀνομαστὶ μνησθῆναι, ἵνα καὶ αὐτοὶ γνωρίσῃτε τοὺς τὰς ταραχὰς παρ' ἡμῖν ἐργαζομένους καὶ ταῖς Ἐκκλησίας ὑμῶν φανερόν καταστήσῃτε. Ὁ μὲν γὰρ παρ' ἡμῶν λόγος ὑποπτὸς ἐστὶ τοῖς πολλοῖς ὡς τάχα διὰ τινὰς ἰδιωτικὰς φιλονεικίας τὴν μικροψυχίαν πρὸς αὐτοὺς ἐλομένων... Ἐὰν δὲ καὶ συμφῶνως πλείονες ὁμοῦ τὰ αὐτὰ δογματίσῃτε, δῆλον ὅτι τὸ πλῆθος τῶν δογματιζάντων ἀναντίρρητον πᾶσι τὴν παραδοχὴν κατασκευάσει τοῦ δόγματος»². Ἡ Σύνοδος υἰοθέτησεν ὡσαύτως καὶ τὸν ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου χρησιμοπονηθέντα ὄρον («Πνευματομάχοι»). Ὄνομαστὶ ἀναφέρει λοιπὸν ὡς πρῶτον («Εὐστάθιον ἐκ τῆς Σεβαστείας τῶν μικρᾶς Ἀρμενίας»), τοῦ ὁποίου παραθέτει τὰς διαφόρους μεταπτώσεις, τέλος δὲ γράφει περὶ αὐτοῦ: «Οὗτος νῦν πορθεῖ τὴν πίστιν ἐκείνην ἐφ' ἣ ἐδέχθη καὶ τοῖς ἀναθεματίζουσι τὸ ὁμοούσιον σύνεστι καὶ πρωτοστάτης ἐστὶ τῆς τῶν Πνευματομάχων αἰρέσεως»³.

Γνωστοὶ εἶναι οἱ ἄγῶνες τοῦ Μ. Βασιλείου ἐναντίον τοῦ Εὐνομίου⁴, τοῦ Ἀγκύρας Μαρκέλλου⁵

1. ἐπ. 263,2 266,1 204,6 91 55,328, 19 ἐξ. 334, 31 ἐξ. 237, 27 ἐξ. 121, 29 ἐξ. Πρβλ. καὶ τὰς λοιπὰς πρὸς τοὺς Δυτικούς ἐπιστολάς του.

2. ἐπ. 263,2 55,328, 22–41.

3. ἐπ. 263,3 55,329, 1 ἐξ., τὸ χωρίον 329,24 ἐξ. ἐπ. 244, 5–9. Πρβλ. καὶ ἐπ. 138, 2 226, 1–4 237,2 244, 2–9 251, 2–4 55, 164,39 ἐξ. 273, 22–276, 18 291,30 ἐξ. 301,30 ἕως 306, 19 310, 15 ἐξ. κλπ.

4. Πρβλ. Μ. Βασ. Ἀνατρεπτικός τοῦ ἀπολογητικοῦ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου, ΒΕΠΕΣ 52, 157 ἕως 227 ἐπ. 20 55, 39,34, ἐπ. 244,9 55,306,15.

5. Πρβλ. ἐπ. 69,2: «τὸ τὴν Μαρκέλλου αἵρεσιν αὐτοῖς ὡς χαλεπὴν καὶ βλαβεράν καὶ τῆς ὑγιαίνουσας πίστεως ἀλλοτριῶς ἔχουσιν ἐξορῆσαι... Ὁς Λόγον μὲν εἰρησάει τὸν Μονογενὴ διδῶσι, κατὰ χρεῖαν καὶ ἐπὶ καιροῦ προσελθόντα, πάλιν δὲ εἰς τὸν ὄθεν ἐξήλθεν ἐπαναστρέψαντα, οὔτε πρὸ τῆς ἐξο-

καὶ τοῦ Σαβελλίου⁶, τῶν ὁποίων ἐν συντομίᾳ ἐκθέτει καὶ τὴν διδασκαλίαν, ἣν καὶ κατακρίνει. Ὡσαύτως καταφέρεται καὶ ἐναντίον τοῦ Ἀπολλιναρίου –ἀπαντᾷ καὶ ἡ γραφὴ εἰς τὰς πηγὰς Ἀπολλιναρίου– τοῦ ὁποίου ὡσαύτως ἐν μεγίστῃ συντομίᾳ παραθέτει τὴν διδασκαλίαν καὶ ἐκφέρει καὶ κρίσεις ἐπ' αὐτῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀπολλιναρίου⁷.

δου εἶναι οὔτε μετὰ τὴν ἐπάνοδον ὑπεστάναι. Καὶ τούτου ἀποδείξεις αἱ παρ' ἡμῖν ἀποκειμένοι βίβλοι τῆς ἀδίκου ἐκείνης συγγραφῆς ὑπάρχουσιν. Ἄλλ' ὁμως τοῦτον οὐδαμῶς διαβάλλοντες ἐφάνησαν, καὶ ταῦτα αἰτίαν ἔχοντες ὡς τὸ ἐξ ἀρχῆς, κατ' ἄγνοιαν τῆς ἀληθείας, καὶ εἰς κοινωνίαν αὐτὸν ἐκκλησιαστικὴν παραδεξάμενοι. Ἐκείνου τε οὐ μνησθῆναι προεπινοῦνται ἀπαίτητὰ παρόντα, ὥστε μὴ ἔχειν ἀφορμὴν τοὺς θέλοντας ἀφορμὴν, ἐκ τοῦ τῆ σὴ δσιότῃ συνάπτειν τοὺς ὑγιαίνοντας καὶ τοὺς πρὸς τὴν ἀληθῆ πίστιν ὀκλάζοντας φανερούς πᾶσι ποιῆσαι ὥστε τοῦ λοιποῦ γνωρίζειν ἡμᾶς τοὺς ὁμόφρονες καὶ μὴ, ὡς ἐν νυκτομαχίᾳ, μηδεμίαν φίλων καὶ πολεμίων ἔχειν διάκρισιν», 55, 102, 11–31. ἐπ. 125, 1: «Ὅπου γε καὶ Μαρκελλος ἐτόλμησεν ἀσεβῶν εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ψιλὸν αὐτὸν ἐξηγουμένους λόγον ἐκείθεν προφασισθεῖσαι τὰς ἀρχὰς εἰληφέναι τοῦ ὁμοουσίου τῆς διάνοιαν κακῶς ἐξηγουμένους», 55, 151, 7–10. ἐπ. 239, 2, σ. 294,2 ἐξ. ἐπ. 263,5, σ. 330, 12 ἐξ. ἐπ. 265, 3, σ. 333, 25 ἐξ. 334, 14.

6. Πρβλ. Μ. Βασ. Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρειῶν καὶ Ἀνομοίων, Ὁμ. 24, ΒΕΠΕΣ 54, 217–225. ἐπ. 210,3: «Ἰουδαϊσμός ἐστὶν ὁ Σαβελλισμός ἐν προσχηματῆ Χριστιανισμῷ τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι ἐπεισαγόμενος. Ὁ γὰρ ἐν πρᾶγμα πολυπρόσωπον λέγων Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, καὶ μίαν τῶν τριῶν τὴν ὑπόστασιν ἐκτιθέμενος, τί ἄλλο ποιῆ ἢ οὐχὶ ἀρνεῖται μὲν τὴν προαιώνιον τοῦ Μονογενοῦς ὑπαρξίν; Ἀρνεῖται δὲ καὶ τὴν οικονομικὴν αὐτοῦ πρὸς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν, τὴν εἰς ἄδου καθόδον, τὴν ἀνάστασιν, τὴν κρίσιν ἀρνεῖται δὲ καὶ τὰς ἰδιαιτέρας τοῦ Πνεύματος ἐνεργείας». «Ἐπεὶ τὸν γε ἀνυπόστατον τῶν προσώπων ἀναπλασμὸν οὐδὲ Σαβέλλιος παρητήσατο, εἰπὼν τὸν αὐτὸν Θεόν, ἕνα τῷ ὑποκειμένῳ ὄντι πρὸς τὰς ἐκάστοτε παραπιπτούσας χρεῖας μεταμορφούμενον, νῦν μὲν ὡς Πατέρα, νῦν δὲ ὡς Υἱόν, νῦν δὲ ὡς Πνεῦμα Ἅγιον διαλέγεσθαι. Ταύτην πάλαι κατασβεθεῖσαν τὴν πλάνην ἀνανεοῦνται νῦν οἱ τῆς ἀνωμότου ταύτης αἰρέσεως ἐφευρεταί, οἱ τὰς ὑποστάσεις ἀθετοῦντες καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἀπαρνούμενοι», 55, 245, 26–33 247, 31–37 πρβλ. καὶ σ. 246, 3 ἐξ. ἐπ. 214, 3: «ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἡμῶν τῶν παρὰ τοῦ Σαβελλίου προειληφθαι τὸ αὐτὸ τοῦτο λέγοντος: ἕνα μὲν εἶναι τῆς ὑποστάσεως τὸν Θεόν, προσωποποιεῖσθαι δὲ οὐκ τῆς Γραφῆς διαφόρως κατὰ τὸ ἴδιωμα τῆς ὑποκειμένης ἐκάστοτε χρεῖας, καὶ νῦν μὲν τὰς πατρικὰς ἑαυτῷ περιτιθέναι φωνάς, ὅταν τούτου καιρὸς ἢ τοῦ προσώπου, νῦν δὲ τὰς Υἱῶν προεῦσας, ὅταν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐπιμέλειαν ἢ πρὸς ἄλλας τινὰς οικονομικὰς ἐνεργείας ὑποβαίῃ, νῦν δὲ τὸ τοῦ Πνεύματος ὑποδύεσθαι πρόσωπον, ὅταν ὁ καιρὸς τὰς ἀπὸ τοῦ τοιοῦτου προσώπου φωνὰς ἀπαίτη», σ. 252, 30–37. ἐπ. 226, 4: «Ἡμεῖς γὰρ ὁμοίως καὶ τοὺς τὰ Σαβελλίου νοσοῦντας καὶ τοὺς τὰ Ἀρειῶν δόγματα ἐκδικούντας ὡς ἀσεβεῖς ἀποφύγομεν καὶ ἀναθεματίζομεν. Εἴ τις τὸν αὐτὸν Πατέρα λέγει καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἐν πρᾶγμα πολυῶμον ὑποτιθέμενος καὶ μίαν ὑπόστασιν ὑπὸ τριῶν προσηγοριῶν ἐκφωνομένην, τὸν τοιοῦτον ἡμεῖς ἐν τῇ μερίδι τῶν Ἰουδαίων τάσσομεν. Ὁμοίως καὶ εἰ τις ἀνόμιον λέγει κατὰ τὴν οὐσίαν τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ ἢ εἰς κτίσμα κατὰ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ἀναθεματίζομεν καὶ ἐγγὺς εἶναι τῆς ἐλληλικῆς τιθέμεθα πλάνης», σ. 275, 34–41. Πρβλ. καὶ ἐπ. 9, 2 52,3 125,1 126 189, 2 207, 1 224,2 236,6, σσ.52, 3 151, 10 153,33 210, 18 ἐξ. 240, 27 ἐξ. 271,1 ἐξ. 290, 13 ἐξ.

7. Μ. Βασ. ἐπ. 265,2: «Καὶ γὰρ τῷ ὄντι πολλὴν εὐρομὴν λύπην παρὰ πᾶσι τοῖς ἀντεχομένοις τῆς τοῦ Κυρίου εἰρήνης ἐπὶ ταῖς νεωτεροποιαις ταῖς παντοδαπαῖς Ἀπολλιναρίου τοῦ Λαοδικέως, ὅς τοσοῦτον πλέον ἐλύπησεν ἡμᾶς ὅσω ἔδοξεν εἶναι ἐξ ἡμῶν τὸ ἐξ ἀρχῆς... Ὅν γὰρ προσεδόκησαν συναντιστῆναι ἔξεν τῆς ἀληθείας, τούτων εὐρομὴν νῦν ἐν πολλοῖς

Πρὶν διερευνήσωμεν καὶ διαπιστώσωμεν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Μ. Βασιλείου ἐπὶ τῆς λιτότητος τοῦ τρίτου περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος ἄρθρου τῆς Συνόδου, θεωροῦμεν ἀπαραίτητον, ὅπως ἐπιχειρήσωμεν τὸν ἐρμηνευτικὸν σχολιασμὸν τῶν δυσερμηνεύτων καὶ ὄντως σκοτεινῶν στίχων ΙΑ' 1703-1796 τῶν ἱστ.

ἐμποδίζοντα τοῖς σαφόμενοις ἐκ τοῦ περιέλειν αὐτῶν τὸν νοῦν καὶ ἀποσπᾶν τῆς εὐθύτητος τῶν δογμάτων. Τί γὰρ ἐν ἔργοις παρ' αὐτοῦ θερμὸν καὶ τολμηρὸν οὐκ ἐπράχθη; Τί δὲ ἐν λόγοις οὐ παρεπνοήθη νεώτερον καὶ ἐπικεκινδυνευμένον; Οὐ πᾶσα μὲν Ἐκκλησία ἐφ' ἑαυτὴν ἐμερίσθη, μάλιστα δὲ τὰς παρὰ τῶν ὀρθοδόξων κυβερνωμέναις ἐπιπεμφθέντων παρ' αὐτοῦ πρὸς τὸ σχίσαι καὶ ἰδίαν παρασυναγωγὴν ἐκδικήσαι; Οὐχὶ γελᾶται τὸ μέγα τῆς εὐσεβείας μυστήριον ὡς ἄνευ λαοῦ καὶ κλήρου ἐπισκόπων περιερχομένων, ὄνομα φιλὸν περιφερόντων, οὐδὲν δὲ κατορθούντων εἰς προκοπὴν τοῦ Εὐαγγελίου τῆς σωτηρίας; Οὐχὶ οἱ περὶ Θεοῦ λόγοι παρ' αὐτῷ πλήρεις εἰσὶν ἀσέβων δογμάτων, τῆς παλαιᾶς ἀσεβείας τοῦ ματαιόφρονος Σαβελλίου δι' αὐτοῦ νῦν ἀνανεωθείσης τοῖς συντάγμασιν; Εἰ γὰρ ἂν περιφέρουσιν οἱ Σεβαστινοὶ μὴ συμπέλασται παρ' ἑχθρῶν, ἀλλὰ κατ' ἀλήθειαν αὐτοῦ εἰσι συγγραφαί, οὐδεμίαν εἰς ἀσέβειαν ὑπερβολὴν καταλέλοιπε τὸν αὐτὸν Πατέρα λέγων καὶ Υἱὸν καὶ πάλιν Υἱὸν καὶ Πατέρα καὶ ἄλλα σκοτεινὰ ἀσεβῆ ῥήματα ἃ ἡμεῖς οὐδὲ ταῖς ἀκοαῖς ἡμῶν κατεδέξαμεθα παραδέεσθαι, εὐχόμενοι μηδεμίαν ἔχειν μερίδα πρὸς τοὺς ἑκεῖνα τὰ ῥήματα φεγεζομένους. Οὐχὶ συγκέχυται παρ' αὐτῷ ὁ τῆς ἐνανθρωπήσεως λόγος; Οὐκ ἀμφίβολος γέγονε τοῖς πολλοῖς ἡ σωτήριος τοῦ Κυρίου ἡμῶν οἰκονομία ἐκ τῶν θολερῶν αὐτοῦ καὶ σκοτεινῶν περὶ σαρκώσεως ζητημάτων; Ἄ πάντα συναγαγεῖν καὶ εἰς ἔλεγχον καταστήσει μακροὺ καὶ χρόνους καὶ λόγους δεῖται. Τὸν δὲ τῶν ἐπαγγελιῶν τόπον τίς ὅπως ἠμαύρωσε καὶ ἠφάνισεν ὡς ἡ τοῦτου μυθολογία; Ὅς γε τὴν μακαρίαν ἐλπίδα τὴν ἀποκειμένην τοῖς πολιτευσαμένοις κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ οὕτω ταπεινῶς καὶ ἐρριμμένως ἐτόλμησεν ἐξηγήσασθαι ὥστε εἰς γραῶδες λόγους καὶ ἰουδαϊκοὺς μύθους ἐκτραπήναι. Ἄνωθεν ἐπαγγέλλεται τοῦ ναοῦ τὴν ἀνάεωσιν καὶ τῆς νομικῆς λατρείας τὴν παρατήρησιν καὶ πάλιν ἀρχιερέα τυπικὸν μετὰ τὸν ἀληθινὸν ἀρχιερέα καὶ θυσίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν μετὰ τὸν ἁμὸν τοῦ Θεοῦ τὸν ἀραντα τὴν ἁμαρτιαν τοῦ κόσμου καὶ βαπτίσματα μερικὰ μετὰ τὸ ἐν βάπτισμα καὶ σποδὸν δαμάλεως ραντίζουσαν τὴν Ἐκκλησίαν τὴν οὐκ ἔχουσαν διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως σπῖλον ἢ ρυτίδα ἢ τὴν τοιούτων, καὶ καθαρισμοὶ λέπρας μετὰ τὴν ἀπάθειαν τῆς ἀναστάσεως, καὶ ζηλοτυπίας προσφορὰν, ὅτε οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίσκονται, ἄρτοι προθέσεως μετὰ τὸν ἄρτον τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λύχνιοι καιόμενοι μετὰ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, καὶ ὄλας, εἰ νῦν ὁ νόμος τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι κατηργηται, δηλὸν ὅτι τότε τὰ δόγματα τοῦ Χριστοῦ ἐν τοῖς νομικοῖς ἐντάγμασιν ἀκυρωθήσεται. Ἐπὶ τούτοις αἰσχρῆ μὲν καὶ ἐντροπὴ ἐκάλυπεν ἡμῶν τὰ πρόσωπα, λύπη δὲ βαρεῖα πεπλήρωκεν ἡμῶν τὰς καρδίας. Διὸ παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, ὡς ἐπιστήμονας ἱατροῦς καὶ δεδιδαγμένους ἐν τῇ πραῢτητι παιδεύειν τοὺς ἀντιδιατιθεμένους, πειραθῆναι αὐτὸν ἐπαναγαγεῖν πρὸς τὴν εὐταξίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ πείσαι αὐτὸν καταφρονήσαι τῆς πολυφωνίας τῶν συνταγμάτων (ἐβεβαίωσε γὰρ τὸν τῆς Παροιμίας λόγον ὅτι: "Οὐκ ἔστιν ἐκ πολυλογίας ἐκφυγεῖν ἁμαρτιαν", Παρμ. 10, 19), στενωδὸς δὲ αὐτῷ προβάλλειν τὰ τῆς ὀρθοδοξίας δόγματα, ἵνα κἀκεῖνος ἡ ἐπαινοῦσθαις φανερά γένηται καὶ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ γνωρισθῇ ἡ μεταμέλειαι", σ. 332, 8-12.16-333, 24. Ἐπ. 263,4: «Δεύτερος μετ' αὐτὸν ἔστιν Ἀπολιναριὸς οὐ μικρὰ καὶ αὐτὸς τὰς Ἐκκλησίας παραλῶν. Τῇ γὰρ τοῦ γράφειν εὐκολίᾳ πρὸς πᾶσαν ὑπόθεσιν ἔχων ἄρκοδσαν αὐτῷ τὴν γλῶσσαν, ἐνέπλησε μὲν τὸν ἑαυτοῦ συνταγμάτων τὴν οἰκουμένην, παρακούσας τὸ ἐγκλήματος τοῦ λέγοντος ὅτι "Φύλαξαι ποιῆσαι βιβλία πολλά" (Ἐκκλ. 12, 12) ἐν δὲ τῷ πλήθει δηλονότι πολλά καὶ ἡμάρτητα. Πῶς γὰρ δυνατόν ἐκ πολυλογίας ἐκφυγεῖν ἁμαρτιαν; Ἔστι μὲν οὖν αὐτοῦ καὶ τὰ τῆς θεολογίας οὐκ ἐκ γραφικῶν ἀποδείξεων, ἀλλ' ἔξ ἀνθρωπίνων ἀφορημῶν τὴν κατασκευὴν ἔχοντα. Ἔστι δὲ αὐτῷ καὶ τὰ περὶ ἀναστάσεως μυθικῶς συγκείμενα, μᾶλλον δὲ ἰουδαϊκῶς, ἐν οἷς φησι πάλιν ἡμᾶς πρὸς τὴν νομικὴν ὑποστρέφειν λατρείαν καὶ πάλιν ἡμᾶς περιτηθησέσθαι

ἐπὼν «Εἰς ἑαυτὸν» Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου! Ἄσφαλῶς εἰς τοὺς στίχους τούτους ἔχομεν τὴν ἀφήγησιν καὶ ἔκθεσιν τῶν περὶ τὸ Σύμβολον τῆς Νικαίας ἐν τῇ Συνόδῳ γενομένων συζητήσεων, διενέξεων καὶ ἀποφάσεων, τὴν διεύρυνσιν αὐτοῦ διὰ τοῦ τρίτου ἄρθρου περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος καὶ τὰς διαφόρους προσθαφαιρέσεις καὶ μεταθέσεις ἐν αὐτῷ, ὥστε νὰ λάβῃ τοῦτο τὴν τελικὴν του μορφήν. Τοῦτο διεπίστωσαν καὶ ἀπέδειξαν ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ Α. Ρ. Lebedev², διεξοδικώτερον δὲ προχωρῶν περαιτέρω ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ ἐπίτιμος Καθηγητῆς τοῦ Ἀθηνῆνσι Πανεπιστημίου Χρυσόστομος³ καὶ ἐκ τῶν ξένων οἱ F. J. Badcock⁴, Ed. Schwartz⁵ καὶ κυρίως ὁ Α. Μ. Ritter⁶.

Παραθέτω τοὺς στίχους τούτους, τοὺς τόσον σημαντικούς, ἵνα προβῶ εἰς τὴν μετὰ ταῦτα ἐρμηνευτικὴν ἀνάλυσιν ἐνίων ἐξ αὐτῶν:

- 1703-1720: Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ
1703 Κάκεινο δ' οἶον; τὴν γλυκεῖαν καὶ καλὴν Πηγὴν Παλαιᾶς πίστεως, ἢ Τριάδος.
1705 Εἰς ἐν συνήγεν τὴν σεβάσμιον φύσιν, Ἥς ἦν ποθ' ἡ Νίκαια φροντιστήριον,

καὶ σαββατίζειν καὶ βρωμάτων ἀπέχεσθαι καὶ θυσίας προσοίσειν Θεῷ καὶ προσκυνήσειν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τοῦ ναοῦ καὶ ὄλας ἀπὸ Χριστιανῶν Ἰουδαίους γενήσασθαι. Ὡν τί ἂν γένοιτο καταγελαστότερον, μᾶλλον δὲ ἀλλοτριώτερον τοῦ εὐαγγελικοῦ δόγματος; Εἶτα καὶ τὰ περὶ σαρκώσεως τοσαύτην ἐποίησε τῇ ἀδελφότητι τὴν ταραχὴν, ὥστε ὄλιγοι λοιποὶ τῶν ἐντετυχηκότων τὸν ἀρχαῖον τῆς εὐσεβείας διασώζουσι χαρακτηριστῆρα: οἱ δὲ πολλοὶ ταῖς καινοτομίαις προσέχοντες ἐξετραπήσαν εἰς ζητήσεις καὶ φιλονεικίους ἐφευρέσεις τῶν ἀνωφελῶν τούτων ρημάτων», σ. 329, 32-330, 10. Πρβλ. καὶ ἐπ. 129,1 131,1 224,2 καὶ 244,3, σσ. 156, 3-16.26 ἐξ. 159,2 ἐξ. 270,21 ἐξ. 302, 30 ἐξ. Πρβλ. καὶ ἐπ. 361-364, σσ. 384-388 καὶ τὴν ὑπόσ.* ἐν σ. 384. Πρβλ. ὡσαύτως καὶ *Χρήστου Π.*, *Heresies condemned by the Second Ecumenical Council: Le IIe Conc. Oec.* Chambesy 1982, σσ. 111-122.

1. ΜΕΠ 37,1148 Α-1155 Α.
2. Α. Ρ. Lebedev, Νέα θεωρία περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Συμβόλου ΚΠ. (ρωσιστ.). Περιοδ. «Πίστις καὶ Ἐκκλησία», Π, 1889, σσ. 535-564. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ ἡμετέρου συμβόλου τῆς πίστεως (ρωσ.), ἐν τῷ περιοδ. «Θεολογικὸς Ἀγγελιαφόρος» Μόσχας, ΙΧ, 1902, τευχ. Ἰανουαρίου-Φεβρουαρίου, καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος (ρωσιστ.), Σέργιεφ Ποσάδ 1898, σ. 285 ἐξ. κατὰ *Χρυσ. Παπαδόπουλον*: Τὸ Σύμβολον τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, σ. 2 11, ὕπ. 1 καὶ 2. Ἐπίσης κατὰ *Χρυσ. Παπαδόπουλον*, σ. 11, ὕπ. 2: *N. Orloff, A russian view on the Creed of Constantinople*, ἐν *Journal of Theological Studies* IV, 1903, σ. 285-90. «Τὸ ἄρθρον τοῦτο τοῦ Orloff εἶναι περίληψις τῶν γνησίων τοῦ Lebedev, διατυπωθεῖσων ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἀρθροῦ τοῦ Schmid».
3. *Χρυσόστομος Παπαδόπουλος*, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, Ἐπιτ. Καθηγ. Παν. Ἀθ., Τὸ Σύμβολον τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ μελέτη, Ἐπ. Ἐπετ. Θεολ. Σχ. Ἀθ. Παν., τόμ. Α', τευχ. 1, Ἀθ., 1924, σσ. 1-73.

4. F. J. Badcock, *JThS* XVI, 1915, 210 ἐξ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, *The History of the Creeds*, London 1930, σσ. 171 ἐξ. 185 ἐξ.
5. E. Schwartz, *Das Nicaenum und das Constantino-politanum auf der Synode von Chalcedon*, ZNW 25, 1926, 38-88, κυρίως σ. 43, ὕπ. 2.
6. A. M. Ritter, *Das Konzil von Konstantinopel und sein Symbol*, Göttingen, 1965, σσ. 253-270 Exkurs III: Zur Interpretation von Greg. Naz. Coarm. Hist. XI (Über sich selbst), V 1703-1796, καὶ σσ. 83-85 155 ἐξ. 190.

- Ταύτην ἑώρων ἄλμυραῖς ἐπιρροαῖς
 Τῶν ἀμφιδόξων ἀθλίως θολουμένην,
 Οἷ ταῦτα δοξάζουσιν, οἷς χαίρει κράτος.
 1710 Μέσοι μὲν δντες, ἀσμενιστὸν δ' εἰ μέσοι,
 Καὶ μὴ προδήλως κλήσεως ἐναντίας,
 Ἐπίσκοποι νῦν μανθάνοντες τὸν Θεόν.
 Διδάσκαλοι χθές, καὶ μαθηταὶ σήμερον
 Τελειοποιοὶ καὶ τέλειοι δευτέρον,
 1715 Λαὸν καταρτίζοντες, οἱ τὰ σφῶν κακὰ
 Οὐκ οἶδ' ὅπως μὲν, ἐκλαλοῦσι δ' οὖν ὄμως,
 Καὶ ταῦτα χωρὶς δακρύων· ὁ καὶ ξένον,
 Ἐδακρυς ἐκλάλησις ἄρρωστημάτων!
 Οὔτοι μὲν οὕτω. Δουλα καιρῶ γάρ φασι
 1720 Τὰ πάντα. Τοῦ παίζειν δὲ τίς μείζων τρυφή;
 Ὅ μὴ πόνῳ τε κτητὸν, ὡς τὰ πολλ' ἔχει,
 Μῆτ' ἄλλοθεν ποριστὸν, ἀλλ' οὐδ' ὄνιον.
 Ἥμεῖς δὲ πῶς ποθ' οἱ φιλόνηρωποι λίαν;
 Προυθῆκαμεν κήρυγμα πρόθεν βημάτων·
 1725 Πᾶσι βοῶμεν· Ὅς θέλει, δεῦρ' εἰσίτω,
 Κᾶν δίστροφός τις ἢ πολύστροφος τύχη.
 Πανήγυρις ἔστηκεν, Ἄπιτω μηδεὶς
 Ἄπραγματέυτος· ἂν μεταστραφῆ κύβος
 (Καιροῦ γὰρ οὐδὲν ἔστιν εὐστροφώτερον),
 1730 Ἐχεις τὸ τεχνύδριον, ἀνάδραμε πάλιν.
 Οὐκ εὐμαθὲς πίστει τὸ προσκεῖσθαι μιᾷ,
 Βίων δὲ πολλὰς εἰδέναι διεξόδους.
 Ἐξ οὗ τί γίνεθ'; Ἡ πολὺπλοκος πάλαι
 Εἰκῶν ἐν ὑπνοῖς· χρυσός, ἐξῆς ἄργυρος,
 1735 Χαλκός, σίδηρος, ὄστρακον τὰ πρὸς πόδας.
 Δέδοικα μὴ τὰ πάντα λικμήσι λίθος.
 Μωαβίταις κ' Ἀμμωνίταις, οἷς οὐ πάλαι,
 Νῦν εἰσιτητὸν ἔστιν εἰς Ἐκκλησίαν.
 Σὺ δ' οὐκ ἐπήνεῖς ταῦτα τοπρόσθεν; λέγε.
 1740 Τῶν συλλόγων δὲ τίς πότε· εἶχε τὸ κράτος;
 Οἱ σύλλογοι μὲν ἦσαν, ὧν ἦσαν τότε;
 (Ὅκῳ γὰρ εἰπεῖν αὐθις, οἷς αἰσχύνομαι).
 Ἦσαν δὲ πάντων, ἴσον εἰπεῖν οὐδενός.
 Ἄναρχία γὰρ ἔστιν ἢ πλεισταρχία.
 1745 Ἐμοῦ δὲ καλῶς ἢ νόσος προστάτη,
 Ἡ μ' εἶργεν οἶκοι πολλὰ δὴ καὶ πολλάκις,
 Πρὸς ἕν μόνον βλέποντα, τὴν ἐκδημίαν,
 Ἡ πᾶσαν εἶχε τῶν κακῶν ἀπαλλαγὴν.
 Ὅ δ' οὖν παρέστη, τοῦτο καὶ κείσθω νόμος.
 1750 Τινὲς μὲν ἦσαν, οἱ βία μὲν καὶ μόγις,
 Ἄλλ' οὖν συνῆλθον, οἷς τι μετὴν παρρησίας,
 Ὅτοις ἄγνοια τοῦ κακοῦ συνήγορος,
 Τῇ διπλῇ κλαπεῖσι τῶν διδαγμάτων,
 Τὸ τ' ἐν μέσῳ κήρυγμα εὐσεβῶς ἔχον,
 1755 Τόκος τεκόντων παντελῶς ἀλλότριος.
 Τὸν συρφετὸν δὲ τὸν πολὺν Χριστεμπόρων
 Τότε προσήσομ' ἠνίκ' ἂν καὶ βόρβορον
 Εὐωδία μίξη τις ἀχράντου μύρου.
 Ρῶον κακοῦ γὰρ ἢ καλοῦ μετουσία.
 1760 Τούτοις ὁ καινόδοξος οὐκ ἠρέσκετο
 (Οὔτω καλοῦσι τοὺς προμηθεῖς οἱ θρασεῖς),
 Ἄλλ' οὐδ' ἐκεῖνοι τῷ προμηθεῖ. Γίνετ' οὖν
 Ὁ Λῶτ ἐκεῖνος, χ' ὁ πατριάρχης Ἀβραάμ·
 Ὁ μὲν βαδίζει τὴν, ἐναντίαν δ' ὄδε,

- 1765 Ὅς μὴ στενοῦσθαι τῷ πλάτει τῆς κτήσεως.
 Τί δεῖ λέγειν, ὅσοις τε καὶ οἷσις λόγοις
 Ταύτην ἐπειρών τὴν πολιὰν οἱ φίλτατοι·
 Τὰ πρῶτα μὲν διδόντες, αἰτούντες δὲ γε
 Τί γνήσιον, φεῖθ'! Γρηγορίων τὸν γνήσιον,
 1770 Οἱ γνήσιοι μὲν, εἰς δὲ σύμπνοιαν κακῶν·
 Τὸδ' ἔστιν, εἰς ἅπαντα συνεργοῦντ' ἔχειν.
 Πῶς εἰς ἅπαντα; τίς δ' ἐφαντάσθη τόσον,
 Ὅς πληθὸς ἄξει πρὸς τί μ', οὐ Θεὸς Λόγος;
 Πρόσθεν ρηῖσετ' εἰς ἄνω πηγῶν φύσις,
 1775 Καὶ πῦρ ὀδεύσει τὴν ἐναντίαν φορᾶν,
 Ἡ τί προδώσω τῆς ἐμῆς σωτηρίας.
 Ἐντεῦθεν ἐξέκλεπτον ἐκ μέσου πόδα.
 Δῆλον δέ· καὶ γὰρ οἶκον ἀντηλλαξάμην,
 Ἐλκων ἐμαυτὸν ἐκ βυθῶν ἐκκλησίας,
 1780 Πόρρω κακῶν τε καὶ λόγων καὶ συλλόγων.
 Πλὴν ὅσα κατεστέναζον οἱ προσκείμενοι!
 Λαοῦ μάλιστα, ὡς τὰ πάντων μὴ λέγω
 Βοῶντες ἰκέτευον, εἰς Θεὸν χέρας
 Αἶροντες, ὀρκίζοντες, ὡς τεθηκότα
 1785 Πενθοῦντες ἤδη. Τοῦ πάθους! τῶν δακρύων!
 Πῶς ἦν ἐνεγκεῖν ταῦτα; καὶ τίνοσ φρενός;
 Ἡμᾶς ἀφίσεις τὸν σόν, ὡς ἠκούσαμεν,
 Στάχυν, στενὸν ποτ', εὐκομον δὲ νῦν θέρος·
 Λαὸν δὲ τὸν προσήλυτον, τὸν μὲν θύραις
 1790 Ταῖς σαῖς προσεστῶθ', οἷς ἀνοῖξει δεῖ μόνον
 Τὸν δ' ἔνδον ἤδη, τὸν δὲ θηρευτὴν ξένων,
 Τίσι προήση; τίς σὸν ἐκθρέψει τόκον;
 Τοὺς σοὺς πόνους τίμησον, οἷς προσεργῆς·
 Δὸς τῆς πνοῆς τὸ λείπον ἡμῖν καὶ Θεῶ.
 1795 Ναὸς γενέσθω σοῦ βίου πεμπτήριος.
 Ταῦτ' ἦν κλάσις μὲν, ἀλλ' ὄμως ἐκαρτέρουν.

Οἱ στίχοι αὐτοὶ εἶναι σκοτεινοὶ καὶ δυσερμήνευτοι, διότι κατὰ τὴν ταπεινὴν μου γνώμην συνυφαίνουσι καὶ συνδυάζουσι γεγονότα μὲ ἱστορικὴν ἀναδρομὴν εἰς τὸ παρελθὸν ἀπὸ τῆς Α' Οἰκουμηνικῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου (325) μὲ γεγονότα λαβόντα χώραν κατὰ τὰς συζητήσεις, διαπραγματεύσεις καὶ διενέξεις, διαδραματισθέντα δὲ κατὰ τὰς συνεδριάσεις τῆς Β' Οἰκουμηνικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου (381), πρὸ τῆς ἐλεύσεως τῶν Αἰγυπτίων καὶ Μακεδόνων¹. Οἱ στίχ. 1703–1706 ἀνάγονται εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ Σύνοδον. Ὑπὸ «ἀ λ μ ν ρ α ῖ ς ἐ π ι ρ ρ ο α ῖ ς» δὲν πρέπει νὰ νοηθῶσι μόνον αἱ ἐν τῇ Β' Οἰκουμηνικῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδῳ (381) γενόμεναι εἰς τὸ Σύμβολον τῆς Νικαίας προσθαφαιρέσεις καὶ μεταθέσεις λέξεων καὶ φράσεων ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ ἅπασαι αἱ κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ εἰς διαφόρους συνόδους ἐπιχειρηθεῖσαι ἀλλοιώσεις τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας: «ὁμοιούσιος». «ὁμοῖος κατὰ τὰς Γραφάς», «ἀνόμοιος» κλπ., αἱ δημιουργία διαφόρων Συμβόλων, ἤτοι ἐν Ἀντιοχείᾳ (341 345) μὲ τὰς διαφόρους μορφὰς καὶ τύπους, Ρώμη (341), Σαρδικῇ (Σόφια) (342/3), Φιλιππουπόλει

1. Στίχ. 1798 ἔξ. Πρβλ. καὶ στίχ. 1288/9: «Ὡς ἀντιῶσαι τοῖς παρελθοσὶ τὰ νῦν, Καιρῶ τὰ καιροῦ πταισμάτων' ἐξιάμενος» (ἤτοι ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδοσίος), ΜΕΠ 37, 1117 Α.

(343), ἢ Μακρόστιχος Ἐκθεις τῆς 3ης ἐν Ἀντιοχειᾷ συνόδου (345), αἱ ἐν τῇ πρώτῃ ἐν Σιρμῳ συνόδῳ (351), τῇ δευτέρῃ (357) καὶ τετάρτῃ (359), οἱ ἀναθεματισμοὶ τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ συνόδου (358), τῆς ἐν Νίκῃ τῆς Θράκης (359), τῶν Ἀκακιανῶν ἐν Σελευκείᾳ καὶ Ἰσαυρίᾳ (359), αἱ ἐν Ἀρμίνῳ (359), ἐν Κωνσταντινουπόλει (360) κλπ.¹ Τὸ «*Ἰ ρ ε ι κ ρ ἄ τ ο ς*» δύναται νὰ ἀναχθῆ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνου, Κωνσταντίου καὶ Οὐάλεντος καὶ τοὺς ἐναντίον τῶν ἀνθισταμένων ὀρθοδόξων ἐπισκόπων διωγμοὺς τῶν². Ὡσαύτως οἱ στίχ. 1710–1720 δύναται νὰ ἀναχθοῦν κάλλιστα ἐπὶ τῆς πρὸ τῆς Συνόδου ἱστορικῆς ἀναδρομῆς καὶ τοὺς εἰς τὰς προαναφερθεῖσας διαφόρους συνόδους λαβόντας μέρος, ὄχι μόνον μελῶν τῆς Συνόδου, ἀλλὰ καὶ ἴδη ἀποθανόντας. Οἱ στίχ. 1723–1736 δύναται νὰ ἐννοοῦν τὴν στάσιν τοῦ Γρηγορίου κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει δρᾶσιν του³. Οἱ στίχ. 1730 ἐξ. ἐνθυμίζουσι τὴν στάσιν πολλῶν ἐπισκόπων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς καὶ κυρίως τὸν Σεβαστεῖας Εὐστάθιον, τὸν χαμαιλέοντα κατὰ τὸ φρόνημα⁴, οἷτινες ἐναλλάσσουσι τὰ φρονήματα τῶν συμφώνως πρὸς τὰς καταστάσεις καλῆ τῇ πίστει ἢ ἐξ ἀγνοίας καὶ ἄλλοι συμφώνως πρὸς τὰ συμφέροντά των. Καὶ εἰς τοὺς ἐπομένους στίχ. 1736 ἐξ. συνυφαίνονται γεγονότα τῆς Συνόδου μετὰ γεγονότων παρελθόντων ἐτῶν⁵. Ἀκόμη καὶ τὰ τῆς νόσου τοῦ στίχ. 1745 ἐξ. καὶ κυρίως ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ

«*πολλὰ δὲ καὶ πολλάκις*», παρὰ τὴν ἀντίθετον γνώμην τοῦ Ritter⁶, ἀνάγονται καὶ εἰς τὸ παρελθὸν καὶ εἰς τὴν περίοδον τῆς Συνόδου. Διὰ τῶν στίχ. 1750–1765 καυτηριάζονται ἄρκετοι ἐπίσκοποι μέλη τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου οὐχὶ ἀμέσως ἀλλ' ἐμμέσως, διὰ τῆς ἀναδρομῆς πάλιν εἰς τὸ παρελθὸν καὶ μάλιστα διὰ τῶν στίχων «*Ὅτοις ἀγνοία τῶν κακῶν συνήγορος, Τῇ διπλῇ κλαπέισι τῶν διδασμάτων*» μεταξὺ τῶν θεωνεῶτων ἐννοεῖ καὶ τὸν πατέρα του καὶ τὸν Καισαρεῖας Καππαδοκίας Διάνιον. οἷτινες ὑπέγραψαν ἐξ ἀγνοίας καὶ καλῆ τῇ πίστει τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 360 συνόδου⁷. Ἀπὸ τοῦ στίχ. 1765 ἐξ. μέχρι τοῦ στίχ. 1796 ὁ λόγος στρέφεται πλεόν ἄνευ ἀναδρομῆς εἰς τὸ παρελθὸν εἰς τὰς ἐν τῇ Συνόδῳ περὶ Ἀγ. Πνεύματος συζητήσεις, τὰς προσπαθείας τῶν συνέδρων ὅπως συμφωνήσῃ μετ' αὐτῶν ὁ Γρηγόριος, εἰς μάτην ὁμως⁸.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὴν λιτότητα ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν τοῦ περὶ τοῦ Ἀγ. Πνεύματος τρίτου Ἄρθρου τοῦ Συμβόλου τῆς Συνόδου. Καὶ ἐνταῦθα εἶναι διάχυτος ἡ ἐπίδρασις τοῦ Μ. Βασιλείου, ἐπεκράτησαν δὲ αἱ ἀπόψεις καὶ ἡ διδασκαλία του περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ὅσα διετύπωσεν εἰς διαφόρους τοῦ ἐπιστολάς, ἐπ' εὐκαιρίᾳ διαφόρων ἐρωτήσεων καὶ ἀναφενῶτων προβλημάτων καὶ εἰς διαφόρους λόγους του. Ἡ πικρὰ πείρα τὸν ἐδίδαξεν. ὅτι διὰ τοῦ ὅρου «*ὁ μ ο ο ὄ σ ι ο ς*» ἐταλαιπωρήθη πικρῶς ἡ Ἐκκλησία καὶ ἐκινδύνευσεν τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων, τὸν τῆς ἀποσυνθέσεως. Ἦτο ὁ θαυμάσιος καὶ πρακτικὸς ποιμὴν, ὅστις ἐνδιεφέρετο καὶ διὰ τὸν Θεὸν καὶ διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ μάλιστα διὰ «*τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι*» καὶ «*τοὺς καθαρὸς τῇ καρδίᾳ*», διότι αὐτοὶ θὰ κληρονομήσουσι «*τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν*» καὶ «*τὸν Θεὸν ὄψονται*». τοὺς ἄ κ ε ρ α ι ο τ ἔ ρ ο υ ς, ὡς καλεῖ αὐτούς. Ὅσα

1. Πρβλ. *Hahn Aug. und L., Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der Alten Kirche, Breslau 1897, σσ. 183–209.*

2. Πρβλ. Γρηγ. Θεολ. λόγ. 42, 23, ΜΕΠ 36, 485 Β ἐξ.

3. Πρβλ. Γρηγ. Θεολ. λόγ. 42, 22, ΜΕΠ 36, 484 Β ἐξ.

4. Πρβλ. Μ. Βασ. ἐπ. 244,9: «*Ἀνθρώποι δὲ ταῖς νεφέλαις ἔοικασιν, πρὸς τὰς τῶν πνευμάτων μεταβολὰς ἄλλοτε κατ' ἄλλο μέρος τοῦ ἀέρος ἐμφορομένης καὶ μάλιστα διη οἱτοι περὶ ὃν ὁ λόγος πολυτροπῶτατοι τῶν εἰς ἡμετέραν πείραν ἠκόντων ἐφάνησαν. Εἰ μὲν καὶ εἰς τὰ λοιπὰ τοῦ βίου πράγματα, εἰποῖεν ἂν οἱ συμβεβηκότες· ὁ δ' οὖν ἐμοὶ ἐφάνη, τὸ περὶ τὴν πίστιν αὐτῶν εὐμετάβολον, οὐκ οἶδα μέχρι τοῦ νῦν ἐν ἄλλοις, οὔτε αὐτοῖς ἱστορήσας οὔτε ἀκούσας ἑτέρων. Ἀρεῖφ κατηκολούθουν τὸ ἐξ ἀρχῆς μετέθεντο πρὸς Ἐρμογένην τὸν κατὰ διάμετρον ἐχθρὸν ὄντα τῆς Ἀρείου κακοδοξίας, ὅς δηλοῖ αὐτῇ ἡ πίστις ἢ κατὰ Νίκαιαν παρ' ἐκείνου τοῦ ἀνδρός ἐκφωνηθεῖσα ἐξ ἀρχῆς. Ἐκοιμήθη Ἐρμογένης, καὶ πάλιν μετέστησαν πρὸς Εὐσέβιον, ἄνδρα κορυφαῖον τοῦ κατὰ Ἀρεῖον κύκλου, ὡς οἱ πειραθέντες φασίν. Ἐκείθεν ἐκπεσόντες, δι' ἃς δῆποτε αἰτίας, πάλιν ἀνέδραμον εἰς τὴν πατρίδα καὶ πάλιν τὸ Ἀρειανὸν ὑπέκρυπτον φρόνημα. Παρελθόντες εἰς τὴν ἐπισκοπὴν, ἵνα τὰ ἐν μέσῳ παραλείπω, ὅσας ἐξέθεντο πίστει· Ἐπ' Ἀγκύρας ἄλλην, ἑτέραν ἐν Σελευκείᾳ, ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν πολυθρύλητον, ἐν Λαμψάκῳ ἑτέραν, μετὰ ταῦτα τὴν ἐν Νίκῃ τῆς Θράκης, νῦν πάλιν τὴν ἀπὸ Κωζίκου, ἧς τὰ μὲν ἄλλα οὐκ ἐπίσταμαι, τοσοῦτον δὲ ἀκούω ὅτι τὸ ὁμοῦσον κατασιγάσαντες, τὸ κατ' οὐσίαν ὁμοῖον νῦν περιφέρουσι καὶ τὰς ἐπὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα βλασφημίας μετ' Εὐνομίου συγγράφουσι. Τούτων δὲ τῶν πιστεῶν ἂς ἀπηριθμησάμην, εἰ καὶ μὴ πᾶσι πρὸς ἀλλήλας ἔχουσιν ἐναντίως, ἀλλ' οὖν τὸ εὐμετάβολον τοῦ τρόπου ὁμοίως συνιστῶσι διὰ τὸ μηδέποτε αὐτοὺς ἐπὶ τὸν αὐτῶν ἐστάναι ρημάτων. Ταῦτα ἐστὶν ἀληθῆς μωρίας ἑτέραν ἀποσιωπηθέντων», 55, 305, 37–306, 19. Πρβλ. Μ. Βασ. ἐπ. 226, 2 240, 3–244, 5 251, 2.3.4, σ. 273, 37 ἐξ., σ. 295,22 ἐξ. 304, 3 ἐξ. 310,15–311,25, ἐπ. 263,3, σ. 329,1 ἐξ. καὶ Γρηγ. Θεολ. 42, 22.*

5. Πρβλ. Γρηγ. Θεολ. λόγ. 42, 18, ΜΕΠ 36, 480 Α ἐξ.

6. Das Konzil κλπ., σ. 255.

7. Γρηγ. Θεολ. λόγ. 6ος, ΜΕΠ 35, 719/20 μετὰ τοῦ Monitum in orationem VI –72 καὶ λόγ. 18, 18 στήλ. 1005 C ἐξ. καὶ λόγ. 42, 14 καὶ 42,28, ΜΕΠ 36, 473 BCD καὶ 484 B ἐξ. Μ. Βασ. ἐπ. 51, 2: «*Περὶ μέντοι τὰ τελευταῖα τοῦ βίου (ὡς πρὸς τὸν μακαριώτατον Διάνιον) (οὐ γὰρ ἀποκρύψωμαι τὰ ληθῆς) ἐλυπήθημεν ἐπ' αὐτῷ λύπῃ οὐκ ἀνεκτῇ, μετὰ πολλῶν τῶν ἐν τῇ πατρίδι φοβουμένων τὸν Κύριον, ἐπὶ τῇ ὑπογραφῇ τῆς πίστεως, τῆς ὑπὸ τὸν Γεώργιον ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως κοιμισθείσης, εἶτα, οἷος ἐκείνος πραότητι τρόπου καὶ ἐπεικειᾷ πάντας πληροφορεῖν ἐν σπλάγχνις πατρικίους ἀνεχόμενος, ἦδη καταπεσὼν εἰς τὴν ἄρρωστιαν ὑφ' ἧς καὶ μετῴθη ἀπὸ τοῦ βίου, προσκαλεσάμενος ἡμᾶς ἐφη ὑπὸ μάρτυρι τῷ Κυρίῳ συντεθεῖσθαι μὲν τῷ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως γραμματεῖφ, μηδὲν δὲ ἐπ' ἀθετήσει τῆς κατὰ Νίκαιαν ὑπὸ τῶν ἁγίων Πατέρων ἐκτεθείσης πίστεως προελέσθαι· μηδὲ ἄλλως ἔχειν ἐν τῇ καρδίᾳ ἢ ὡς παρέλαβεν ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ εὐχεσθαι μὴ χωρισθῆναι τῆς μερίδος τῶν μακαρίων ἐκείνων ἐπισκόπων, τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτώ, τῶν τὸ εὐσεβὲς κήρυγμα διαγυγιάντων τῇ οἰκουμένῃ· ὥστε ἡμᾶς, λύσαντας πᾶσαν τῶν καρδιῶν τὴν διάκρισιν, προσελθεῖν τῇ κοινωνίᾳ καὶ λυπομένους παύσασθαι», ΒΕΠΕΣ 55, 85, 12–26.*

8. Πρβλ. Γρηγ. Θεολ., λόγ. 42, ΜΕΠ 36, 453 Α– 492 C, κυρίως 42,18: «*ἀλλ' ἵνα ὑμῖν ἐπιδείξω τὸν χαρακτήρα τῶν ἐμῶν διδασμάτων, εἰ μὴ τῶν ὑμετέρων ἐγὼ συναγωνιστής, καὶ κατὰ τῶν αὐτῶν, καὶ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν ἱστάμενος*», 480 C. Πρβλ. καὶ 42, 19–25, 480 C–489 Α. Ἡ Τριαδολογία τοῦ Γρηγορίου: 42, 15 16 17 476 Α–480 Α.

γράφει πρὸς τὸν Ἐπιφάνιον ἀποτελοῦν τὴν οἰκου-
μενικὴν τακτικὴν καὶ μέθοδον τῆς ὅλης ἐκκλησια-
στικῆς πολιτικῆς του. τὴν ὁποῖαν ἐφήρμοσεν καὶ ἡ
Β' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, πρὸς εἰρήνευσιν τῆς
Ἐκκλησίας, εἶτε κληθῶσι ταῦτα «οἰκονομία» ἢ «δια-
φορὰ δόγματος καὶ διδασκαλίας» ἢ «μοναστικὸν ἢ
Μοναχοῦ δόγμα, Mönchsdogma»! «οὐδὲν δυνάμεθα
τῆ κατὰ Νικαίαν πίστει προστιθέναι ἡμεῖς, οὐδὲ τὸ
βραχυτάτον, πλὴν τῆς εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον δο-
ξολογίας, διὰ τὸ ἐν παραδρομῇ τοὺς Πατέρας ἡμῶν
τοῦτου τοῦ μέρους ἐπιμνησθῆναι· οὐπω τοῦ κατ' αὐτὸ
ζητήματος τότε κεκινημένου. Τὰ δὲ προσυφαινόμενα
τῆ πίστει ἐκείνη δόγματα περὶ τῆς τοῦ Κυρίου Ἐναν-
θρωπήσεως, ὡς βαθύτερα τῆς ἡμετέρας καταλήψεως οὐ-
τε ἐβασανίσασμεν οὔτε παρεδεξάμεθα, εἰδότες ὅτι, ἐπειδὴν
τὴν ἀπλότητα τῆς πίστεως ἀπαξ παρακινήσωμεν, οὔτε τι
πέρας τῶν λόγων εὐρήσομεν αἰεὶ τῆς ἀντιλογίας εἰς τὸ
πλεῖον ἡμᾶς προαγοῦσης, καὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἀκεραιότε-
ρων παραταράσσομεν τῆ παρεισαγωγῇ τῶν ζενιζόντων»².
Πρὸς τοὺς Δυτικούς ἀπευθυνόμενος γράφει: «οἱ δὲ
πολλοὶ ταῖς καινοτομίαις προσέχοντες ἔξετραπή-
σαν εἰς ζητήσεις καὶ φιλονεικίας ἐφευρέσεις τῶν
ἀνωφελῶν τούτων ρημάτων»³. Γνωρίζει κάλλι-
στα, ὅτι ἐτέθησαν ὄρια εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν,
ὅστις δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ τὴν οὐσίαν τῆς θεό-
τητος καὶ τῶν πραγμάτων, ὡς γράφει εἰς τὸν 15ον
λόγον του «Περὶ πίστεως»: «1. Θεῶ μεμνήσθαι μὲν
διηλεκτῶς, εὐσεβῆς καὶ κόρον οὐκ ἔχον τῆ φιλοθέῳ
ψυχῇ· λόγῳ δὲ διεξιέναι τὰ περὶ Θεοῦ, τολμηρόν·
τῆς μὲν διανοίας πολλῶ τῷ μέτρῳ τῆς ἀξίας
τῶν πραγμάτων ἀποπιπτούσης, πάλιν δὲ τοῦ λόγου
ἀμυδρῶς παριστῶντος τὰ νοηθέντα. Εἰ οὖν ἡ μὲν
διάνοια ἡμῶν παρὰ πολὺ τοῦ μεγέθους τῶν πραγμά-
των ἀπολιμπάνεται, ὁ δὲ λόγος ἐλάττων ἐστὶ καὶ
αὐτῆς τῆς διανοίας, πῶς οὐκ ἀναγκαῖα ἢ σιωπῇ,
μήποτε ἐν τῇ τῶν ρημάτων εὐτελείᾳ δόξῃ κινδυ-
νεύει τῆς θεολογίας τὸ θαῦμα; Ἡ μὲν οὖν τοῦ δο-
ξάζειν τὸν Θεὸν ἐπιθυμία πᾶσι τοῖς λογικοῖς κατὰ
φύσιν ἐνέσπαρται, τοῦ δὲ πρὸς ἀξίαν εἰπεῖν πάντες
ὁμοίως ἀπολιμπάνονται. Τῇ δὲ περὶ τὴν εὐσεβείαν
προθυμία ἕτερος ἕτερου διενηνόχαμεν, οὐδεὶς δὲ
οὕτω τετύφλωται καὶ φρεναπατῆ ἑαυτόν, ὥστε οἴ-
εσθαι ἐπὶ τὸ ἀκρότατον ἀναβεβηκέναι τῆς καταλή-
ψεως· ἀλλ' ὅσῳ περ ἂν δόξῃ προκόπτειν ἐπὶ τὴν
γνώσιν, τοσοῦτω πλεον αὐτοῦ τῆς ἀσθενείας αἰσθη-
σεται... Πλὴν ἀλλ' ἐπειδὴ πᾶσα ἀκοή ἡνοικται
νῦν πρὸς θεολογίας ἀκράσιν καὶ κόρος οὐκ ἔστι
τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν τοιούτων ἀκροαμάτων,... ἀναγκαῖ-
ον λέγειν εἰς δύναμιν. Ἐροῦμεν δέ, οὐχ ὅσος ἐστὶν
ὁ Θεός, ἀλλ' ὅσον ἡμῖν ἐφικτόν»⁴. Ὡσαύτως εἰς

τὸ «Περὶ πίστεως» τῶν Ἀσκητικῶν του γράφει:
«Διόπερ παρακαλῶ καὶ δεόμεναι, παυσάμενους τῆς
περιέργου ζητήσεως καὶ ἀπρεποῦς λογομαχίας,
ἀρκεῖσθαι τοῖς ὑπὸ τῶν ἁγίων καὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου
εἰρημένους»⁵. Πρὸς τὸν Κόμητα Μαγνηνιανὸν ἀπευ-
θυνόμενος γράφει: «Ἡμεῖς δὲ παρακαλοῦμεν τοὺς
ἡλικιώτας εἰς Χριστὸν μηδὲν παρὰ τὴν ἀρχαίαν
περιεργάζεσθαι πίστιν, ἀλλ' ὡς πιστεύομεν, οὕτω
καὶ βαπτίζεσθαι, ὡς βαπτίζόμεθα, οὕτω καὶ δοξολο-
γεῖν, ὄνόματα δὲ ἀρκεῖν ἡμῖν ἐκεῖνα
ὁμολογεῖν, ἃ παρελάβομεν παρὰ τῆς
Ἁγίας Γραφῆς καὶ τὴν ἐπὶ τούτοις
καινοτομίαν διαφεύγειν. Οὐ γὰρ ἐν τῇ
ἐφευρέσει τῶν προσηγοριῶν ἢ σωτηρία ἡμῶν, ἀλλ' ἐν
τῇ ὑγιεῖ περὶ τῆς Θεότητος εἰς ἣν πεπιστεύκαμεν
ὁμολογία»⁶. Πρὸς τὴν Ἀντιοχείαν Ἐκκλησίαν
γράφει: «Πίστιν δὲ ἡμεῖς οὔτε παρ' ἄλλων γραφο-
μένην ἡμῖν νεωτέραν (ἐννοεῖ τοὺς Δυτικούς) παρα-
δεχόμεθα οὔτε αὐτοὶ τὰ τῆς ἡμετέρας διανοίας
γεννήματα παραδιδόναι τολμῶμεν, ἵνα μὴ ἀνθρώπινα
ποιήσωμεν τὰ τῆς εὐσεβείας ρήματα, ἀλλ' ἄπερ
παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων δεδιδάγμεθα, ταῦτα τοῖς
ἐρωτῶσιν ἡμᾶς διαγγέλλομεν. Ἔστι τοίνυν ἐκ πα-
τέρων ἐμπολιτευομένη τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡμῶν ἢ γρα-
φεῖσα παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων πίστις τῶν κατὰ
τὴν Νικαίαν συνελθόντων ἡμῖν· ἦν ἡγουμέθα μὲν
διὰ στόματος εἶναι καὶ παρ' ἡμῖν, οὐ παραιτούμεθα δέ.
ἵνα μὴ ὀκνοῦ ἐγκλημα ἀπενεγκόμεθα, καὶ αὐτὰ τὰ
ρήματα ἐνσημᾶναι τῷ γράμματι. Ἔστι δὲ ταῦτα·
“Πιστεύομεν εἰς ἓνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα,
ὄρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων ποιητὴν. (πάντων
ὄρατῶν τε καὶ ἀοράτων ποιητὴν Ν.) Καὶ εἰς ἓνα
Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεν-
νηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς μονογενῆ, τούτέστιν ἐκ τῆς
οὐσίας τοῦ Πατρὸς; / (Θεὸν ἐκ Θεοῦ Ν) Φῶς ἐκ
Φωτῶς, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ· γεννη-
θέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ
τὰ πάντα ἐγένετο τὰ τε ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐν τῇ
γῆ. Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμε-
τέραν σωτηρίαν κατελθόντα, / (καὶ Ν) σαρκωθέντα,
ἐνανθρωπήσαντα, παθόντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ
ἡμέρᾳ, ἀνελθόντα εἰς οὐρανοῦς, / (καὶ Ν) ἐρχόμενον
κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. Καὶ εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦ-
μα. Τοὺς δὲ λέγοντας· ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, καὶ πρὶν
γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ, ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο,
ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶναι,
ἢ / (κτιστὸν Ν) ἢ τρεπτόν, ἢ ἄλλοιωτόν τὸν Υἱὸν
τοῦ Θεοῦ· τούτους ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀπο-
στολικὴ (τὸ “ἀποστολική” ἑλλείπει ἀπὸ τοῦ Ν) Ἐκ-
κλησία”. Πιστεύωμεν τούτους. Ἐπειδὴ δὲ ἀδιόριστός

1. Dörries, S.S., σ. 160.

2. Μ. Βασ. ἐπ. 258, 2 55, 317, 9-19.

3. ἐπ. 263, 4 55, 330, 8 ἔξ.

4. Μ. Βασ., Περὶ πίστεως Ι, ΒΕΠΕΣ 54, 152, 3-16. 21-26. Πρβλ. Μ. Βασ. Κατὰ Εὐνομ. λόγ. Γ' 6, ΒΕΠΕΣ 52, 225, 24 ἔξ. Πλείονα πρβλ. εἰς Martzelos G., Der Verstand und seine Grenzen nach dem Hl. Basilius dem Grossen ἐν Ἀριστ. Πανεπ. Θ/κης, Θεολ. Σχολή, Τόμος Ἐόρτ. χιλ. ἔξακ. ἐπετ. Μ. Βασ. (379-1979), Θεσ/κη 1981, σσ. 225-252. «Basilius bleibt pessimisti-

stisch in Bezug auf die Fähigkeit des menschlichen Verstandes, die göttliche Ousia, die Zeugungsweise des Sohnes und die Existenzweise des Hl. Geistes zu erkennen, aber er ist optimistisch im Hinblick auf die Rolle, die der Verstand für die Gotteserkenntnis spielt», σ. 231. Τοῦ αὐτοῦ, Οὐσίαι καὶ ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον (Διδακτορικὴ διατριβὴ) Θεσ/κη 1983. Πρβλ. καὶ Μ. Βασ. ἐπ. 233, 234, 235 55. 282, 15-286, 15.

5. Μ. Βασ., Περὶ πίστεως 5, ΒΕΠΕΣ 53, 29, 32 ἔξ.

6. Ἐπ. 175 55, 197, 13-20.

ἐστιν ὁ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λόγος. οὐπω τότε τῶν πνευματομάχων ἀναφανέντων, τὸ χρῆναι ἀναθεματίζεσθαι τοὺς λέγοντας τῆς κτιστῆς εἶναι καὶ δουλικῆς φύσεως τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐσίγησαν. Οὐδὲν γὰρ ὅλως τῆς θείας καὶ μακαρίας Τριάδος κτιστόν»¹.

Πρὸς τὸν Πατρόφιλον, ἐπίσκοπον τῆς ἐν Αἰγυαῖς Ἐκκλησίας, ὁμολογεῖ: «οὐδὲ γὰρ σχολὴ μοι ἐστὶ τὰ τοιαῦτα διερευνᾶσθαι καὶ ἅμα δυσχερῆς εἰμι πρὸς τὴν τῶν νεωτέρων παραδοχὴν»². Ἐρμηνεύων τὸν ὄρον «ὁμοούσιος» ταῖς Κανονικαῖς καὶ πλαισιῶνων αὐτὸν καὶ ἱστορικῶς γράφει πρὸς αὐτάς, αἰρων καὶ τὴν δημιουργηθεῖσαν μετ' αὐτῶν παρεξήγησιν: «Ἐν γὰρ ἐν ἀμφοτέροις ἡμῖν τὸ τῆς πίστεως φρόνημα, ἐπειδὴ καὶ τῶν αὐτῶν Πατέρων κληρονόμοι τῶν κατὰ τὴν Νικαίαν ποτὲ τὸ μέγα τῆς εὐσεβείας ἐξαγγελιάντων κήρυγμα: οὐ τὰ μὲν ἄλλα πάντα μαθεῖν ἐστὶν ἀσυκοφάντητα, τὴν δὲ τοῦ ὁμοουσίου φωνὴν κακῶς παρά τινων ἐκκληφθεῖσαν, εἰσὶ τινες οἱ μὴπω παραδεξάμενοι: οὓς καὶ μέμψαιτο ἂν τις δικαίως καὶ πάλιν μέντοι συγγνώμης αὐτοὺς ἀξιώσειεν. Τὸ μὲν γὰρ Πατράσι μὴ ἀκολουθεῖν καὶ τὴν ἐκεῖνων φωνὴν κυριωτέραν τίθεσθαι τῆς ἑαυτῶν γνώμης ἐγκλήματος ἄξιον, ὡς αὐθαδείας γέμον: τὸ δὲ πάλιν ὑφ' ἑτέρων διαβληθεῖσαν αὐτὴν ὑποπτον ἔχειν. τοῦτο δὴ πῶς δοκεῖ τοῦ ἐγκλήματος αὐτοὺς μετρίως ἔλευθεροῦν. Καὶ γὰρ τῶ ὄντι οἱ ἐπὶ Παύλῳ τῶ Σαμοσατεῖ συνελθόντες διέβαλον τὴν λέξιν ὡς οὐκ εὐσημον. Ἐφασαν γὰρ ἐκεῖνοι τὴν τοῦ ὁμοουσίου φωνὴν παριστᾶν ἔννοιαν οὐσίας τε καὶ τῶν ἀπ' αὐτῆς, ὥστε καταμερισθεῖσαν τὴν οὐσίαν παρέχειν τοῦ ὁμοουσίου τὴν προσηγορίαν τοῖς εἰς αὐτὴν διηρέθη. Τοῦτο δὲ ἐπὶ χαλκοῦ μὲν καὶ τῶν ἐπ' αὐτοῦ νομισμάτων ἔχει τινὰ λόγον τὸ διανόημα, ἐπὶ Θεοῦ δὲ Πατρὸς καὶ Θεοῦ Υἱοῦ οὐκ οὐσία πρεσβύτερα οὐδ' ὑπερκειμένη ἀμφοῖν θεωρεῖται: ἀσεβείας γὰρ ἐπέκεινα τοῦτο καὶ νοῆσαι καὶ φθέγγασθαι. Τί γὰρ ἂν γένοιτο τοῦ ἀγεννήτου πρεσβύτερον; Ἀναίρειται δὲ ἐκ τῆς βλασφημίας ταύτης καὶ ἡ εἰς τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν πίστις: ἀδελφὰ γὰρ ἀλλήλοις τὰ ἐξ ἐνὸς ὑφεστῶτα.

»2. Καὶ ἐπειδὴ ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι παρήχθαι τὸν Υἱὸν ἔτι τότε ἦσαν οἱ λέγοντες, ἵνα καὶ ταύτην ἐκτέμωσι τὴν ἀσεβείαν, τὸ ὁμοούσιον προσειρήκασιν. Ἀχρονος γὰρ καὶ ἀδιάστατος ἡ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα συνάφεια. Δηλοὶ δὲ καὶ τὰ προλαβόντα ρήματα ταύτην εἶναι τῶν ἀνδρῶν τὴν διάνοιαν. Εἰπόντες γὰρ Φῶς ἐκ Φωτὸς καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν γεγενῆσθαι, οὐχὶ δὲ πεποιθῆσθαι, ἐπήγαγον τοῦτοις τὸ ὁμοούσιον, παραδεικνύντες ὅτι ὅππερ ἂν τις ἀποδῶ φωτὸς λόγον ἐπὶ Πατρὸς, οὗτος ἀρμόσει καὶ ἐπὶ Υἱοῦ. Φῶς γὰρ ἀληθινὸν πρὸς φῶς ἀληθινόν, κατ' αὐτὴν τοῦ φωτὸς τὴν ἔν-

νοιαν, οὐδεμίαν ἔξει παραλλαγὴν. Ἐπεὶ οὖν ἐστὶν ἀναρχον φῶς ὁ Πατήρ, γεννητὸν δὲ φῶς ὁ Υἱός, φῶς δὲ καὶ φῶς ἑκάτερος, ὁμοούσιον εἶπαν δικαίως. Ἴνα τὸ τῆς φύσεως ὁμότιμον παραστήσωσιν. Οὐ γὰρ τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεται, ὅπερ τινὲς ὑπελήφασιν, ἀλλ' ὅταν καὶ τὸ αἷτιον καὶ τὸ ἐκ τοῦ αἰτίου τὴν ὑπαρξιν ἔχον τῆς αὐτῆς ὑπάρχη φύσεως, ὁμοούσια λέγεται.

»3. Αὕτη δὲ ἡ φωνὴ καὶ τὸ τοῦ Σαβελλίου κακὸν ἐπανορθοῦται: ἀναίρει γὰρ τὴν ταυτότητα τῆς ὑποστάσεως καὶ εἰσάγει τελείαν τῶν προσώπων τὴν ἔννοιαν: οὐ γὰρ αὐτὸ τί ἐστὶν ἑαυτῷ ὁμοούσιον, ἀλλ' ἕτερον ἑτέρῳ ὥστε καλῶς ἔχει καὶ εὐσεβῶς, τῶν τε ὑποστάσεων τὴν ἰδιότητα διορίζουσα καὶ τῆς φύσεως τὸ ἀπαράλλακτον παριστῶσα. Ὄταν δὲ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν εἶναι διδασκώμεθα καὶ γεννηθέντα, ἀλλ' οὐχὶ ποιηθέντα, μὴ καταπίπτωμεν ἐπὶ τὰς σωματικὰς τῶν παθῶν ἔννοιαν. Οὐ γὰρ ἐμερίσθη ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς εἰς Υἱόν, οὐδὲ ρυεῖσα ἐγέννησεν, οὐδὲ προβαλοῦσα, ὡς τὰ φυτὰ τοὺς καρπούς, ἀλλ' ἄρρητος καὶ ἀνεπιόητος λογισμοῖς ἀνθρώπων τῆς θείας γεννήσεως ὁ τρόπος. Ταπεινῆς γὰρ τῶ ὄντι καὶ σαρκίνης ἐστὶ διανοίας τοῖς φθαρτοῖς καὶ προσκαίροις ἀφομοιοῦν τὰ αἴδια καὶ οἶεσθαι ὅτι, ὡς τὰ σωματικά, οὕτω γενᾶ καὶ ὁ Θεὸς ὁμοίως, δεόν ἐκ τῶν ἐναντίων λαμβάνειν τὰς ἀφορμὰς πρὸς τὴν εὐσεβείαν ὅτι, ἐπειδὴ τὰ θνητὰ οὕτως, ὁ Ἀθάνατος οὐχ οὕτως. Οὕτε οὖν ἀρνεῖσθαι δεῖ τὴν θείαν γέννησιν, οὔτε σωματικαῖς ἐννοιαῖς καταρρυποῦν ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν.

»4. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον Πατρὶ μὲν καὶ Υἱῷ συναριθμεῖται, διὸ καὶ ὑπὲρ τὴν κτίσιν ἐστὶ. τέτακται δὲ ὡς ἐν Εὐαγγελίῳ δεδιδάγμεθα παρὰ τοῦ Κυρίου εἰπόντος: «Πορευθέντες βαπτίζετε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». Ὁ δὲ προτιθεὶς Υἱοῦ ἢ πρεσβύτερον λέγων Πατρός, οὗτος ἀνθίσταται μὲν τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ, ἀλλότριος δὲ τῆς ὑγαινούσης πίστεως, μὴ ὄν παρέλαβε τρόπον δοξολογίας φυλάττων, ἀλλ' ἑαυτῷ καινοφωνίαν εἰς ἀρέσκειαν ἀνθρώπων ἐπινοῶν. Εἰ γὰρ ἀνώτερον Θεοῦ, οὐκ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Γέγραπται γάρ: «Τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ». Εἰ δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ, πῶς πρεσβύτερόν ἐστι τοῦ ἐξ οὐ ἐστὶ; Τίς δὲ καὶ ἡ παράνοια, ἐνὸς ὄντος τοῦ ἀγεννήτου, ἄλλο τι λέγειν τοῦ ἀγεννήτου ἀνώτερον; Ἄλλ' οὐδὲ τὸ Μονογενοῦς πρότερον: οὐδὲν γὰρ μέσον Υἱοῦ καὶ Πατρὸς. Εἰ δὲ μὴ ἐστὶν ἐκ Θεοῦ, διὰ Χριστοῦ δὲ ἐστὶν, οὐδὲ ἐστὶ τὸ παράπαν. Ὡστε ἡ περὶ τὴν τάξιν καινοτομία αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως ἀθέτησιν ἔχει καὶ ὅλης τῆς πίστεως ἐστὶν ἀρνήσις. Ὁμοίως οὖν ἐστὶν ἀσεβὲς καὶ ἐπὶ τὴν κτίσιν καταγαγεῖν καὶ ὑπερτιθέναι αὐτὸ Υἱοῦ ἢ Πατρὸς, ἢ κατὰ τὸν χρόνον, ἢ κατὰ τὴν τάξιν»³. Πρὸς τὸν φίλον του

1. Ἐπ. 140,2 55, 167, 37-168, 24. Τὸ ἕτερον Σύμβολον τῆς Νικαίας, τὸ καταχωρούμενον εἰς τὴν ὡς ἐπ. 125 παραδοθεῖσαν ὁμολογίαν πίστεως τὴν ὑποβληθεῖσαν πρὸς ὑπογραφήν εἰς τὸν Σεβασταίας Εὐστάθιον, ἔχει πρὸ τοῦ «Φῶς ἐκ Φωτὸς», ὡς καὶ τὸ Σύμβολον τῆς Νικαίας (N) «Θεὸν ἐκ Θεοῦ».

2. Ἐπ. 244, 3 55, 302, 39 ἐξ.

3. Ἐπ. 52, 1-4 55, 86, 5-87,17. Πρβλ. καὶ *Dörries H., De Spiritu Sancto (S.S.), Der Beitrag des Basilius zum Abschluss des trinitarischen Dogmas*, Göttingen 1956 (Abhandl. der Akad. d. Wissensch. in Göttingen, Rhil. hist. Klass. Dritte Folge Nr. 39). *Vischer L.*, ἐκδότης: Le traité sur le Saint-Esprit de Saint Basile (Foi et Constitution, Etudes

φιλόσοφον Μάξιμον περι τὸ 361, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, γράφει: «Ἐγὼ δέ, εἰ χρή τοῦμόν ἴδιον εἰπεῖν, τὸ ὅμοιον κατ' οὐσίαν, εἰ μὲν προσκειμενον ἔχει τὸ ἀπαρραλλάκτως, δέχομαι τὴν φωνὴν ὡς εἰς ταυτὸν τῷ ὁμοουσίῳ φέρουσιν, κατὰ τὴν ὑγιὰ δηλονότι τοῦ ὁμοουσίου διάνοιαν. Ὅπερ καὶ τοὺς ἐν Νικαίᾳ νοήσαντας, Φῶς ἐκ Φωτὸς καὶ Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα τὸν Μονογενῆ προσειπόντας, ἐπαγαγεῖν ἀκολουθῶς τὸ ὁμοούσιον. Οὕτε οὖν φησὶ πρὸς φῶς, οὔτε ἀληθείας πρὸς ἀλήθειαν ποτε, οὔτε τῆς τοῦ Μονογενοῦς οὐσίας πρὸς τὴν τοῦ Πατρὸς ἐπινοῆσαι τινα παραλλαγὴν δυνατὸν. Εἰ τις οὖν οὕτως ὡς εἶπον ἐκδέχοιτο, προσίεμαι τὴν φωνήν. Εἰ δέ τις τοῦ ὁμοίου τὸ ἀπαρραλλάκτον ἀποτέμνει, ὅπερ οἱ κατὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν πεποιήκασιν, ὑποπεύω τὸ ρῆμα ὡς τοῦ Μονογενοῦς τὴν δόξαν κατασμικρῶν. Καὶ γὰρ καὶ ἀμυδραῖς ἐμφερείαις καὶ πλείστον τῶν ἀρχετύπων ἀποδεούσας τὸ ὅμοιον πολλάκις ἐπιλέγειν εἰώθαμεν. Ἐπεὶ οὖν ἤττον οἶομαι κακουργεῖσθαι τὸ ὁμοούσιον, οὕτω καὶ αὐτὸς τίθεμαι»¹. Εἰς τὴν ἐπ. 125, 1, ἦτοι εἰς τὸ ἀντίγραφον πίστεως τὸ ὁποῖον ὑπέγραψεν ὁ Σεβαστείας Εὐστάθιος, ἐκτίθενται αἱ ἀκόλουθοι σκέψεις: «Λαμβάνειν τοῖνυν αὐτοὺς ὁμολογούντας προσήκει ὅτι πιστεύουσι κατὰ τὰ ρήματα τὰ ὑπὸ τῶν Πατέρων ἡμῶν ἐκτεθέντα ἐν τῇ Νικαίᾳ καὶ κατὰ τὴν ὑγιὰς ὑπὸ τῶν ρημάτων τούτων ἐμφαινόμενῃ διάνοιαν. Εἰσὶ γὰρ τινες οἱ καὶ ἐν ταύτῃ τῇ πίστει δολοῦντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας καὶ πρὸς τὸ ἑαυτὸν βούλημα τὸν νοῦν τῶν ἐν αὐτῇ ρημάτων ἔλκοντες. Ὅπου γε καὶ Μάρκελλος ἐτόλμησεν ἀσεβῶν εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ψιλὸν αὐτὸν ἐξηγούμενος λόγον ἐκεῖθεν προφασίσασθαι τὰς ἀρχὰς εἰληφέναι τοῦ ὁμοουσίου τὴν διάνοιαν κακῶς ἐξηγούμενος. Καὶ τινες τῶν ἀπὸ τῆς δυσσεβείας τοῦ Λίβυος Σαβελλίου ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν ταῦτον εἶναι ὑπολαμβάνοντες ἐκεῖθεν ἔλκουσι τὰς ἀφορμὰς πρὸς τὴν κατασκευὴν τῆς ἑαυτῶν βλασφημίας, ἐκ τοῦ ἐγγεγράφου τῇ πίστει ὅτι: "Ἐάν τις λέγῃ ἐξ ἑτέρας οὐσίας ἢ ὑποστάσεως τὸν Υἱόν, ἀναθεματίζει ἢ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία". Οὐ γὰρ ταῦτον εἶπον ἐκεῖ οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν. Εἰ γὰρ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐδήλουν ἔννοιαν αἱ φωναί, τίς χρεια ἦν ἐκατέρω; Ἀλλὰ δῆλον ὅτι ὡς τῶν μὲν ἀρνούμενων τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρὸς, τῶν δὲ λεγόντων οὔτε ἐκ τῆς οὐσίας, ἀλλ' ἐξ ἄλλης τινὸς ὑποστάσεως, οὕτως ἀμφοτέρω ὡς ἀλλότρια τοῦ ἐκκληνοσυτικού φρονήματος ἀπηγόρευσαν. Ἐπεὶ ὅπου γε τὸ ἑαυτῶν ἐδήλουν φρόνημα, εἶπον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ

Πατρὸς τὸν Υἱόν, οὐκέτι προσθέντες καὶ τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως. Ὡστε ἐκεῖνο μὲν ἐπ' ἀθετήσῃ κείται τοῦ πονηροῦ φρονήματος, τοῦτο δὲ φανέρωσιν ἔχει τοῦ σωτηρίου δόγματος. Δεῖ τοῖνυν ὁμολογεῖν ὁμοούσιον τὸν Υἱὸν τῷ Πατρί, καθὼς γέγραπται. Ὅμολογεῖν δὲ ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει τὸν Πατέρα, ἐν ἰδίᾳ δὲ τὸν Υἱὸν καὶ ἐν ἰδίᾳ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, καθὰ καὶ αὐτοὶ σαφῶς ἐκδέδωκασιν. Αὐτάρκως γὰρ καὶ σαφῶς ἐνεδειξαντο εἰπόντες "Φῶς ἐκ Φωτὸς" ὅτι ἕτερον μὲν τὸ γεννησαν φῶς, ἕτερον δὲ τὸ γεννηθέν, Φῶς μέντοι καὶ Φῶς, ὥστε ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι τὸν τῆς οὐσίας λόγον»². Πρὸς τοὺς ὑφ' ἑαυτὸν Ἀσκητὰς γράφει ἐπεξηγῶν ὡσαύτως τὸ ὁμοούσιον, καταφερόμενος ἐναντίον τοῦ Σεβαστείας Εὐσταθίου καὶ τῶν ὁπαδῶν του: «Οὔτοι νῦν καὶ τὴν ἐν Νικαίᾳ διαβάλλουσι πίστιν καὶ ὁμοουσιαστὰς ἡμᾶς ἀποκαλοῦσι διὰ τὸ ἐν ἐκείνῃ τῇ πίστει τὸν Μονογενῆ Υἱὸν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ ὁμοούσιον ὁμολογεῖσθαι, οὐχ ὡς ἀπὸ μιᾶς οὐσίας μερισθείσης εἰς δύο ἀδελφά, μὴ γένοιτο· οὐ γὰρ τοῦτο ἐνόησεν ἡ ἅγια ἐκείνη καὶ θεοφιλῆς σύνοδος ἀλλ' ὡς, ὅπερ ἐστὶ κατὰ τὴν οὐσίαν ὁ Πατὴρ, τοῦτο ὀφείλοντος νοεῖσθαι καὶ τοῦ Υἱοῦ. Τοῦτο γὰρ ἡμῖν αὐτοὶ ἐκεῖνοι ἡρμήνευσαν εἰπόντες φῶς ἐκ φωτός»³.

Περὶ ὁμοουσίου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος οὐδεὶς γίνεται λόγος, ὡς συνέβη καὶ ἐν τῇ Β' Οἰκουμηνικῇ Συνόδῳ κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ τρίτου περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Ἄρθρου. Σαφεστάτη καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐπίδρασις τοῦ Μ. Βασιλείου. Πιστεύει ὁμως καὶ αὐτὸς εἰς τὴν θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τὸ ὁμοούσιον αὐτοῦ, ἀποφεύγει ὁμως τὸν ὄρον «ὁμοούσιον», χρησιμοποιοῦν ὄρους εἰλημμένους ἐκ τῆς Ἁγ. Γραφῆς. Διὰ τῶν ἔργων του περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος πρὸς τὸν ἐν ἀγίοις Ἀμφιλόχιον, ἐπίσκοπον Ἰκονίου⁴, εἰς τοὺς κατ' Εὐνομίου λόγους του καὶ εἰς διαφόρους ἐπιστολάς του διετράνωσε τὴν πρὸς τὴν θεότητα τοῦ Ἁγ. Πνεύματος πίστιν του καὶ ἔθεσε τὰς βάσεις καὶ τὰ θεμέλια εἰς τὰς ἐν τῇ Συνόδῳ περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος συζητήσεις καὶ ἀποφάσεις καὶ εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ τρίτου περὶ Ἁγ. Πνεύματος Ἄρθρου. Δι' αὐτῶν ἠτοίμασε τὴν θεολογικὴν ἐμπέδωσιν τῆς περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος διδασκαλίας ὄχι μόνον τῶν ἐτέρων Καππαδοκῶν καὶ τοῦ φίλου του Ἰκονίου Ἀμφιλοχίου, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς Συνόδου. Πρὸς τὸν φίλον του φιλόσοφον Μάξιμον γράφει περὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας Διονυσίου μεταξὺ ἄλλων ὁμολογῶν καὶ τὴν θεότητα τοῦ Ἁγ. Πνεύματος: «Πρὸς δὲ τούτοις καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος ἀφήκε φωνὰς ἤκιστα πρεπούσας πνευματικῶ, τῆς προσκυνουμένης αὐτὸ θεότητος ἐξορίζων καὶ κάτω που τῇ κτιστῇ καὶ λειτουργῶ φύσει συναριθμῶν»⁵. Εἰς τοὺς κατ' Εὐνομίου λόγους του καὶ κυρίως εἰς τὸν τρίτον λόγον Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀναφέρει:

2. Ἐπ. 125, 1 55, 151, 1 ἐξ.

3. Ἐπ. 226, 3 55, 274, 35 ἐξ.

4. ΒΕΠΙΕΣ 52, 231-300 κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Pruche Benoit, Sources Chrétiennes No 17 bis, Paris 1968, σσ. 250-396. Πρβλ. καὶ τὴν ἐν ὑπόσ. 3 τῆς προηγουμένης σελίδος βιβλιογραφίαν.

5. Ἐπ. 9, 2 55, 32, 31 ἐξ.

patristiques), Verbum Caro, Volume XXII (No 88 89 90). Συλλογικὸν ἔργον, κυρίως πρβλ. *Hornus J.-M.*, La divinité du Saint-Esprit comme condition du salut personnel selon Basile, σσ. 105-134 καὶ *P. C. Christou*, L'enseignement de saint Basile sur le Saint-Esprit, σσ. 158-171, τὸ αὐτὸ ἔλληνιστι ἐν ΕΕΘΣΠΘ 10 (1965) καὶ Ὁρησκευτικὰ Μελετήματα 2, Θεσ/κη 1973, σσ. 175-191. *Staats R.*, Die Basilianische Verherrlichung des Heiligen Geistes auf dem Konzil von Konstantinopel 381, *Kerygma und Dogma* (KuD) 25 1979, 232-253.

1. Ἐπ. 9, 3 55, 32, 36-33, 8.

«Ὡς γὰρ ὁ Υἱὸς τάξει μὲν δευτέρος τοῦ Πατρὸς, ὅτι ἂν ἐκείνου καὶ ἀξιώματι, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἰτία, τῷ εἶναι αὐτοῦ πατέρα καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ ἡ πρόσσδος καὶ προσαγωγή πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα φύσει δὲ οὐκέτι δευτέρος, διότι ἡ θεότης ἐν ἑκατέρῳ μία· οὕτω δηλονότι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, εἰ καὶ ὑποβέβηκε τὸν Υἱὸν τῇ τε τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι (ἵνα καὶ ὅλως συγχωρήσωμεν), οὐκέτ' ἂν εἰκότως, ὡς ἄλλοτριος ὑπάρχον φύσεως, ἀκολουθεῖν»¹, «Ὁ τοῖνον ὁμόδουλον ἡμῖν λέγειν αὐτὸ θεμιτόν, τὸ ἡγεμονικὸν τῆ φύσει, οὔτε τῇ κτίσει συναριθμεῖν, τὸ τῇ θείᾳ καὶ μακαρίᾳ Τριάδι συναριθμούμενον... Καὶ ὡσπερ φύσει ἅγιος ὁ Πατὴρ καὶ φύσει ἅγιος ὁ Υἱὸς, οὕτω φύσει ἅγιον καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ τῆς ἀληθείας»². Περὶ τοῦ Ἐὐνομίου λέγει: «Ἄλλ' ὅ πάντα τολμηρὸς οὗτος... ἀμετόχον αὐτὸ Θεότητος ἀποφαίνεται... Ἄλλὰ μὴν οὐδὲ εὐσεβές, ὡσπερ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος, μεθεκτικὴν λέγειν αὐτοῦ τὴν θεότητα τετιμησθαι καὶ οὐχὶ φύσει αὐτῷ συνυπάρχειν... Ἔστι γὰρ τὸ βάπτισμα σφραγὶς τῆς πίστεως, ἡ δὲ πίστις θεότητος συγκατάθεσις. Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ πρότερον, εἴτα τῷ βαπτίσειατι ἐπισφραγίσασθαι. Τὸ δὲ βάπτισμα ἡμῶν ἔστι κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου παράδοσιν, εἰς ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος· οὐδενὸς κτίσματος, οὐδὲ δούλου Πατρὶ καὶ Υἱῷ συντεταγμένου, ὡς τῆς θεότητος ἐν Τριάδι συμπληρουμένης»³. Εἰς τὴν ΚΔ' ὁμιλίαν του κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων ἀναφέρει: «Ταύτην δὲ τὴν συνάφειαν (ἦτοι τοῦ Ἁγ. Πνεύματος μετὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς) δηλοῖ καὶ ἡ παράδοσις τοῦ Βαπτίσματος καὶ ἡ ὁμολογία τῆς πίστεως. Εἰ γὰρ ἀλότριον ἦν τῆ φύσει, πῶς συναριθμεῖτο τὸ Πνεῦμα; Καὶ εἰ χρόνοις ὕστερον προσηγόμενον Πατρὶ καὶ Υἱῷ, πῶς τῇ ἀδίῳ συνετάσσετο φύσει; Οἱ δὲ χωρίζοντες Πατὸς καὶ Υἱοῦ καὶ τῇ κτίσει συναριθμοῦντες τὸ Πνεῦμα ἀτελές μὲν ποιοῦσι τὸ βάπτισμα, ἔλλιπὴ δὲ τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως. Οὕτε γὰρ ἡ Τριάς μένει Τριάς, ὑφαιρουμένου τοῦ Πνεύματος... 6. Ἄλλὰ μὴ χωρίσης Πατὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, δυσωπεῖται σε ἡ παράδοσις. Ὁ Κύριος οὕτως ἐδίδαξεν, ἀπόστολοι ἐκήρυξαν, Πατέρες διετήρησαν, μάρτυρες ἐβεβαίωσαν»⁴.

Εἰς τὰς ἐπιστολάς του ὁμιλεῖ διαρκῶς περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς συμπληρώσεως τοῦ περὶ Ἁγίου Πνεύματος Ἄρθρου τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας. Εἰς τὴν πρὸς τὰς θυγατέρας τοῦ κόμητος Τερεντίου ἐπιστολὴν γράφει πρὸς αὐτάς: «Εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον

Πνεῦμα πεπιστεύκατε· μὴ προδότε ταύτην τὴν παρακαταθήκην. Πατέρα τὴν πάντων ἀρχὴν· Υἱὸν Μονογενῆ, ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα, ἀληθινὸν Θεόν, τέλειον ἐκ τελείου, εἰκόνα ζῶσαν, ὅλον δεικνύοντα ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα· Πνεῦμα Ἅγιον, ἐκ Θεοῦ ὑπάρχον, τὴν πηγὴν τῆς ἀγιότητος, δύναμιν ζωῆς παρεκτικὴν, χάριν τελειοποιόν, δι' οὗ υἰοθετεῖται ἄνθρωπος καὶ ἀπαθανάτιζεται τὸ θνητόν, συνημμένον Πατρὶ καὶ Υἱῷ κατὰ πάντα, ἐν δόξῃ καὶ ἐν ἀιδιότητι, ἐν δυνάμει καὶ βασιλείᾳ, ἐν δεσποτείᾳ καὶ θεότητι, ὡς καὶ ἡ τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος παράδοσις μαρτυρεῖ»⁵. Εἰς τὰς γραμμὰς αὐτάς εἶναι διάχυτος ἡ λιτότης τοῦ περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος τρίτου Ἄρθρου τοῦ Συμβόλου: «Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον» = «τὴν πηγὴν τῆς ἀγιότητος», «τὸ ζωοποιόν» = «δύναμιν ζωῆς παρεκτικὴν», «τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον» = «συνημμένον Πατρὶ καὶ Υἱῷ κατὰ πάντα, ἐν δόξῃ καὶ ἐν ἀιδιότητι, ἐν δυνάμει καὶ βασιλείᾳ, ἐν δεσποτείᾳ καὶ θεότητι». Πρὸς τοὺς Δυτικούς ἀπευθυνόμενος γράφει: «Ἀλεισθῶ καὶ παρ' ἡμῖν μετὰ παρρησίας τὸ ἀγαθὸν ἐκεῖνο κήρυγμα τῶν Πατέρων, τὸ καταστρέφον μὲν τὴν δυσώνυμον αἵρεσιν τοῦ Ἀρείου, οἰκοδομοῦν δὲ τὰς Ἐκκλησίας ἐν τῇ ὑγιαίνουσῃ διδασκαλίᾳ ἐν ἣ ὁ Υἱὸς ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ ὁμολογεῖται καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ὁμοτιμῶς συναριθμεῖται τε καὶ συνδοξαζέται... τὸ ἐπὶ τῇ ὁμολογίᾳ τῆς θείας καὶ σωτηρίου Τριάδος καύχημα... Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἀθετεῖται καὶ ὁ δυνάμενος ἐλέγχειν ἀποδιώκεται... τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον οὐ συμπληρωτικὸν εἶναι τῆς Ἁγίας Τριάδος οὐδὲ κοινωνὸν τῆς θείας καὶ μακαρίας φύσεως, ἀλλ' ἐν τι τῶν ἐκ τῆς κτίσεως, εἰκῆ καὶ ὡς ἔχχε, Πατρὶ καὶ Υἱῷ προσερρῖφθαι»⁶. Πρὸς τὰς Κανονικὰς γράφει ὅτι τὸ Ἁγ. Πνεῦμα ὑπὲρ τὴν κτίσιν ἔστι: «Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον Πατρὶ μὲν καὶ Υἱῷ συναριθμεῖται, διὸ καὶ ὑπὲρ τὴν κτίσιν ἔστί, τέτακται δὲ ὡς ἐν Εὐαγγελίῳ δεδιδάχμεθα παρὰ τοῦ Κυρίου εἰπόντος: "Πορευθέντες βαπτίζετε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος"... Ὁμοίως οὖν ἔστιν ἀσεβές καὶ ἐπὶ τὴν κτίσιν καταγαγεῖν καὶ ὑπερτιθέναι αὐτὸ Υἱῷ ἢ Πατρὸς, ἢ κατὰ τὸν χρόνον, ἢ κατὰ τὴν τάξιν»⁷. Ἐκτενέστερον ἐκτίθενται τὰ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἰς τὸ ὡς ἐπ. 125 παραδοθὲν «Ἀντίγραφον πίστεως ὑπαγορευθείσης παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου Βασιλείου ἢ ὑπέγραψεν Εὐστάθιος ὁ Σεβαστείας ἐπίσκοπος». Μετὰ τὴν καταχώρισιν τοῦ τῆς Νικαίας Συμβόλου ἢ «ἡ πίστις ἢ κατὰ Νίκαιαν», ὡς καλεῖ τοῦτο ὁ Μ. Βασίλειος, ἐκτίθεται ἢ περὶ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία του: «3. Ἐπεὶ οὖν ἐνταῦθα τὰ μὲν ἄλλα ἀρκούντως καὶ ἀκριβῶς διώρισται, τὰ μὲν ἐπὶ διορθώσει τῶν βλαβέντων, τὰ δὲ εἰς προφυλακὴν τῶν προσδοκωμένων ὑποφυήσεσθαι, ὁ δὲ

1. Κατ' Ἐὐνομ. λόγ. Γ', 1, ΒΕΠΕΣ 52, 220, 28 ἐξ. Πρβλ. καὶ 52, 216-227 καὶ *Anastos M.*, Basil's Κατὰ Ἐὐνομίου ἐν Basil of Caesarea: Christian, Humanist, Ascetic, ed. P.J. Fedwick, Toronto P.I.M.S. 1981, σσ. 67-136 (Κριτικὴ ἀνάλυσις), πρβλ. καὶ τὴν βιβλιογραφίαν τὴν ὁποῖαν ἀναφέρει εἰς τὴν ὑποσημ. 152 εἰς τὰς σσ. 111/12.
2. Κατ' Ἐὐνομ. λόγ. Γ', 2 καὶ 5 52, 222, 7 ἐξ. 29 ἐξ. 224, 26 ἐξ. 225, 6 ἐξ. 12 ἐξ.
3. Λόγ. Γ', 5 52, 224, 26 ἐξ. 225, 6 ἐξ. 12 ἐξ.
4. Μ. Βασ., Κατὰ Σαβελλιανῶν κλπ. 5.6, ΒΕΠΕΣ 54, 222, 2 ἐξ. 23 ἐξ.

5. Ἐπ. 105 55, 137, 3 - 11.
6. Ἐπ. 90, 2 91 243, 4 55, 120, 28 ἐξ. 121, 28 ἐξ. 300, 11 ἐξ.
7. Ἐπ. 52, 4, σ. 87, 14 ἐξ. Πρβλ. καὶ ἐπ. 113 καὶ 114, σσ. 143, 1 ἐξ. 144, 2 ἐξ.

περὶ τοῦ Πνεύματος λόγος ἐν παραδρομῇ κεῖται οὐδεμιᾶς ἐξεργασίας ἀξιοθεῖς διὰ τὸ μηδέπω τότε τοῦτο κενιῆσθαι τὸ ζήτημα, ἀλλ' ἀνεπιβούλευτον ἐνυπάρχειν ταῖς τῶν πιστευόντων ψυχαῖς τὴν περὶ αὐτοῦ διάνοιαν, κατὰ μικρὸν δὲ προϊόντα τὰ πονηρὰ τῆς ἀσεβείας σπέρματα ἃ πρότερον μὲν ὑπὸ Ἀρείου τοῦ προστάτου τῆς αἰρέσεως κατεβλήθη, ὕστερον δὲ ὑπὸ τῶν τὰ ἐκείνου κακῶς διαδεξαμένων ἐπὶ λύμῃ τῶν Ἐκκλησιῶν ἐξετράφη καὶ ἡ ἀκολουθία τῆς ἀσεβείας εἰς τὴν κατὰ τοῦ Πνεύματος βλασφημίαν ἀπέσκηψεν, ἀναγκαῖον πρὸς τοὺς μὴ φειδομένους ἐαυτῶν μηδὲ προορωμένους τὴν ἄφικτον ἀπειλὴν ἦν τοῖς βλασφημοῦσιν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ὁ Κύριος ἡμῶν ἐπανετείνατο ἐκεῖνο προτείνειν ὅτι χρὴ αὐτοὺς ἀναθεματίζειν τοὺς λέγοντας κτίσμα τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον καὶ τοὺς νοοῦντας οὕτω καὶ τοὺς μὴ ὁμολογοῦντας αὐτὸ φύσει ἅγιον εἶναι, ὡς ἔστι φύσει ἅγιος ὁ Πατὴρ καὶ φύσει ἅγιος ὁ Υἱός, ἀλλ' ἀποξενοῦντας αὐτὸ τῆς *θείας καὶ μακαρίας φύσεως*. Ἀπόδειξις δὲ τοῦ ὀρθοῦ φρονήματος τὸ μὴ χωρίζειν αὐτὸ Πατρός καὶ Υἱοῦ (δεῖ γὰρ ἡμᾶς βαπτίζεσθαι μὲν ὡς παρελάβομεν, πιστεύειν δὲ ὡς βαπτίζομεθα, δοξάζειν δὲ, ὡς πεπιστεύκαμεν, Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα), ἀφίστασθαι δὲ τῆς κοινωρίας τῶν κτίσμα λεγόντων ὡς φανερώς βλασφημοῦντων, ἐκείνου διωμολογημένου (ἀναγκαῖα γὰρ ἡ ἐπισημείωσις διὰ τοὺς συκοφάντας) ὅτι οὔτε ἀγέννητον λέγομεν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ἕνα γὰρ οἶδαμεν ἀγέννητον καὶ μίαν τῶν ὄντων ἀρχὴν, τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὔτε γεννητόν. ἕνα γὰρ Μονογενῆ ἐν τῇ παραδόσει τῆς πίστεως δεδιδάγμεθα· τὸ δὲ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι διδαχθέντες ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁμολογοῦμεν ἀκτίστως. Ἀναθεματίζειν δὲ καὶ τοὺς λειτουργικὸν λέγοντας τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὡς διὰ τῆς φωνῆς ταύτης εἰς τὴν τοῦ κτίσματος κατὰγοντας τάξιν. Τὰ γὰρ λειτουργικὰ πνεύματα κτίσματα ἡμῖν ἡ Γραφὴ παρέδωκεν εἰποῦσα ὅτι «Πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα». Διὰ δὲ τοὺς πάντα φύροντας καὶ μὴ φυλάσσοντας τὴν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις διδασκαλίαν ἀναγκαῖον ἔστι καὶ τοῦτο προσδιαστείλασθαι ὅτι φεύγειν δεῖ καὶ τοὺς τὴν ἀκολουθίαν ἦν παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Κύριος ἐναμείβοντας, ὡς φανερώς μαχομένους τῇ εὐσεβείᾳ, καὶ Υἱὸν μὲν προτάσσοντας τοῦ Πατρὸς, Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον προτιθέντας. Ἀκίνητον γὰρ καὶ ἀπαρεγχείρητον φυλάσσειν προσήκει τὴν ἀκολουθίαν ἦν ἐξ αὐτῆς τοῦ Κυρίου τῆς φωνῆς παρελάβομεν εἰπόντος: «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη βαπτίζοντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»¹. Εἰς τὴν πρὸς τὸν Εὐπατέριον καὶ τὴν θυγατέρα του ἐπιστολὴν του ἔτι ἐκτενέστερον ἐκθέτει τὴν περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Γραφῆς διδασκαλίαν του: «Ἡμῖν τοίνυν ἐνὶ μὲν λόγῳ ἢ τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων Πατέρων πίστις

πασῶν τῶν ὕστερον ἐφειρευθεισῶν προτετίμηται. ἐν ἡ ὁμοούσιος ὁμολογείται ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ καὶ τῆς αὐτῆς ὑπάρχων φύσεως ἢς ὁ γεννήσας. Φῶς γὰρ ἐκ Φωτὸς καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ καὶ Ἁγαθὸν ἐξ Ἁγαθοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα ὑπὸ τε τῶν ἁγίων ἐκείνων ὁμολογήθη καὶ ὑφ' ἡμῶν νῦν, τῶν εὐχομένων κατ' ἴχνη βυῖναι ἐκείνοις προσμαρτυρεῖται. (Ἐνταῦθα ἔχομεν τὴν βᾶσιν τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Συμβόλου, διότι αἱ προσθαφαιρέσεις καὶ μεταθέσεις ἐν αὐτῷ οὐδόλως παραβλάπτουν τὴν οὐσίαν τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας). 2. Ἐπειδὴ δὲ τὸ νῦν ἀνακῦψαν παρὰ τῶν ἀεὶ τι καινοτομεῖν ἐπιχειρούντων ζήτημα, παρασιωπηθὲν τοῖς πάλαι διὰ τὸ ἀναντίρρητον, ἀδιάρθρωτον καταλείφθη (λέγω δὴ τὸ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος), προστίθεμεν τὸν περὶ τούτου λόγον ἀκολουθῶς τῇ τῆς Γραφῆς ἐννοίᾳ, ὅτι ὡς βαπτίζομεθα, οὕτω καὶ πιστεύομεν, ὡς πιστεύομεν, οὕτω καὶ δοξολογοῦμεν. Ἐπειδὴ οὖν βάπτισμα ἡμῖν δέδοται παρὰ τοῦ Σωτῆρος εἰς ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος, ἀκόλουθον τῷ βαπτίσματι τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως παρεχόμεθα, ἀκόλουθον δὲ καὶ τὴν δοξολογίαν τῇ πίστει, *συνδοξάζοντες Πατρὶ καὶ Υἱῷ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα τῷ πεπεισθαι μὴ ἄλλότριον εἶναι τῆς θείας φύσεως*. Οὐ γὰρ ἂν τῶν αὐτῶν μετέσχε τιμῶν τὸ ἀπέξενωμένον κατὰ τὴν φύσιν. Τοὺς δὲ κτίσμα λέγοντας τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐλεοῦμεν ὡς εἰς τὸ ἀσυγχώρητον πῦμα τῆς εἰς αὐτὸ βλασφημίας, διὰ τῆς τοιαύτης φωνῆς καταπίπτοντας. Ὅτι γὰρ διώρισται κτίσις θεότητος οὐδενὸς λόγου προσδεῖ τοῖς κἂν μικρὸν ταῖς Γραφαῖς ἐγγεγυμνασμένοις. Ἡ μὲν γὰρ κτίσις δουλεύει, τὸ Πνεῦμα ἐλευθεροῖ ἢ κτίσις ζωῆς προσδεῖς ἔστι, τὸ δὲ Πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν ἢ κτίσις διδασκαλίας δεῖται, τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ διδάσκον ἢ κτίσις ἀγιάζεται, τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ ἀγιάζον. Κἂν ἀγγέλους εἴπῃς, κἂν ἀρχαγγέλους, κἂν πάσας τὰς ὑπερκοσμίους δυνάμεις, διὰ τοῦ Πνεύματος τὴν ἀγιοσύνην λαμβάνουσιν. Αὐτὸ δὲ τὸ Πνεῦμα φυσικὴν ἔχει τὴν ἀγιότητα οὐ κατὰ χάριν λαβόν, ἀλλὰ συνουσιωμένην αὐτῷ ὅθεν καὶ τῆς προσηγορίας τῆς τοῦ Ἁγίου ἐξαίρετως τετύχηκεν. Ὅ τοίνυν φύσει ἅγιον, ὡς φύσει ἅγιος ὁ Πατὴρ καὶ φύσει ἅγιος ὁ Υἱός, οὔτε αὐτοὶ τῆς θείας καὶ μακαρίας Τριάδος χωρίσαι καὶ διατεμεῖν ἀνεχόμεθα, οὔτε τοὺς εὐκόλως τῇ κτίσει συναριθμοῦντας ἀποδεχόμεθα. Ταῦτα, ὡσπερ ἐν κεφαλαίῳ, ἄρκούντως τῇ εὐλαβείᾳ ἡμῶν εἰρήσθω... Τὴν δὲ τελειότεραν διδασκαλίαν εἰς τὴν κατ' ὀφθαλμοὺς συντυχίαν ὑπερθησόμεθα, δι' ἧς καὶ τὰ ἀντικείμενα ἐπιλύσασθαι, καὶ πλυσιτύρας τὰς ἐκ τῶν Γραφῶν παρασχέσθαι μαρτυρίας, καὶ πάντα τύπον τὸν ὑγιῆ τῆς πίστεως βεβαιώσασθαι δυνατόν. Τὸ δὲ νῦν ἔχον συγγνώμην νείματε τῇ βραχύτητι. Καὶ γὰρ οὐδ' ἂν ἐπέσταλα τὴν ἀρχὴν, εἰ μὴ μείζονα ἡγοῦμην τὴν βλάβην ἀρνήσασθαι τὴν αἴτησιν παντελῶς ἢ ἐλλιπῶς παρασχέσθαι»². Πρὸς τοὺς λογιωτάτους τοὺς κατὰ Νεοκαισάρειαν

1. Ἐπ. 125, 1,3, σσ. 151, 1 ἐξ. 152, 7. Πρβλ. καὶ ἐπ. 140, 2, σ. 168, 20 ἐξ.

2. Ἐπ. 159, σ. 182, 5 ἐξ. Πρβλ. καὶ ἐπ. 214,3 καὶ 258,2, σσ. 252, 5 ἐξ. 317, 6 ἐξ.

τονίζει ἀπειροπόνητος τὴν θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος: «Τὰ δὲ πράγματα ἰδιάζουσιν καὶ αὐτοτελῆ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν οὐδεὶς τῶν καὶ μικρὸν μετρχόντων τοῦ φρονεῖν ἀμφιβάλλει. Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ Ἅγιον Πνεῦμα φύσις μὲν ἡ αὐτὴ καὶ θεότης μία, δνόματα δὲ διάφορα περιωρισμένας καὶ ἀπρητισμένας τὰς ἐννοίας ἡμῖν παριστῶντα. Ἀμήχανον γάρ, μὴ ἐν τοῖς ἐκάστου ἰδιώμασι τὴν διάνοιαν γενομένην ἀσύγχυτον, δυνηθῆναι Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι τὴν δοξολογίαν ἀποπληρῶσαι»¹. Πρὸς τοὺς ὑφ' ἑαυτὸν ἀσκητὰς ἀπολογούμενος γράφει: «Διαβάλλουσιν ἡμῶς ὡς καινοτομοῦντας περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου. Ἐρωτήσατε οὖν τίς ἡ καινοτομία. Ἡμεῖς γὰρ ὁμολογοῦμεν ὃ καὶ παρελάβομεν, μετὰ Πατρός καὶ Υἱοῦ τετάχθαι τὸν Παράκλητον, οὐ μετὰ τῆς κτίσεως ἀριθμείσθαι. Εἰς γὰρ Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα πεπιστεύκαμεν, καὶ βαπτίζομεθα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Διὰ τοῦτο οὐδέποτε τῆς πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν συναφείας τὸν Παράκλητον ἀποσπῶμεν. Ὁ γὰρ νοῦς ἡμῶν φωτιζόμενος ὑπὸ τοῦ Πνεύματος πρὸς Υἱὸν ἀναβλέπει καὶ ἐν αὐτῷ ὡς ἐν εἰκόνι θεωρεῖ τὸν Πατέρα. Οὔτε οὖν ὀνόματα παρ' ἑαυτῶν ἐπινοοῦμεν, ἀλλὰ Πνεῦμα Ἅγιον καὶ Παράκλητον ὀνομάζομεν, οὔτε τὴν ὀφειλομένην αὐτῷ δόξαν ἀθετεῖν καταδεχόμεθα. Ταῦτά ἐστι τὰ ἡμέτερα μετὰ πάσης ἀληθείας»².

Ἡ τεκμηρίωσις τῆς περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίας τοῦ Μ. Βασιλείου βασίζεται ἐπὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ κυρίως ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Ματθαίου 28, 19: «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος». Γραφικαὶ εἶναι καὶ αἱ προσηγορίαι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὰς ὁποίας ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς λόγους, τὰ ἔργα καὶ τὰς ἐπιστολάς του. Οὐδαμῶς ἀπαντᾷ ὡς πρὸς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὁ ὄρος «ὁ μ ο ο ὄ σ ι ο ς». Αἱ Γραφικαὶ προσηγορίαι περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος εἶναι: Πνεῦμα Ἅγιον, Παράκλητος, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, Πνεῦμα ἀληθείας, Πνεῦμα Χριστοῦ, Πνεῦμα υἰοθεσίας (Ρωμ. 8, 9-15). «Πνεῦμα γὰρ Θεοῦ εἰρηται» (Α' Κορ. 3, 11-16) καὶ «Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται» (Ἰωάνν. 14, 17-15, 26), «Πνεῦμα εὐθές» (Ψλμ. 50, 12), «Πνεῦμα ἡγεμονικόν» (Ψλμ. 50, 14), «Πνεῦμα ἅγιον» (Λκ. 1, 35 καὶ πολλαχῶς τῆς Κ.Δ.), «ἡ κυρία αὐτοῦ καὶ ἰδιάζουσα κλήσις» ὅπερ δὴ μάλιστα παντὸς τοῦ ἀσωμάτου καὶ καθαρῶς ἀύλου τε καὶ ἀμεροῦς ὀνομά ἐστι»³. Εἰς τὸν Κατ' Εὐνομίου Γ' 6 λόγον του ὁ Μ. Βασίλειος ἀναφέρει: «Τί οὖν αὐτὸ χρῆ καλεῖν:

Πνεῦμα Ἅγιον καὶ Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα ἀληθείας, ἀποστελλόμενον παρὰ Θεοῦ, διὰ Υἱοῦ χορηγούμενον, οὐ δοῦλον, ἀλλ' ἅγιον, ἀγαθόν, ἡγεμονικόν· Πνεῦμα ζωοποιόν, Πνεῦμα υἰοθεσίας, ἐπιστάμενον πάντα τὰ τοῦ Θεοῦ» (Λκ. 1, 35. Ἰωάνν. 14, 26 καὶ πλειστάκις, Α' Κορινθ. 3, 11, 16. Ἰωάνν. 14, 17-16, 13, Α' Πέτρ. 1, 12. Ἰωάνν. 15, 26-16, 7 κ.ά. Λκ. 1, 35. Ἰωάνν. 14, 26, Ψλμ. 142, 10-50, 14. Ἰωάνν. 6, 63. Ρωμ. 8, 15, Α' Κορινθ. 2, 10. Ἀμ. 4, 13. Ἰωάνν. 1, 3, Ψλμ. 18, 2. Ἰωάνν. 12, 29)⁴.

Ἐν κατακλείδι παραθέτω ἐκ τῆς συνοδικῆς ἐπιστολῆς, τὴν ὅποιαν ἀπέστειλαν τὸ ἐπόμενον ἔτος πρὸς τοὺς Δυτικούς καὶ αὐθις συνελθόντες ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 382 οἱ τῆς Ἀνατολῆς ἐπίσκοποι, ἐκείνην τὴν παράγραφον, ἐν ἣ ἀναφέρονται οἱ διαωγοὶ τοὺς ὁποίους ὑπέστησαν κατὰ τὸ παρελθόν οἱ Ὀρθόδοξοι τῆς Ἀνατολῆς καὶ συνοψίζονται ὅσα ὁ Μ. Βασίλειος, ὡς ἤδη ἐξεθέσαμεν, διετρέψαν εἰς τὰς ἐπιστολάς, εἰς τὰς ὁμιλίας καὶ τοὺς λόγους του καὶ εἰς τὰ ἔργα του περὶ τοῦ τριαδικοῦ δόγματος καὶ τῆς εὐαγγελικῆς καὶ ἀληθοῦς ὀρθοδόξου πίστεως περὶ οὐσίας καὶ ὑποστάσεων ἐν τῇ παναγίᾳ Τριάδι. Ὅσοι ἐμελέτησαν καὶ ἐνεβάνθησαν εἰς τὰ ἔργα, τὰς σκέψεις, ἀπόψεις καὶ τὴν διδασκαλίαν του, ὅσοι ἔκαμον βίωμά των τὰς φροντίδας, τοὺς ἀγῶνας, τὰς ἐλπίδας, τὴν πίστιν πρὸς τὴν νίκην καὶ τὴν εἰρήνευσιν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Μ. Βασιλείου. αὐτοὶ θὰ κατανοήσουν, ὅτι αἱ γραμμαὶ αὐτὰ ἀποκρυσταλλώνουν τὴν ἐπιτυχίαν καὶ ἐπικράτησιν τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς διδασκαλίας του καὶ τὴν δικαίωσιν τῶν ἀγῶνων, θυσιῶν, δραματισμῶν καὶ τῆς πίστεως διὰ τὴν τελικὴν νίκην: «Ἡμεῖς γὰρ εἴτε διαωγμοῦς, εἴτε θλίψεως, εἴτε βασιλείου ἀπειλᾶς, εἴτε τὰς τῶν ἀρχόντων ὀμότητας, εἴτε τινὰ πειρασμὸν ἕτερον παρὰ τῶν αἰρετικῶν ὑπεμείναμεν, ὑπὲρ τῆς εὐαγγελικῆς πίστεως τῆς ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας παρὰ τῶν τιμ' πατέρων κυρωθείσης ὑπέστημεν. ταύτην γὰρ καὶ ἡμῖν καὶ ἡμῖν καὶ πᾶσι τοῖς μὴ διαστρέφουσι τὸν λόγον τῆς ἀληθοῦς πίστεως συναρρέκειν δεῖ (ἦν μόλις ποτὲ) πρεσβυτάτην τε οὖσαν καὶ ἀκόλουθον τῷ βαπτίσματι, καὶ διδάσκουσαν ἡμᾶς πιστεῦειν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, δηλαδὴ θεότητος καὶ δυνάμεως καὶ οὐσίας μῆς τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος πιστευομένης, ὁμοτίμου τε τῆς ἄξιας καὶ συναϊδίου τῆς βασιλείας, ἐν τρισὶ τελειοτάταις ὑποστάσεσιν, ἦγον τρισὶ τελείοις προσώποις, ὡς μήτε τὴν Σαβελλίου νόσον χώραν λαβεῖν συγχεομένων τῶν ὑποστάσεων εἴτ' οὖν τῶν ἰδιοτήτων ἀναιρουμένων, μήτε μὴν τῶν Εὐνομιανῶν καὶ Ἀρειανῶν καὶ Πνευματομάχων βλασφημίαν ἰσχύειν, τῆς οὐσίας ἢ τῆς φύσεως ἢ τῆς θεότητος τεμνομένης καὶ τῇ ἀκτίστῳ καὶ ὁμοουσίῳ καὶ συναϊδίῳ τριάδι μεταγενεστέρως τινὸς ἢ κτιστῆς ἢ ἑτερουσίου φύσεως ἐπαγομένης, καὶ τὸν τῆς ἐνανθρωπήσεως δὲ τοῦ κυρίου λόγον ἀδιάστρופן σφίζομεν, οὔτε ἄψυχον οὔτε ἄνον ἢ

1. Ἐπ. 210, 4, σ. 246, 25 ἐξ., πρβλ. καὶ ἐπ. 233, 1, σ. 282, 15 ἐξ.

2. Ἐπ. 226, 3, σ. 275, 9 ἐξ.

3. Μ. Βασ., Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Θ', 22. ΒΕΠΕΣ 52, 429, 6 ἐξ., πρβλ. καὶ Κατὰ Σαβελλ. κλπ. 6.7. ΒΕΠΕΣ 54, 222.30 ἐξ. 224, 14 ἐξ. καὶ Κατ' Εὐνομίου λόγ. Β' 34, Γ' 4, ΒΕΠΕΣ 52, 218, 37 ἐξ. 219, 1 ἐξ. 223, 15 ἐξ. 224, 10 ἐξ. Πρβλ. καὶ ἐπ. 52, 4 90, 2 91 243, 4 125, 3 159 226, 3 258, 2. Πρβλ. καὶ Ὁμιλ. εἰς ΛΒ, 6 Ψαλμ. 52, 67, 11.

4. Μ. Βασ., Κατ' Εὐνομ. λόγ. Γ' 6 52, 226, 8 ἐξ. καὶ Περὶ ἁγ. Πνεύμ. ΙΘ' 48 52, 271, 32 ἐξ. καὶ ΚΑ' 52, σ. 276. 3 ἐξ.

ἀτελῆ τὴν τῆς σαρκὸς οἰκονομίαν παραδεχόμενοι, ὅλον δὲ εἰδότες τέλειον μὲν πρὸ αἰῶνων ὄντα θεὸν λόγον, τέλειον δὲ ἄνθρωπον ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν γενόμενον»¹. Νομίζει τις, ὅτι ἀναγινώσκει καὶ ἀκούει τὸν Μ. Βασίλειον. Ἄρκεϊνὰ ἐπαναφέρω εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀναγνωστῶν τὸ περὶ Ἁγίου Πνεύματος ἔργον, τὴν ΚΔ' 5.6 Ὁμιλίαν Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων, τοὺς κατὰ τοῦ Εὐνομίου λόγους του

καὶ ἐκ τῶν πολλῶν ἐπιστολῶν του ὀλίγας μόνον, τὰς ἐπιστολάς 9, 52, 90, 91, 92, 105, 113, 114, 125, 140, 159, 210, 214, 224, 226, 233, 243, 251, 258 καὶ 263 πρὸς τεκμηρίωσιν τῆς θέσεώς μου.

Ὁ Μ. Βασίλειος παραμένει εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς ἡ φωτεινὴ προσωπικότης γνησίου ὀρθοδόξου ἐπισκόπου, ποιμένος καὶ ἀγωνιστοῦ ὀρθοτομοῦντος τὸν λόγον τῆς ἀληθείας τῆς ἀδιαιρέτου καὶ τρισυποστάτου θεότητος.

¹ Θεοδωρ., Ἔ. Ἰ., V 10 11 12, σσ. 292, 5 – 293, 3 Εκδ. Parmentier.